НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

АРТІМОНОВА Тетяна Петрівна

УДК (124.5: 141.7)

ЦІННІСНИЙ ДИСКУРС СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД РИНКОВИХ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ТА ПЕДАГОГІЦІ 13

РОЗДІЛ 2 ЕКЗИСТЕНЦІЙНА СУТНІСТЬ МОЛОДІЖНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....46

РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДИСКУРСУ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СИСТЕМІ РИНКОВО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....79

РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЦІННІСНОГО ДИСКУРСУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 12121

ВИСНОВКИ 15353

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 1588

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми ціннісного дискурсу студентської молоді обумовлена необхідністю формування відповідей на виклики, які сьогодні делегує студентській молоді дійсність – економічні, політичні та соціокультурні зміни як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Студенти – активно-творча група молоді, яка не тільки знаходиться в центрі всіх суспільних трансформацій, але й у багатьох випадках є їх провідним суб'єктом. Досить згадати недавні події у Греції, Франції, Великій Британії і, навіть, Австрії, щоб упевнитись у тому, що жодна із суспільно значимих подій не відбувається без участі студентів. Справедливим є ця теза й для України. Спроба, скажімо, ввести не обґрунтовані платні послуги, викликали бурю протесту студентської молоді, що вилилось у масові демонстрації як у Києві, так і в інших містах держави. Продовжуючи традиції «майданної демократії» часів «Леоніда Кравчука», студенти не просто «прохали» Уряд ввести ті чи інші зміни; вони – «вимагали», причому цілком мотивовано й переконливо. Все це засвідчує про зростання активності студентів, особливо в тій частині, де зачіпаються їх безпосередні інтереси. І друге: сучасний студент є іншим, ніж 10-20 років тому. Він має модернову й досить стійку систему цінностей, з позицій якої веде переконливий дискурс з суспільством, наближає і утверджує своє майбутнє.

Означений дискурс розгортається під впливом двох груп чинників: внутрішніх і зовнішніх. Першу групу складають процеси і явища, що сформувались і формуються всередині суспільства. Головними з них є проголошення й розбудова незалежності України, відродження культури, утвердження демократії, становлення ринкових відносин тощо. Україна поступово скидає з себе тоталітарні форми і способи соціально-політичної організації й все більш відчутно утверджує ринково-демократичний порядок.

Зміна цінностей, викликана цими процесами, розгортається вкрай суперечливо. Більша частина студентської молоді налаштована на прогресивні зміни, підтримують їх. Разом з тим, є групи молоді, одні з яких, намагаються бігти по переду потяга, бути ще «більш прогресивними», активними, радикальними, інші – поділяють і підтримують цінності минулої епохи, батьківські цінності, засновані на вірі у «світле майбутнє», побудоване на засадах майнової, національної і соціальної рівності. І хоча ці групи не є чисельними, той резонанс, який викликають вони своєю системою цінностей, а ще більше – своїм втручанням у суспільні процеси, не може бути не помітним. Розв'язати ситуацію можна лише дискурсом, адже тільки тоді демократичні цінності формуються й визрівають як внутрішня необхідність людини, а не як нав'язана їй декларована «історична чи соціальна необхідність».

Другу групу чинників, під тиском яких (і як осмислення впливу яких) розгортається ціннісний дискурс у середовищі студентської молоді складають зовнішньо-світові процеси, насамперед, глобалізація та інформаційна революція, міграційні процеси, активізація міжкультурних комунікацій, зіткнення мусульманських і християнських цінностей, екологічний, антиядерний та антитерористичний дискурс епохи. Світ після руйнації СРСР та так званого «соціалістичного табору», став іншим. У загальному вигляді він постає як конвергенція систем, де колишні негативні і позитивні цінності, з одного боку, нівелюють одне одного, з другого – доповнюють і продовжують свої повноваження як у минулому «капіталістичному», так і в «соціалістичному» середовищі. Чи варто наголошувати, що в центрі цього дискурсу знову ж таки опиняється молодь і студенти? Вони виходять на вулиці, зупиняють навчання, вимагають і досягають змін, які (з їх точки зору) мають бути впровадженими в суспільну практику.

Дослідження цих процесів представляється нам важливим соціальним завданням, актуальним і невідкладним як з точки зору теорії, так і з позицій практики.

Стан наукового опрацювання проблеми. Проблеми молоді здавен, а студентів – з часів виникнення перших університетів (Болонського та Паризького) є предметом скрупульозного аналізу науковців – філософів і культурологів, педагогів і політологів, соціологів і психологів, представників інших наук і громадськості. Не знижується інтерес до цієї теми і в наші дні.

Серед зарубіжних авторів заслуговують на увагу фундаментальні дослідження таких авторів, як Х.Аренд, А.Блюменталь, М.Бердяєв, С.Булгаков, М.Вебер, В.Дільтей, Х.Ортега-і-Гассет, М.Розов, В.Розанов, К.Поппер, П.Сорокін, А.Тойнбі, Ю.Хабермас, М.Хайдегер, Е.Фромм, В.Франкл, А.Швейцера, О.Шпенглер, М.Шеллер та ін.

У вітчизняній педагогічній науці питаннями «цінностей» займались науковці, такі, як Н.Ничкало, О.Сухомлинська, П.Ігнатенко, О.Вишневський, В.Семиченко, В.Скутіна, Р.Скульський та ін.

До досліджуваної проблеми звертались такі російські та українські вчені, як Х.Алчевська, С.Ананьїн, В.Андрущенко, В.Бакіров, В.Барановський, М.Бахтін, А.Бичко, П.Блонський, В.Бех, І.Бех, Г.Бєленький, В.Бутенко, А.Бойко, В.Богданов, В.Вашкевич, В.Вікторов, О.Возняк, М.Головатий, Є.Головаха, Г.Горак, М.Каган, В.Горський, Б.Грінченко, Д.Дзвінчук, Г.Заіченко, В.Зуєв, І.Зязюн, Є.Квятковський, А.Кравченко, В.Кремень, С.Кримський, В.Кушерець, Л.Левчук, І.Лейфман, В.Луговий, М.Лукашевич, М.Мамардашвілі, Н.Миропольська, М.Михальченко, В.Муляр, І.Надольний, В.Нестеренко, В.Пазенок, Л.Панченко, Н.Побєда, М.Попович, І.Предборська, А.Ручка, В.Савельєв, О.Савченко, Е.Соколов, Л.Сохань, М.Степико, В.Сухомлинський, Г.Темко, В.Шинкарук, Я.Чепіга, С.Шацький, В.Щербина, В.Шубін, М.Ярмаченко, В.Ярошовець, Т.Ящук та ін.

Разом з тим, не зважаючи на досить помітний обсяг наукових публікацій, проблема специфіки ціннісного дискурсу студентської молоді в умовах ринкових та демократичних трансформацій не може вважатись вичерпаною. Існує низка питань, на які сьогодні немає однозначної чи більш-менш обґрунтованої відповіді. До них, зокрема, відносяться дискусивні питання навколо проблеми цінностей та уточнення визначення поняття «цінності»; особливості змісту цінностей студентської молоді; молодь і студенти в дискурсі цінностей із «зрілою культурою». Другу групу складає комплекс питань щодо екзистенційної сутності та дискурсного характеру молодіжних цінностей в епоху суспільних трансформацій (ситуативний характер цінностей студентської молоді; співіснування цінностей-констант і цінностей «на злобу дня»; архітектоніка цінностей сучасної студентської молоді, змінний характер молодіжних цінностей (нетерпимість, погорда, швидкість оцінок і суджень, прагматизм, орієнтація на «модні цінності», дискурс цінностей у розрізі «своє і закордонне», не стійкість переконань). Третя група об’єднує питання щодо основних напрямів дискурсу цінностей студентської молоді в системі ринково-демократичних трансформацій (навчатись чи «працювати на кар’єру»; бути «дома чи за кордоном»; міра участі «у бізнесі»; дискурс «навколо Майдану» (участь студентів у політичних процесах); альтруїзм і доброчинність; прагматичний вибір студентів тощо). Нарешті четверту групу становлять питання впливу старших на процес ціннісного дискурсу студентів.

Зважаючи на недостатній рівень аналізу цих питань, їх обрано як предмет самостійного теоретичного аналізу.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов’язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного

вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 28 лютого 2008 р.).

Мета дослідження полягає в аналізі природи й сутності ціннісного дискурсу студентської молоді в період ринкових та демократичних трансформацій, виявленні його особливостей в Україні.

Досягнення цієї мети потребує вирішення низки методологічних та теоретичних **завдань:**

– уточнити та визначити зміст таких опорних понять, як поняття «цінностей» та «ціннісний дискурс», дослідити специфіку їх застосування стосовно ціннісного дискурсу студентської молоді;

– дослідити специфіку та міру впливу на ціннісний дискурс студентів ринкових та демократичних трансформацій, що здійснюються в українському суспільстві;

– виявити та дослідити основні напрями ціннісного дискурсу сучасної студентської молоді;

– проаналізувати проблему вибору цінностей в контексті самореалізації студентської молоді;

– дослідити можливості та основні напрями інституційних та особистих впливів на дискурс, розкрити архітектоніку менеджменту цими процесами.

Об’єктом дослідження є цінності сучасної студентської молоді.

Предметом дослідження – ціннісний дискурс студентства в період становлення ринкових та демократичних трансформацій.

Методологічна основа дослідження визначається підходом, який спирається на принципи об’єктивності та цілісності, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів

дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У роботі застосовано діалектичний метод, завдяки якому предмет дослідження представ у всіх своїх соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях; метод системного аналізу, який сприяв комплексному аналізу національного контексту нової філософської парадигми освіти щодо Болонського процесу; порівняльний метод використовувався для аналізу парадигмальних освітніх ідей та пріоритетних цілей освіти під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; історичний метод; структурно-функціональний метод; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у сутність процесів трансформації освіти під впливом ринкових перетворень.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в ньому здійснена концептуалізація становлення ціннісного дискурсу студентів, що розгортається під впливом ринкових та демократичних трансформацій у реальному українському суспільстві.

На захист виносяться положення, що мають наукову новизну:

– на основі уточненого змісту опорних понять «цінності», що спрямовані на ефективне формування і самовідтворення цілісної особистості майбутнього фахівця у знаннєвому суспільстві і «ціннісний дискурс», що подається як аргументований діалог поколінь, з'ясовуються аксіологічні і професійні позиції студентської молоді, узгоджується загальнозначиме і нормативне у її висловлюваннях, пояснюється її соціокультурна практика взаємодії між собою й іншими суб'єктами ринкових і демократичних перетворень на основі консенсусу;

– теоретично обґрунтовано механізм формування ціннісних орієнтацій студентства, який здійснюється за алгоритмом: пред'явлення цінностей студенту; усвідомлення ціннісних орієнтацій молоддю; ухвалення ціннісної орієнтації; реалізація ціннісних орієнтацій в діяльності і поведінці; закріплення ціннісної орієнтації в спрямованості особистості і переклад її в статус якості

особистості, тобто свого роду потенційний стан; актуалізація потенційної ціннісної орієнтації;

– класифіковано і проаналізовано вплив різних чинників на розвиток і вдосконалення світоглядної культури вітчизняної студентської молоді, визначено міру впливу системи індивідуально селекціонованих цінностей на особистість. При цьому основними чинниками визнано: соціальні (суспільна ситуація, соціальне положення особистості та ін.), психолого-педагогічні (життєвий досвід, психологічний клімат, комунікативні уміння, освіта та ін.); особистісні (фенотип, задоволеність життям, вік, стать тощо); доведено, що найбільш агресивним і впливовим серед чинників у сучасному студентському середовищі, є дія ринкових та демократичних перетворень, що здійснюються в Україні від часу проголошення незалежності;

– визначено, що основними напрямами цього дискурсу постають можливості кар'єрного зростання, успіху, матеріального достатку, внутрішньої свободи, мир і суспільна злагода, людська і національна гідність, соціальна і правова захищеність людини; молодь вибирає європейські норми життя, де їх зрощення має забезпечити, насамперед, освіта; вона забезпечує цей вибір шляхом виховання людини в дусі європейських цінностей і одночасно як патріота і громадянина української держави;

– обґрунтовані основні засоби і напрями впливу на ціннісний дискурс студентів з боку адміністративних установ, викладацького складу та інших знакових особистостей; виховання як складний соціальний процес на сучасному етапі розвитку суспільства покликаний формувати студента вищого навчального закладу як цілісну особистість, бути орієнтованим на розвиток індивідуальних властивостей особистості, спонукати до творчої активності в навчальній та інших видах діяльності, задовольняти потреби молоді у спілкуванні, розширювати інтелектуальний кругозір, сприяти розумному використанню вільного від навчання часу; виховання передбачає

створення системи відносин між людьми, в яких виявляється ставлення особистості до інших людей, до праці, до суспільства, до самої себе;

– визначені межі, за якими втручання у молодіжний дискурс з боку старших є справою не доцільною; встановлено, що загальнолюдські і європейські цінності відіграють у суспільстві інтегративну роль, будучи індикатором міри соціальності особистості, на їх підставі особистість здійснює свій життєвий вибір, інтуїтивно зберігаючи національні ментальні риси, протидіючи навіяним пропагандою голого прагматизму смакам і стереотипам, а також збудженим ідеологічними засобами пристрастям до легких розваг і легких грошей, захищаючи власно обрані алгоритми професійної самореалізації себе у ринковому середовищі знаннєвого суспільства і знаннєвої економіки.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому на сучасному матеріалі проаналізована соціокультурна динаміка і дискурсний характер цінностей студентської молоді, виявлені основні напрями та мотиви цього дискурсу, що формуються під впливом ринкових та демократичних перетворень. Вибудувана й обґрунтована шкала (ієрархія) цінностей сучасного студентства, сформульовані практичні рекомендації щодо менеджменту виховної роботи у студентському середовищі. На матеріалах дисертації може бути розроблений спеціальний курс для студентів педагогічних спеціальностей. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі з філософії, соціології та культурології.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Науково-практичній конференції «Інноваційний простір освіти: болонський та пост-болонський контекст»

(Київ, 2006); XIV Всеукраїнських педагогічних читаннях «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина», (Слов'янськ, 2007); Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційна освіта для XXI століття» (Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні фактори розвитку України в умовах глобалізації» (Київ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ-Умань, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2008); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (МДЦ «Артек», 2009); Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційний стратегічний розвиток освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (Київ-Луцьк, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (Київ, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2010).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 5 публікаціях у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (167 позицій). Загальний обсяг роботи становить 176 сторінок, із них 157 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ У ФІЛОСОФІЇ ТА ПЕДАГОГІЦІ

В період ринкових та демократичних трансформацій, що поступово охоплюють всі сфери суспільного організму, формується система цінностей, яка відповідає сучасному суспільству.

Неоднозначно впливають внутрішні і зовнішні фактори на формування молоді, насамперед студентської молоді. Фактори впливу є актуальним, потрібним і суперечливим питанням. Це, насамперед, такі цінності, як мир і суспільна злагода, працелюбство і добробут, людська і національна гідність, права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини, державність, пріоритет національних інтересів, порядність і моральність тощо. Сучасна молодь обирає цінності, які вважає найбільш ближчими та потрібними, необхідні та корисні, притаманні саме їй певні риси та якості. Те, чим переймається людина в конкретний період життя, те, навколо чого сконцентровані всі її думки, емоції, пріоритети, прагнення, почуття і є тими ціннісними орієнтирами.

У філософському словнику соціальних термінів зазначено, що «цінність – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість. Цінність включає життєзначущі предмети, природні утворення й продукти людської діяльності [136, с. 651]».

У філософському словнику соціальних термінів йдеться, що «уявлення про гідність, честь, добро та ін. змінюються відповідно до історичного часу,

епохи, рівня розвитку культури, соціальності. Але історичність є лише виразом абсолютності, що виявляється у її різних формах [136, с. 652]».

Історія суспільного розвитку свідчить, що саме проблема цінностей стає ключовою на етапах трансформації суспільства. Динаміка суспільних процесів, формування нової системи економічних відносин, зміна соціально-політичних орієнтирів призвели до кардинальної переоцінки цінностей. Існуюча впродовж десятиліть ціннісна система руйнується, а нова формується в складних умовах суспільних змін [97, с. 11].

Молодь, яка буде прагнути до вивчення минулого, буде краще сприймати сьогодення, впевнено моделювати та конструювати своє майбутнє. Кожне нове покоління черпає свої норми й установки з ідеології і культури свого суспільства, з досвіду попередніх поколінь. Тому ми не може створити якусь зовсім нову і оригінальну систему цінностей, спонтанно вироблену сучасною молоддю. Може йтися лише про специфічне для неї сприйняття і добір вже існуючих цінностей, про впливи на набуття власного досвіду молоді.

Ф. Шеллінг у своїх працях зазначав: «Людина зростає, коли пізнає саму себе і свою могутність. Доведіть до свідомості людини те, чим вона є, і вона скоро навчиться бути тим, ким вона повинна бути [137]».

«Людина, – зазначає Є.Фромм, – може адаптуватися до рабства, але вона реагує на нього зниженням своїх інтелектуальних і моральних якостей; вона може адаптуватися до культури, проникнутої загальним недовір'ям і ворожістю, але вона реагує на таку адаптацію послабленням своїх сил і безплідністю. Людина може адаптуватися до культурних умов, які вимагають подавлення сексуальних потягів, але при такій адаптації, як показав Фрейд, у неї розвиваються невротичні симптоми. Людина може адаптуватися до будь-якої культурної системи, але в тій мірі, у якій ці системи суперечать її природі, у неї розвиваються ментальні і емоційні порушення, які спонукають

її в кінці кінців до змін цих умов, так як вона не може змінити свою природу [94, с. 29-30]».

Сучасна молодь знаходиться у вирі суспільного життя. Неможливо собі уявити не лише політичного, але й економічного і культурного життя поза молодіжним ракурсом. Роль молоді в ті чи інші часи важко переоцінити. Молодь є саме тим прошарком суспільства, яке дорослішаючи – творить світ, у якому живе, безпосередньо впливає на процеси та перетворення в різних сферах життя країни. Негативні явища у суспільстві негативно впливають на сучасну молодь.

Сьогодні молоде покоління несе відповідальність за розвиток нашого суспільства. Особливої актуальності набувають пошуки не тільки нових форм участі молоді в соціально-політичному житті країни, але й створення інноваційних умов та можливостей для вирішення особистих проблем та проблем держави в цілому. Молодь завжди гостро реагує на соціальні та політичні процеси і, як не парадоксально, є першою жертвою тих чи інших перетворень. Активність молоді визначається рівнем її соціальності реформувати або ж зберегти існуючу в державі владу. «З молоддю доводиться рахуватися як з силою, яка вже сьогодні в багатьох аспектах визначає політичний, економічний і соціальний, культурний розвиток сучасного суспільства. Водночас Комісія визнала молодь найбільш уразливою групою людей, чиє життя піддається загрозі, а благополуччя не відповідає мінімальним стандартам [49, с. 44]».

У контексті даного дисертаційного дослідження, нас перш за все цікавить студентська молодь, тобто «студентство». Але існують певні розбіжності щодо визначення цього поняття. У науковій літературі немає єдиної точки зору на визначення статусу цієї соціальної групи. «Студентство» визначається як «самостійна», «демографічна», або «особлива суспільна група».

В енциклопедії освіти, визначення поняття «студент» трактується, як «учень освітньої установи вищої професійної освіти. Сучасний стан студентства у країнах СНД, у т.ч. в Україні, характеризується такими тенденціями: падіння престижності спеціальностей, орієнтованих на працю в держ. структурах, і орієнтація на роботу в комерційних; згода на роботу за іншою спеціальністю, що значною мірою стосується майбутніх педагогів; прагнення у майбутньому працювати в бізнесі; падіння престижу наук.-дослідної діяльності, ослаблення орієнтації на створення сім'ї; зменшення кількості студентів, які планують для навчання і роботи поїхати за кордон [41, с. 879]».

В сучасному словнику «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» визначають студентство як «мобільну соціальну групу, метою існування якої є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних і соціальних ролей в матеріальному і духовному виробництві. Як соціальна група студентство функціонує в системі вищої освіти, виступає як об'єкт виробництва, предметом якого є не річ, а сама людина, особистість [129, с. 381]».

На наш погляд, з даним визначенням можна не погодитись, так як студент не об'єкт, а суб'єкт навчально-виховного процесу.

Студентська молодь дещо відрізняється від інших категорій молоді. Наприклад, в Законі України про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні (стаття 1), вказано, що молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 28 років. Студентство, це певна категорія (приблизно одного віку 17-22 роки), певного рівня освіти, має певні особливості, певний образ життя, самостійні у виборі діяльності та навчального та поза навчального часу.

Вищий ступінь розвитку особистості студента характеризується його соціальною зрілістю, соціальною активністю та соціальною

відповідальністю, рівень сформованості яких визначається чіткими критеріями.

Соціальна зрілість: прагнення одержати спеціальність; реалізація потенційних можливостей особистості у громадській та науково-дослідній діяльності; виявлення стійкості до тиску з боку групи; використання можливостей групи для реалізації власних ідей; адекватне співставлення себе із громадською думкою.

Соціальна активність: прагнення до самореалізації, бажання приносити користь ін. людям; прагнення до лідерства, бажання активно впливати на життєдіяльність закладу.

Соціальна відповідальність: прагнення мати міцні знання; врахування громадської думки щодо своєї діяльності; вболівання за доручену справу [41, с. 880].

Цінності та пріоритети молоді завжди є актуальною темою, яка потребує до себе постійної уваги, вивчення та удосконалення, так як молодь має зрозуміти, що від неї залежить майбутнє її та суспільства. Наскільки ми зможемо це осягнути, на стільки і буде залежати наше майбутнє та майбутнє нашої держави. «Для людини цінністю є все, що має для неї певну значимість, особистісний або суспільний зміст [97, с. 7]».

Проблема цінностей – одна з найбільш складних та суперечливих проблем філософії. За точку відліку в розгляді цієї проблеми заведено вважати Баденську школу неокантіанства, засновника якої – німецький філософ В. Віндельбанд, а систематизатор основних ідей – Г. Ріккерт [41, с. 992].

Хоча неокантінці були не першими філософами, які ввели поняття цінності у філософію, не підлягає сумніву, що саме вони сприяли тому, що тему «цінності й оцінки» було визнано як одну з найважливіших філософських проблем сучасності.

Поняття «цінність» використовується у багатьох науках та має різне значення. Поняття цінності у філософії відрізняється від аналогічного поняття, наприклад, в економіці, тим, що має інше джерело походження, інше ставлення людини до предмета оцінки, здійснюється (формується) під іншим кутом зору. Якщо в економіці цінність, вартість однозначно є породженням праці (тобто тут вартість виникає в процесі людської діяльності), то у філософії цінність формується в ширшому значенні ставлення людини до суспільства і людини до людини, вона спрямована в майбутнє, має значення для досягнення будь-якої мети і тим самим відокремлюється від дійсності.

Аксіологічні положення античної філософії стали підґрунтям для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до навколишнього світу. Виділилися аспекти оціночного погляду на буття людини, зокрема такі його сторони, як етична, естетична, утилітарно-практична та інші, на основі чого мислителі намагалися дати відповідь на запитання, що ж таке «благо», «добро», «істина», «користь», «краса» тощо.

Середньовічна аксіологія проблему цінностей розв’язувала в межах загальної теорії буття, опертої на біблійні оповіді про світ і людину, створених вільним божественним актом творіння. Подібний підхід характерний, зокрема, для аксіологічних поглядів Фоми Аквінського, який вважав, що річ може бути благою, якщо її існування узгоджене з природою. Проте умовою подібного існування речі є її існування загалом. А тому власне буття речі виявляється фундаментальною цінністю.

Пошуки відповідей на запитання, що ж таке «благо», «добро», «істина», «користь», «краса», тривали впродовж усіх етапів розвитку суспільства, однак особливо активізувалися вони в період Нового часу та в епоху Відродження. Значний вклад у розвиток теорії цінностей вніс англійський мислитель, представник емпірицистського напрямку в філософії Д. Юм, який, подібно до своїх сучасників, критично ставився до концепції

«природного права», що базувалася на ідеї загальнозначущих норм і цінностей, які відображені у знаннях. Заперечуючи цю думку, Юм стверджував, що цінності і норми є відображенням почуттів.

Аксіологічні аспекти властиві були також і для представників утилітаристського напрямку в філософії Просвітництва. Проблеми цінності привертали увагу представників даного філософського напрямку тим, що саме з позицій ціннісного підходу вони намагалися обґрунтувати здатність індивіда здійснювати раціональний вибір засобів досягнення позитивних результатів своєї діяльності. Утилітаризм філософів Просвітництва проявлявся в тому, що вони намагалися визначити об'єктивні принципи для обґрунтування правильності чи помилковості дій, спрямованих на вибір засобів досягнення поставленої мети. Однак їх утилітаризм стосувався переважно негативних цінностей, тобто, на їх думку, необхідно було попередити усі можливі види «страждань і болю», щоб досягти «задоволення», а це означає, що «ціннісний консенсус» неможливий, оскільки цінності не піддаються виміру. На таких позиціях стояли К. Гельвецій, І. Бентам, Д. Миль та ін.

Посиленням уваги до аксіологічного аспекту пізнання навколишньої дійсності характеризується філософія кінця XVIII та XIX століть. Пояснюється це тим, що увага мислителів була прикута до проблем нових суспільно-економічних відносин, пошуків можливостей раціонального влаштування буття, підвищенням інтересу до практики як основного критерію істинності та ін.

Відомо, що цей період в розвитку філософської думки характеризувався різноманіттям течій і напрямків, представники яких висловлювали часто зовсім полярні точки зору як на загальні проблеми суспільного розвитку, так і на проблеми цінностей.

Нове бачення сутності цінності властиве було для філософського вчення І. Канта.

Існує думка, що поняття цінність вперше визначене у філософії І. Канта, який визнав їх вищими принципами людської поведінки. Цінності розглядають як приналежні особі (натуралізм і психоаналіз), як похідні від вітальних потреб (філософія життя, матеріалізм), як над особові «потойбічні» утворення (трансценденталізм), як божественні «предначертання» (персоналізм, неотомізм), як загальнокультурні резулятиви (філософія культури), як інтегратори соціуму (соціологізм) [136, с. 652].

Заслугою І. Канта перед аксіологією як наукою є його прагнення зрозуміти ціннісну свідомість людини як явище, що наділене особливим статусом і повністю відрізняється від інших властивостей свідомості.

Зовсім з інших позицій, до аксіологічних проблем підходив Гегель. Він розглядав сутність цінності через її зв'язок з потребами. Кожна річ, яка здатна задовольняти потреби індивіда (суспільства), вважав він, має свою цінність. І коли ми звертаємо увагу на значимість і цінність якоїсь речі, тоді сама ця річ розглядається лише як знак і вона має значення не сама по собі, а як те, чого вона варта, тобто, яку становить цінність для даного індивіда в певній конкретній ситуації. Отже, на його думку, цінність речі і сама річ це не одне і те ж, вони не тотожні. Цінність може робити речі рівними за значимістю, але вони залишаються різними за своєю якістю.

Проблему переоцінки цінностей, можна простежити у філософії Ніцше. «Цінність як носій сенсу передує всякому буттю. Антропологічні вчення XX ст. надають цінностям особливого статусу (Шеллер, Сартр, Камю, Хайдеггер) [136, с. 653]».

Ніцше відверто виступав проти цінності християнської моралі, яка, за його переконанням, проповідує милосердя, взаємодопомогу, захист слабких і немічних, а в реальності діє за іншими принципами, часто зовсім протилежними. Така мораль заперечує природі самого життя, а життя, на його думку, це воля до влади, це сила, прагнення до існування, що й являє

собою основну цінність. Відсутність такої волі веде людину до деградації [117, с. 21].

У теорії цінностей категорія цінностей виступає як залежна від історичного розвитку, соціальних умов, суспільних відносин, діалектики абсолютного й відносного,об'єктивного й суб'єктивного [41, с. 992].

Засновники неокантіанської баденської школи В. Віндельбанд і Г. Ріккерт філософське пізнання і осмислення навколишнього світу здійснювали на основі системи цінностей, чим сприяли подальшому розвитку аксіологічної теорії. Джерелом цінності є неповторність предмета, мета людини – у завоюванні цієї неповторності. А. Риль бачить джерело цінності в тій меті, до досягнення якої спрямовано нашу дію. Г. Ріккерт весь навколишній світ умовно ділить на дві сфери – сферу існуючої реальності, дійсності і сферу «царства цінностей», вважаючи при цьому, що цінності за своєю значимістю стоять вище реальності, оскільки вони повністю підпорядковують собі пізнавальні судження. На думку неокантіанців, ціннісні судження стверджують, що «повинно бути» в дійсності. Самі ж цінності «визначені» наперед і «володіють» над світом дійсності, нав'язуючи їй категорії «повинності» [56, с. 197].

Поняття цінності у психологічній літературі еквівалентне деякому комплексу психічних явищ: життєві позиції (Л. Божович); особистісному смислу (О. Леонтьєв); психологічним відносинам (В. Мясищев) і т. ін.

У соціології цінності розглядаються як нормативи чи регулятори діяльності, окремо виділяючи цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі. За диспозиційною структурою особистості В. Ядова виокремлюють цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні).

У педагогіці дослідження проблеми цінності здійснюються в єдності з іншими напрямами навчання та виховання: в системі громадянського, національного, морального, естетичного і трудового виховання; цінності

родинного виховання; особливостями формування цінності у різні вікові періоди життя людини – підлітків і старшокласників, студентів [41, с. 993].

Цінність – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість. Цінність включає життєзначущі предмети, природні утворення й продукти людської діяльності [136, с. 651].

Існують погляди щодо сутності поняття цінності, сутність якого – у здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугаринов); форма прояву людиною різноманітного ставлення, до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення свідомості; особлива індивід. реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта, котрий її переживає (І. Бех, Л. Виготський, В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її «позитивній» значущості (Б. Додонов), що має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини [41, с. 992].

Японський філософ Тс. Макігуши, вважає що «цінність сама як така не є об'єктом, але набуває цього значення, як ціна стосовно наших бажань», а також розподіляє цінності на економічні, естетичні, моральні, релігійні з точки зору їх бачення в цінностях краси та добра [159, с. 74]».

М. Боришевський розділяє цінності на моральні, громадські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні [18, с. 21-25].

У своїх працях П. Ігнатенко проводить класифікацію виходячи з виду потреб, їх ролі та застосуванні:

- за об'єктом засвоєння: матеріальні, морально-духовні;
- за метою засвоєння: егоїстичні, альтруїстичні;
- за рівнем узагальнення: конкретні, абстрактні;

– за способом вияву: ситуативні, стійкі;

– за роллю у діяльності людини: термінальні, інструментальні;

– за змістом діяльності: пізнавальні, предметно-перетворювальні(творчі, естетичні, наукові, релігійні тощо);

– за належністю: особистісні (індивідуальні), групові, колективні, суспільні, загальнонародні (загальнонаціональні) та загальнолюдські.

Також, вчений подає класифікацію за протилежним значенням: позитивні – негативні; первинні – вторинні; реальні – потенційні; безпосередні – опосередковані; абстрактні – відносні [50, с. 118-123].

О.Вишневський поділяє цінності на абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейного та особистого життя [25].

Цінностями вважають «ключові життєві орієнтири, спонукальні механізми людської діяльності і саму діяльність, результати історичного розвитку суспільства (матеріальну і духовну культуру). Відмінність між матеріальними і духовними цінностями полягає в тому, що матеріальні цінності служать для задоволення практичних потреб людей, а духовні (наукові, соціально-політичні, моральні, релігійні та ін.) характеризують вищі запити людини. Критерієм наукових цінностей є істина, моральних і релігійних – гармонія людських взаємовідносин, естетичних – освоєння прекрасного, соціально-політичних – стабільність у суспільстві [102, с. 32]».

Зокрема, В. Франкл розподіляє цінності на творчості, цінності переживання, цінності відношення [156].

Якщо розглядати цінності в педагогічному ракурсі, то певний час питання цінностей не займались, тому що радянська педагогіка витісняла поняття «цінності». Специфіка такого підходу полягає в тому, що, по-перше, загальнолюдські та інтернаціональні цінності ототожнювались, по-друге, інтернаціональні і національні протиставлялися, по-третє, загальнолюдські та інтернаціональні цінності трактувалися з жорстких партійних і класових позицій [100, с. 8-12].

Неможливо правильно зрозуміти природу і зміст цінностей без урахування суттєвого впливу на них соціальних і політичних механізмів. Радикально цінності змінюються в залежності від етапу історичного розвитку суспільства.

Як вважав ще Т. Парсонс (сьогодні цю думку поділяють В. Рогозін, М. Голота) [31, с. 25], цінності виступають вищими принципами, які забезпечують злагоду в малих групах та суспільстві в цілому [151, с. 24-27].

Виховання на основі засвоєння певних цінностей – головний напрям у формуванні особистості, її духовного світу та духовної культури у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях [43, с. 993].

Проблема цінностей у її різних звучаннях і вирішеннях тісно пов’язана з вихованням і освітою людини, системи яких завжди включають фундаментальні ціннісні передумови. Міркуючи про моральні цінності в педагогіці, М. Гартман відзначив, що «головними в ній є справжні цінності формування характеру, такі як слухняність, старанність, завзятість, жертовність, відповідальність. Але, подібно праву, вона більше настроєна на засоби їх здійснення, ніж на чисте схоплювання їх структури. Вона припускає як пізнане те, що етика лише намагається схопити [3, с. 197-198]».

Ціннісні передумови лежать в основі філософії освіти, яка склалася ще в стародавності. В історії європейської культури, в античності й еллінізмі більше двадцяти століть назад було найбільш повно представлене філософське осмислення освіти, її ідеалів, норм і вимог. Це свого роду «протофілософія освіти» (А.П. Огірків), де виховання й освіта розглядалися всередині філософського дискурсу, як важливі форми політичної практики, що визначає їх ідеали та цілі. Пайдейа – поняття, яке ввели в обіг давньогрецькі філософи (V ст. до н.е.), означає освіта й виховання людини через оволодіння культурою, універсальним знанням, які становлять сутність її буття. Це внутрішнє життя, духовність, культура як вище багатство людини. Основні й фундаментальні ідеї пайдеї у філософсько-педагогічних

вченнях давньогрецьких мислителів представлені софістами, які показали проблему людини та її життя як члена суспільства. Їх теми: етика, політика, риторика, мистецтво, мова, релігія, виховання – культура в цілому. Проголосивши свободу духу на противагу традиції, нормам і кодифікаціям, філософи продемонстрували тим самим необмежену віру в розум. Сократ, що тісно пов'язував освіту з вихованням високих моральних якостей, бачив сенс існування людини й всього соціального життя в моральному характері кожної окремої особистості.

Платон у діалозі «Протагор», в «Державі» і «Законах» представив пайдею не тільки як сенс життя душі, але й політики й держави. Висока мораль держави – основа її сили. Необхідно створити новий тип виховання, який припускає повну рівновагу між владою й високою культурою громадян. Оздоровлення громадського життя після якої-небудь катастрофи держави може відбутися не тільки в політиці, але у відновленні моральних і релігійних основ, не стільки із установленням сильної державної влади, скільки з відродженням «совісті» або «душі» громадян. Виховання моральності є одночасно будівництвом держави. Пайдейа розглядалася як освіта молоді за допомогою вивчення різних наук, але головне – це «людські питання», а не космічні або фізичні теорії. Однак Аристотель вважав, що в кожній науці існують два шляхи – наукове пізнання й освіта.

До ідей педагогіки зверталися у свій час давньоримські мислителі Цицерон і Сенека, і саме тут народжується близьке пайдеї поняття humanitas – людяність. М. Хайдеггер в «Листі про гуманізм» звернув увагу: наша турбота повинна бути звернена на повернення людині людяності, «негуманна» – це людина, яка відпала від своєї сутності. У наш час функцію «гуманізації» найчастіше передають самостійному процесу виховання, залишаючи освіті передачу накопиченого попередніми поколіннями знання й професіоналізацію. Однак вона з'являється не тільки у своїй прямій просвітній функції, але і як найефективніший спосіб гуманізації та

впровадження моральних і культурних еталонів соціальної діяльності людини й суспільства, необхідного для масової освіти.

Сучасна ситуація в суспільстві й культурі, стурбованість філософів долею «негуманної» людини, що не піклується про самовиховання, знову висунула пайдею стародавніх греків, її сучасне розуміння на перший план. Так, головною темою одного із всесвітніх філософських конгресів (1998, Бостон, США), що зібрав більше 3 тис. філософів з різних країн миру, стала «Paideia»: Роль філософії у вихованні людства». Знову досліджувалися такі питання, як походження цього поняття, його інтерпретація в різних філософських концепціях, співвідношення філософської освіти й культурної розмаїтості, соціальної справедливості та прав людини. Більшість учасників, відроджуючи традицію, розуміли пайдею «як одночасний розвиток інтелектуальних і етичних здібностей індивіда» (І. Кучуради, Туреччина), як «сукупність ідей і практик» виховання й навчання, показували її значимість для вирішення глобальних проблем людства. Загальний підсумок – усвідомлення того, що «головна цінність тепер це вже не наукове знання, а людське життя й воля (Н.С. Автономова, Росія) [157]».

Ідеї античних мислителів успішно розвиваються сьогодні в контексті філософської герменевтики. Відомо, що М.Фуко в лекції «Герменевтика суб'єкта», прочитаної в Колеж де Франс, зробив головним предметом уваги принцип «турботи про самого себе» і його окремий випадок – «пізнай самого себе», вважаючи їх корінними для герменевтичного підходу до суб'єкта й розуміння природи освіти. «Турбота про самого себе» з'являється як головна цінність – основа раціональної поведінки в будь-якій формі активного життя. «Турбота про себе» рівнозначна турботі про свою душу, вона повинна сприяти розвитку такої базової цінності людини, як уміння піклуватися про інших і управляти ними саме на цій основі.

Розвиваючи ідеї давньогрецьких філософів про культуру свого Я, Фуко простежує їх зміни пізніше, підкреслюючи, що західна філософія змінила

базові цінності – віддала перевагу самопізнанню «турботі про себе». Незважаючи на те, що протягом багатьох століть «турбота про себе самого» була основним ціннісним принципом таких прикладів моралі, як епікурейська, стоїчна й т. ін., в XVII ст. «турбота про себе», про власну моральність розглядалася як умова одержання дійсного наукового знання. Пізніше, очевидно під впливом ідей освіти, відбулася переоцінка, саме поняття турботи стало означати скоріше егоїзм, крайній індивідуалізм. Зміна цінностей, пов'язана із втратою гуманістичної традиції, посилилася тим, що в європейській культурі освіта перестала орієнтуватися на виховання чесноти, уявлення древніх про пайдею «виродилося» в інтелектуальне вдосконалювання й накопичення знань, тоді як такі цінності, як необхідність розвитку етичних властивостей, «турботи про себе» як моральне самовдосконалення, були втрачені або зайняли інше місце.

Один із провідних представників герменевтики Х.-Г. Гадамер вважав найважливішою думку про те, що «буття духу в деякій ступені пов'язане з ідеєю освіти», розуміння якого, у свою чергу, визначається типом раціональності, що панує в суспільстві. Традиційно освіта розуміється як оволодіння, насамперед, інтелектуальними аналітичними знаннями в сукупності з рецептурною інформацією, певними практичними вміннями й навичками. Перетворення природних задатків і можливостей трактується переважно як удосконалювання чистого розуму, розумових процедур і операцій, а також як нагромадження індивідом спеціальних знань із різних областей, обумовлених інституціонально. Такий підхід укорінений в ідеалах класичної раціональності, що ототожнює «освіченого» індивіда з теоретичним суб'єктом, удосконаленим інтелектом, звільненим від природних недосконалостей і ірраціональності емпіричного суб'єкта.

Якими особливостями й можливостями володіє освіта? Відповідь на це питання може бути знайдене при розгляді ряду фундаментальних філософських проблем і насамперед до гегелівського трактування природи

освіти. Для Гадамера ідеї Гегеля про освіту, зокрема викладені в «Філософській пропедевтиці», особливо значимі, і сам виклад основ філософської герменевтики в «Істині й методі» він починає з освіти як провідного поняття для гуманітарних наук і самої герменевтики. Вимога загальності реалізується в практичній освіті як уміння відволіктися від самого себе, дистанціюватися від безпосередніх особистих потягів і потреб, приватних інтересів, побачити й зрозуміти те загальне, котрим у цьому випадку визначається особливе. Таким чином, «підйом до загального» – це підйом над собою, над своєю природною сутністю в сферу духу, але в той же час світ, у який «вростає» індивід, – це реальний світ, він твориться культурою й насамперед мовою, системою цінностей, символів, а також повсякденністю, що опирається на звичаї, традиції, повсякденну свідомість у цілому.

Чи сформувалася вітчизняна «філософія освіти» як самостійна теоретична дисципліна? Відповідь на це питання неоднозначна, його обговорення триває. Труднощі носять насамперед термінологічний характер, оскільки відповідно до західної традиції під «філософією освіти» часто розуміється «загальна теорія освіти», «наука про освіту» і обговорюються можливості створення такої системи знання. Існують і аргументи проти: філософія освіти в багатьох західних країнах стала майже марною, вона потонула в технічних тонкощах; або не існує особливого змісту науки про освіту, і використовуються методи, факти й принципи, запозичені з інших областей знання, у тому числі філософії, для вирішення проблем освіти (Дж. Дьюї, П. Наторп, П. Херст). У цьому контексті обговорюється питання, чи не є педагогіка прикладною, конкретною філософією, і в цьому випадку проблема приймає новий аспект: яке співвідношення філософії та загальної теорії освіти?

До середини XIX ст. педагогіка шукала своє обґрунтування не тільки у філософії, але значною мірою в емпіричній психології, яка розвивається. Це

на певний час відсунуло на задній план міркування про цілі та ідеали освіти, про антропологію як основу педагогічного процесу й т. ін. Формувався власний предмет педагогіки і її складові: методологія педагогіки, дидактика, методика, теорії навчання й виховання. Питання з філософії, психології, соціології істотно переосмислюються, якщо вони вбудовуються в єдину теоретичну й прикладну педагогіку з її власним об'єктом і предметом. У той же час зберігається й залишається необхідним самостійний філософський аналіз теорії й практики освіти. Фахівці, як правило, виокремлюють кілька проблем, що є проблемами самої педагогіки, але їх можна побачити й досліджувати лише з позицій філософії і засобами філософії. Звичайно вказуються наступні проблеми: ідеологія й освіта, освіта як складова частина соціального механізму виживання людства, роль освіти у звільненні особистості від приниження, взаємозв'язок науки й освіти, іншими словами, соціально-філософські, соціологічні й соціально-психологічні проблеми, вирішення яких впливає на процес освіти.

В. Краєвський вважає, що предметом філософської рефлексії стає зв'язок між уявленнями про місце людини в суспільстві, з одного боку, і цими трьома концепціями освіти – з іншої. Відповідно педагогіка – єдина спеціальна наука про освіту серед всіх наук, яка вивчає освіту в єдності всіх складових його частин. Очевидно, що педагогічна наука в цілому не може мати той же предмет, що й філософія освіти. В. Краєвський справедливо також відзначає, що це відноситься й до спеціальної методології педагогіки (очевидно, як «теорії середнього рівня», за класифікацією Р. Мертона), що включає як абстракції, так і емпіричний матеріал, на відміну від абстрактного філософського мислення й загальнофілософської методології [59, с. 24-26].

Філософія освіти, що не співпадає з теорією, методологією й практикою педагогіки, має специфічне коло питань і проблем, і якщо знаходить статус дисципліни, то формує й свій предмет дослідження такого об'єкта, як освіта. Це припускає, у свою чергу, певне відокремлення від

загальної філософії, що в XX ст. виявилося, зокрема, у створенні асоціацій і об'єднань філософів, які займаються проблемами виховання й освіти, що прагнуть установити діалог із представниками різних педагогічних парадигм, здійснити критико-аналітичний підхід до вихідних принципів.

У фундаментальному дослідження «образи освіти» у західній філософії освіти XX ст. А. Огурцов і В. Платонов указують, що основною проблематикою цієї галузі знання стають сьогодні відокремлення освіти в автономну сферу громадянського суспільства, диференціація й ускладнення структури й форм освіти, поліпарадигмальність педагогічного знання, зміна параметрів освіти в структурі інформаційного суспільства, появи циклу наук, що вивчають освіту [83, с. 12].

У філософському й у педагогічному співтовариствах намітилася тенденція спільного пошуку базових ідеалів і принципів пояснення сформованої «освітньої дійсності», концептуальної бази й методологічної програми її дослідження. Створення філософії освіти істотно змінило стратегію дослідження освіти. Збагачувався предмет і методи філософських досліджень із урахуванням досвіду педагогіки, у свою чергу, відбувалася зміна стратегії педагогіки на основі загальфілософських, епістемологічних і соціально-філософських положень про суспільство, людину й пізнання. На основі вивчення великої «панорами філософських концепцій освіти» А. Огурцов і В. Платонов прийшли до важливого висновку: «Дві форми дискурсивної практики – філософія й педагогіка, дві форми стратегії дослідження... виявилися взаємодоповнюючими, і поступово складається загальна установка й загальна стратегія... З одного боку, філософська рефлексія, спрямована на осмислення процесів і актів освіти була заповнена теоретичним і емпіричним досвідом педагогіки... З іншого боку, педагогічний дискурс, що перестав замикатися у своїй галузі й вийшов на «великий простір» філософської рефлексії, зробив предметом свого дослідження не тільки конкретні проблеми освітньої дійсності, але й

найважливіші соціокультурні проблеми часу [83, с. 21-22]». Дослідження показало, що поряд з великою психологічною, дидактично-методичною, соціально-психологічною емпірією в педагогіці успішно розроблялися теоретичні концепції, що не тільки представляють безсумнівний змістовний інтерес, але і є також формами спеціалізованого гуманітарного знання. Відповідно в цій якості вони можуть бути предметом аналізу логіки, методології й філософії.

Одночасно це розгорнуло перед нами велику панораму зміни ціннісних передумов, систем цінностей у цілому, які ставали вихідними, базовими для побудови численних і різноманітних концепцій філософії освіти та власно теорій педагогіки. Принципи й світоглядні підходи, сформульовані й розгорнуті в працях філософів тих або інших напрямків, дозволяли побачити нові можливості для побудови систем виховання й навчання. Вихідні принципи й переваги викладалися як у роботах філософів, спеціально присвячених освіті, так і в якості світоглядних і методологічних положень самих філософських вчень. Так, наприклад, філософія освіти в системі цінностей і переваг в опозиції «інтелект – інтуїція» А. Бергсона представлена як у його роботах і виступах про спеціальність, класичну освіта, про реформу освіти Франції, так і в загальнофілософських працях, ідеї яких про інтуїтивізм вплинули на педагогічні вчення. Те ж саме можна спостерігати й у спеціальних працях (лекціях) Є.Дюркгейма про педагогіку й соціологію, освіту, моральне виховання й одночасно про вплив ідей, цінностей і переваг, які розроблювались автором у своїх базових соціологічних дослідженнях, у тому числі й про самі цінності [10, с. 16].

Існує безліч прикладів, що підтверджують тісне переплетення філософських і педагогічних ідей ряду мислителів європейської культури, що дотримуються різних світоглядних, методологічних та й взагалі ціннісних позицій. Розмаїтість зросте, якщо ми звернемо увагу на складну динаміку ідей і цінностей як у розвитку поглядів самих мислителів (наприклад, перехід

від психологічної до герменевтичної інтерпретації педагогіки у В. Дільтея), так і в процесах протистояння різних шкіл і напрямків. Приклади останнього нескінченні, зокрема, це динамічні (аж до конвергенції) опозиції емпірико-аналітичні і гуманітарні напрями, найбільш значимі з яких – англо-американська аналітична й герменевтична традиції, протилежні ціннісні принципи яких добре відомі.

Базовою ідеєю для філософії й педагогіки, навколо якої тривають дискусії, створюються концепції, формуються багато напрямів і шкіл, завжди була ідея людини, його оцінка й розуміння. «Антропологічний поворот» у філософії на початку XX ст. виявився в середині століття й у педагогіці, де розгорнулися дослідження антропологічних передумов і підстав педагогіки, освіти в цілому. Концепції антропологічної педагогіки (педагогічної антропології) будувалися по-різному, але в прямій залежності від тих або інших філософських ідей і принципів в області вчень про людину: педагогічна антропологія як варіант трансценденталізму (К.Х. Дікоп), персоналізму (М. Шелер, Є. Мунье), феноменології (М. Мерло-Понти, В. Лох), екзистенціалізму (К. Ясперс, М. Бубер, Є. Фінк) та ін. Вплив на цей процес робили не тільки праці філософського жанру, але й спеціально розроблені програми, маніфести, як «Маніфест персоналізму» Є. Мунье, де дається не тільки характеристика сучасного суспільства, критичний аналіз вчень про нього, але, на основі чітко прописаних цінностей і принципів, цілісна програма виховання людини, особистості. Перший принцип – «виховання не має своєю метою привчити дитину підкорятися соціальному середовищу або приймати на віру ту або іншу державну доктрину» – обґрунтовував одне з головних вимог до освіти – «плюралістичний статут школи», де однозначно затверджувалося, що «держава не має права монопольно нав’язувати яке-небудь вчення і яку-небудь форму виховання [79, с. 322]». У цілому в «Маніфесті» цінності виховання й освіти

формулюються відкрито, переконано, хоча й з певним критичним осмисленням і обґрунтуванням.

Надалі філософія освіти як нова дослідницька галузь і її філософсько-теоретичний фундамент створюється спільними зусиллями педагогів і філософів, що звертаються до сучасних реальних педагогічних проблем. У вітчизняній філософії XX ст. відома філософська концепція освіти Є. Ільєнкова, методологічна програма Г. Щедровицького, програма «діалогу культур» В. Біблера, дослідження Ф. Михайлова, кожна з яких побудована на самостійній системі філософських і педагогічних принципів і цінностей.

У цілому ж ситуація ускладнюється тим, що, як відзначає В. Лекторський, сучасна освіта існує в рамках принципово іншої цивілізації, що базується на іншій системі цінностей, ніж традиційна європейська культура, починаючи з античності. «Шляхи мислення, моральності й мистецтва давно розійшлися. Мислення носить по перевазі інструментальний характер, тому що обслуговує насамперед сферу природничих наук і техніки. Навчання такому мисленню не веде до морального розвитку. Освічена людина ототожнюється з людиною знаючої. Тим часом подібний ідеал освіти усе більше ставиться сьогодні під сумнів [134, с. 3]». Знання швидко старіють, складні сучасні проблеми вимагають нестандартних рішень і методів, виходить, освіта повинна стати навчанням способам творчого й критичного мислення, засобом виховання моральних і громадянських чеснот.

Зрозуміло, існує ще безліч інших актуальних філософських проблем сучасної освіти. Це питання про класичну модель освіти і її кризи сьогодні, про різноманіття культур і різноманіття моделей освіти, педагогічних практик, про можливість єдиної парадигми й цілісної системи освіти сучасної цивілізації. Особлива проблема – комп'ютерна техніка, її ідеї та програми як нові можливості формування мислення, навчання, освіти в цілому, а також застосування принципово інших, зокрема синергетичного, глобалістського

підходів до освіти. Але за всім цим стоїть людина в єдності його інтелекту, моральних і громадянських чеснот, системи цінностей у цілому.

Унаслідок своєї актуальності освітні цінності сьогодні стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Треба зауважити, що дотепер у науковій літературі не існує загальноприйнятого визначення освітніх цінностей. У своїх працях вчені пропонують різні тлумачення цього терміна. Зокрема, це обумовлено тим, що сутність понять «цінності» та «освіта» теж трактуються неоднозначно.

Система освіти як «поле боротьби за капітал» (П. Бурдьє) є кульмінацією світу цінностей, цілей й шляхів їх досягнення. Цінності, що вводяться як орієнтири в процесі сучасної освіти, – одна з проблем, що ставить галузь, яка вимагає постійної уваги внаслідок динамічності розвитку суспільства і самої освітньої системи. Основні цінності освіти, хоча й залишаються правильними і необхідними, усе-таки недостатні для розвитку і росту особистості, для здійснення індивідуальної продуктивної освіти.

Освіта як система визначається таким групами цінностей:

1. Внутрішні цінності функціонування освіти (головна цінність – індивідуальність учнів або запити суспільства, професорсько-викладацькі цінності, цінності, що лежать в основі навчальної діяльності учнів і механізмів оцінювання). Виділяють чотири типи якісних цінностей в освіті, що конкурують між собою. По-перше, «академічні», тобто традиційні цінності, сфокусовані на відповідній галузі з якісними критеріями, ранжируваним відповідно до параметрів дисципліни. «Управлінські» цінності зосереджені на політиці і процедурах.»Педагогічні» цінності фокусуються на навичках і компетенції. І, по-четверте, цінності, «сконцентровані на зайнятості» (випускників) з виділенням ієрархічно структурованих стандартів.

2. Зовнішні цінності, що індукуються (іноді нав'язуються) освіті суспільством, державою, зокрема, ними визначаються економічні цінності

освіти, тобто її здатність забезпечувати функціонування соціально-професійної структури суспільства.

3. Інструментальні цінності освіти (її здобуття або проходження), обумовлені ступенем одержання особистістю соціального, інтелектуального, символічного капіталу, зокрема, матеріальна цінність освіти (залежність оплати праці від рівня та якості освіти); соціальна цінність (освіта як фактор соціальної мобільності, вибір видів і сфер професійної діяльності); статусно-престижна цінність (освіта як спосіб і інструмент підвищення соціального статусу).

4. Продуковані цінності в освіті: вільна і відповідальна особистість; формування світоглядних установок, поглядів, цінностей загальнолюдського характеру, забезпечення умов для вільного самовизначення кожної людини у світоглядному просторі для прийняття нею власних цінностей у формі життєвих цілей, провідних мотивів та інтересів, прагнень, потреб, принципів і т.д.

Перераховані блоки цінностей – це система координат, у якій, хочемо ми того чи ні, освіта постає ціннісним поняттям, а цінності так чи інакше розширюються, конкретизуються, довизначаються. Освіті більше, ніж будь-яким іншим частинам суспільства, властивий потяг до буттєвих цінностей, а її цінності можуть бути зразком для оточуючого її суспільства. У силу цього вона змушена шукати нових засобів освітньої діяльності в умовах девальвації цінностей.

Отже, освіта є системою, що споживає, виконує і продукує цінності. Згідно з П. Бурдьє, люди, що володіють значним символічним капіталом, нав’язують іншим найбільш придатну для себе шкалу цінностей, що зберігає їхній соціальний стан, їхню фактичну монополію на інститути системи освіти, які засновують і гарантують соціальні категорії. З цим пов’язана і боротьба за границі між дисциплінами, яку особливо активно ведуть

«мертві» дисципліни, що втратили свою цінність, проти більш продуктивних способів мислення.

У змістовному поєднанні поняття «молодь» та «цінності» аналізуються в роботах М. Вебера, О. Шпенглера, М. Хайдеггера, К. Ясперса, В. Андрущенка, А. Бичко, В. Ярошовця, А. Ручки, Л. Губерського, М. Михальченка, Л. Панченко та ін.

Мабуть немає такої людини, яка б не задумувалась над питаннями вічних цінностей, яка ціль існування людства. Після поставлених перед собою питань людина робить висновки про життя на Землі, про цінності та особисті ціннісні орієнтації. Наведемо декілька суджень, які витлумачують проблему цінностей. «Ціннісні орієнтири можуть формуватися у будь-якій сфері життєдіяльності як осередок духовного життя певної верстви населення [26, с. 29]».

Цінність – соціально схвалюване і поділюване більшістю людей уявлення про те, що є ідеалом і еталоном належного [141, с. 5].

З певним часом люди змінюються, а разом з ними і змінюються цінності та уявлення про них. У кожного вони свої і разом з тим дотримуються їх кожен по своєму. Хтось хоче отримати вищу освіту, хтось стати відомим і т. д., тобто кожен має свої цінності: наука, гроші, кохання, увага та ін. Але без освіти в суспільстві дуже важко, «немає росту», і тоді знову змінюються цінності на багатство, популярність, везіння, щасливий випадок, хочеться, щоб «все пливло до рук» без зусиль. На сьогоднішній день освіта здобувається не тільки по знаннях, а по мірі можливостей доходів сім'ї. А це призводить до однієї цілі – досягти матеріального блага (іноді не замислюючись порушуємо закони).

Цінності особистості – це системна ознака, що виявляє функціональний аспект особистісного значення в процесі діяльності, характеризує специфічні аксіологічні відносини з боку особистості, спрямованих на реалізацію

особистих проблем, інтересів, так і інтересів система, в яку включена певна особистість [57].

Метою національної освіти є виховання покоління, яке, спираючись на загальнолюдські цінності, спроможне «принести своє власне на вівтар загальнолюдської культури, завдяки чому отримати визнання й зайняти почесне місце серед інших культурних націй [144, 26].

Останнім часом загострилося чимало молодіжних проблеми: вивчення та прогнозування стану справ у молодіжному середовищі; встановлення та налагодження зв'язків з організаціями в Україні та за її межами, які працюють над цією проблематикою. Найголовніші проблеми, що спонукають до суперечності цінностей, продиктовані такими процесами, як рівень безробіття; напруга з працевлаштуванням, низька заробітна плата, відсутність належних умов праці та відпочинку, відсутність житла тощо. Останнім часом молоді, перспективні спеціалісти не працюють за фахом, за спеціальністю яку вони «люблять», а йдуть до організацій недержавної форми власності, де рівень заробітної плати набагато вищий ніж у державних закладах.

Не менш значною є економічна та соціальна залежність від батьків; шлюбно-сімейні проблеми та високий рівень розлучень, сімейних конфліктів, низька народжуваність, матеріальна незабезпеченість молодих сімей; відсутність житлових умов; поганий стан здоров'я, зростання рівня соціальних відхилень (злочинність, пияцтво, наркоманія, проституція). Не можна не помічати таких загрозливих тенденцій, як втрата (або свідоме відмовлення) від ідеалів та соціальної перспективи, життєвого оптимізму та соціального досвіду батьків. Деформація цінностей багато в чому залежить і від різкого погіршення стану здоров'я молоді,зростання смертності у молодому віці. Міграційні процеси й невиправдані претензії до життя у великому місті приводять до відсутності умов життя (житла) у значної частини молоді.

Досить помітний прошарок талановитої молоді, яка хоче навчатись у вищих закладах освіти, не може реалізувати своє бажання, не маючи для цього відповідних коштів. Мова не йде, навіть, про корупцію. Проживання у великому місті, де розташовані провідні університети, може забезпечити далеко не кожен студент, навіть якщо він працює і одночасно опирається на «кишеню батьків». Звідси – орієнтація молоді не на покликання до тієї чи іншої професії, а найближчий заклад освіти, в якому можна було б навчатись, не відриваючись від батьківської оселі. Рівний доступ до якісної і безкоштовної освіти, залишається ще далеко не вирішеною проблемою.

Деформація цінностей відбувається й під впливом недостатньої уваги суспільства щодо оздоровлення молоді, формування здорового способу, розвитку фізичної культури та спорту. Помітно позначається на настроях молоді й недостатнє фінансове забезпечення студентських програм, в тому числі і культурно-дозвільних, відсутність гарантій забезпечення після закінчення вузу вакансій.

Зниження інтересу молоді до книг, класичної і народної музики, народної творчості викликає занепокоєння. Незважаючи на рішення виконавчої влади в центрі і на місцях, інтенсивно розвивається сектор комерційних культурних послуг, передаються в оренду парки культури, концертні зали, спортивні споруди. З одного боку, ці заклади стають для молоді малодоступними, а з другого – якість та художній рівень заходів, які там відбуваються, є не найвищого ґатунку. Духовність повинна формуватися на основах високої культури, моралі, і тому завдання держави – це забезпечення... розвитку всіх сфер культури, освіти, науки [153, с. 169]».

Вирішення цих проблем потребує розробки та втілення у соціальну практику державної молодіжної політики вивчення системи цінностей та ціннісних орієнтацій усіх соціальних та вікових груп.

Як відомо, процес морального вдосконалення відбувається протягом усього свідомого життя [16, с. 20]. Однак, найбільш інтенсивно він

проходить у дитячому, юнацькому, та молодіжному періоди життєдіяльності особистості. До таких цінностей відносять насамперед «життєрадісність, чесність, тверда воля, висока загальна культура, вихованість, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власної думки, чуйність, відповідальність, цікава робота, визнання у суспільстві тощо [16, с. 19]». Розрізняють цінності моральні, соціальні, громадянські, світоглядні, естетичні, екологічні, культурні, духовні тощо. Науковці налічують десятки та сотні таких цінностей.

Можна вважати закономірним, що серед життєвих цінностей молоді сучасної України перше місце посідає сім'я. Це й справді найважливіша проблема молодіжної когорти населення, саме вирішення її є стрижневим завданням цього періоду людського життя. Наступними..., які визнані як такі, що є цінними, йдуть проблеми, котрі характеризують сферу дозвілля (друзі, вільний час, хобі тощо), що теж зрозуміло і закономірно для молоді. Щодо таких цінностей молодих громадян України, як робота, успіх у суспільстві, заснування власної справи, тобто всього того, що є чи не найважливішою проблемою самовизначення людини, то, як свідчать результати опитування, вони займають не найперші місця [5, с. 36].

«Батьки і діти» є проблемою на сьогодні такою ж актуальною, як і сотні років тому. У більшості сімей молодь «прагне до досягнення незалежності, самостійності, але відсутність умов, за яких можливо реалізувати ці потреби, спричиняє невизнання ними авторитетів, втрату поваги до них, упертість, негативізм [16, с. 20]». Якою б глибокою не була сучасна криза – а вона є більш глибокою, ніж думає більшість людей, – після важкого перехідного періоду проглядається не безодня смерті, а гірська вершина життя, з якої відкриваються нові горизонти творення і оновлений вигляд небес [127, с. 16].

Спосіб життя як фактор формування демократичних цінностей молоді є багатогранним за своєю структурою, має «макро-» і «мікро-» середовище.

Поступово опосередковуючись від глибинних, всезагальних, необхідних зв'язків і відношень до таких, які обмежені лише певною вузькою сферою спілкування студентської молоді, спосіб життя сприяє перетворенню духовних цінностей суспільства у внутрішні, притаманні молодому поколінню якості, риси характеру. Вибір і осягнення демократичних цінностей, що пропонуються суспільством, зумовлені їхньою особистісною значущістю, тобто тим, чи є вона цінністю для самої особистості та якою мірою сприяє досягненню її цілей. З огляду на це з-поміж однаково підкріплених духовних цінностей студентська молодь завжди вибирає лише ті, які оцінюються нею як потрібні (необхідні, корисні або приємні) об'єкти, цілі та засоби задоволення власних потреб. Пройшовши через її досвід, одержавши практичну перевірку та підтвердження необхідності, доцільності й корисності, такі цінності закріплюються як ціннісні орієнтації молодіжного середовища.

Ціннісна орієнтація – особливий компонент духовного світу людини, що є наслідком вільного обрання ціннісних переваг, виступає основою цілепокладання, визначає людські інтереси й потреби, зазнаючи зворотного впливу. На відміну від цінностей, що існують як надіндивідуальні суті, ціннісні орієнтації є засобом залучення індивіда до загального, пов'язаним з формуванням його прихильності до певних ідеалів, духовних пріоритетів, суспільних вимірів буттєвості. Людина завжди знаходиться у ситуації вибору, і цінність виступає основою особливої визначеності серед існуючих альтернатив [136, с. 650-651]».

Ціннісні орієнтації залежать від стану цінностей у суспільстві. Цінності у суспільстві періодично потребують переоцінки, у критичних історичних ситуаціях перестають культивуватися, що призводить до духовної кризи суспільства. Цінності, ідеали, категорії моралі, навіть при високому рівні їх суспільного захисту (ідеології, мистецтва та ін.), перетворюються на здобутки індивідуальної духовності не безпосередньо. Засвоюються цінності,

ідеали моральні норми принципово індивідуально, шляхом особистісного обрання, смисложиттєвого пошуку, волевиявлення, духовних зусиль. Чим більш розвиненою є особа, тим більшою мірою в її мотивах переважають ціннісні орієнтації, що підносять її духовність на вищий ступінь і роблять її творцем нових суспільних цінностей [136, с. 651].

Нажаль більшість молоді залежить від батьків (матеріальне становище, житлові умови). Такий низький соціальний статус підштовхує молодих людей до виїзду на заробітки за кордон (26%, тобто кожний четвертий, саме в такий спосіб має наміри покращити своє матеріальне становище), підвищує готовність брати участь в акціях з вимогами до уряду та парламенту щодо підвищення заробітної платні та зниження цін [144].

Загальний висновок, який роблять вчені і з якими важко не погодитись, є такими: усталені раніш цінності – руйнуються, бо зникають соціальні гарантії, зростають економічні катаклізми, порушуються принципи оплати праці, додержуються моральні принципи, зростає майнове розшарування в суспільстві. Все це призводить до роздратованості, пошуку «ворога», на якого можна було б звалити причини всіх бід [21, с. 20]. Тому, якщо суспільство хоче рухатись сходинами прогресу, воно має радикально змінити своє ставлення до молоді й зокрема в роздумах про її майбутнє [49, с. 44].

Досить суперечливий вплив має і такий фактор, як засоби масової інформації і культура. Національне відродження, проголошене в перші роки незалежного розвитку, на жаль, здійснювалось суперечливо і не послідовно. Ці ж характеристики притаманні розвиткові та функціонуванні сучасних ЗМІ. Демократичні цінності делегувались ними в студентське середовище здебільшого спонтанним чином. Духовний світ заполонили «мас-медіа», які мають вагомий вплив на молодь. Телевізійна творчість, нажаль, знаходиться на невисокому рівні духовності, моральності, і взагалі, цінності начебто під призмою часу змінюються не в кращий бік. Через ЗМІ та телебачення впроваджуються та нав’язуються нові цінності. Найбільш впливовою

аудиторією є діти та молодь, які як губки «вбирають» у себе ввесь негатив, а потім намагаються все відтворити в своєму реальному житті. Потім з'являється агресія, бо в житті не так все просто як в кіно, яка «виливається» на батьків, друзів, оточуючих. А це в свою чергу змінює світобачення та цінності. Але забуваємо правило «не зашкодь», і «маємо те, що маємо»: неповага до батьків, до оточуючих; насильство, жорстокість, ворожість, ненависть, безвідповідальність, корупція,; проституція, розповсюдження ВІЛ-інфекції, бездоглядність дітей; злочинність; наркоманія, алкоголізм, тютюнопаління, та інші прояви девіантної поведінки; зростання безробіття; скорочення життя та ін.

Поширення таких негативних явищ, на жаль, необхідно розглядати як закономірний процес. За законами системного розвитку суспільства відомо, що збільшення рівня безробіття на 1% призводить до збільшення злочинності на 5% і кількості самогубств – на 4%.

Отже, ці явища дійсно є проблемою. Проблемою всього суспільства взагалі і сучасної молоді зокрема. Хто має допомогти молодим людям не потрапити в залежність? Батьки? Вчителі? Представники органів влади? Друзі? Можливо кожна молода людина повинна боротися самостійно, залишатися наодинці зі своєю проблемою? Лише загальні зусилля можуть дати позитивний результат. Система виховання та освіта – гарант покращеного становища, але лише за однієї умови – взаємодія особистості з родиною, з оточуючими, з державою, а також із засобами масової інформації і тільки тоді наші проблеми та їхні наслідки поступово знижуватимуться.

Від того, наскільки молоде покоління є національно свідомим, патріотичним, готове взяти на себе відповідальність за розвиток, за збереження духовності та культурних здобутків української держави, активно і конструктивно приєднатися до суспільних процесів, наскільки ініціативно воно бере участь у процесі соціально-економічних і політичних

перетворень, значною мірою залежить доля країни, захищеність її національних інтересів [114, с. 113].

На даний момент людство перебуває в перехідному періоді, у зв'язку з цим ми маємо вчитися самі і вчити молоде покоління виживати в досить жорстких умовах, і, разом з тим, виховувати своєрідний дух, культуру, мораль і в процесі трансформацій пристосовуватись до нового часу. Провести переоцінку поглядів на життя та цінності.

«Перший обов'язок мудрого і перша ознака мудрості – не допускати розбіжності між словом і ділом і бути завжди самим собою», – писав знаменитий Сенека [137]. Актуалізація ціннісного дискурсу студентської молоді є саме тим джерелом, яке переломить ситуацію на краще, розкріпачить творчість та соціальну активність молоді, залучить її до державо- і культуротворчої діяльності.

Отже, проблема цінностей – одна з найбільш складних та суперечливих проблем філософії. У різних дисциплінах поняття «цінність» має різне значення.

Уже в античній філософії формується теорія цінностей, хоч аксіологічні судження входять лише як компонент в структуру філософського категоріального апарату. Однак, уже в цій структурі вживалося окреме поняття «цінність». Аксіологічні положення античної філософії стали підґрунтям для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до навколишнього світу.

В зарубіжній філософії аксіологічні проблеми як і саме поняття «цінність» розглядалися у найрізноманітніших варіантах і аспектах. Представники кожного з цих напрямів по-різному розглядали поняття «цінність» і її сутність: то як біопсихологічно інтерпретовану потребу людини, коли цінності являють собою емпірично зафіксовані факти спостережень реальності; то як певні стандартизовані «теоретичні» якості поряд з первинними (матеріальними) і вторинними (духовними) якостями; то

як ідеальне буття, яке співвідноситься не з емпіричною, а з «чистою» трансцендентальною свідомістю, коли цінність «ідеальних» предметів не залежить від людських бажань і потреб, в той же час саме «ідеальне» буття повинно опиратися на реальність; то як плюралізм рівноправних ціннісних систем, зумовлених певним типом культури; то залежно від соціально-історичної, економічної, класової обумовленості тощо.

В радянській філософії (до 90-х років) аксіологія інтерпретувалася як складова буржуазної науки, ідеалістичної за своїм характером і суттю.

Авторитети радянської аксіології (В. Тугарінов, О. Бакрадзе, В. Мшвенірадзе, О. Дробницький, В. Василенко, М. Каган, І. Майзель, Е. Соловйов та інші) намагалися проникнути в сутність теоретичних аксіологічних положень зарубіжних вчених, розкрити істинну сутність цінності як феномена.

В сучасний період теорія цінностей значно розширилася, зокрема з'явилися нові відгалуження від загальної аксіології, які стали досліджувати більш конкретно і поглиблено окремі сфери ціннісної свідомості і ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності: «педагогічна аксіологія»; «психологічна аксіологія»; «політологічна аксіологія», «теологічна аксіологія», представники якої намагаються досліджувати духовні цінності людини через їх дотичність до релігійної моралі.

Традиційно у філософській літературі радянської доби цінність визначалася як соціально-філософська категорія, що позначає позитивне чи негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільних учинків, духовних витворів (носіїв цінностей) для людства, окремого суспільства, народу, класу, соціальної групи чи особи (адресатів цінностей) на конкретному етапі історичного розвитку.

Ціннісні орієнтації студентської молоді розглядаються у тісному взаємозв'язку із життєвими цілями особистості, способом її життя, потребами, інтересами, психологічними установками тощо.

Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вони є важливим елементом внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань. Сформовані ціннісні орієнтації – це свого роду «вісь» свідомості, яка забезпечує усталеність людини і проявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях.

РОЗДІЛ 2
ЕКЗИСТЕНЦІЙНА СУТНІСТЬ МОЛОДІЖНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Молодь як особлива соціальна група постійно знаходиться у фокусі психологічних, соціологічних, педагогічних і філософських досліджень, оскільки саме її ціннісний світ, духовний облік, світогляд та світосприйняття характеризують потенціал розвитку суспільства. Зміни, що відбуваються у політичній, економічній та духовній сферах суспільства, знаходять відбиття на формуванні структури цінностей молодого покоління, а неминуча за умов ломки устоїв, що склалися, переоцінка цінностей, їх криза більш за все мають прояв у свідомості цієї соціальної групи. Дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій, життєвих орієнтирів студентської молоді особливо актуально, оскільки саме студентська молодь як найбільш прогресивне угрупування молоді представляє потенційній середній клас українського суспільства, основою якого мають стати освічені, компетентні й грамотні фахівці.

Загальновідомо, що студентський вік є важливим етапом становлення особистості. У цей період розкриваються її потенційні можливості, формуються нові соціальні настанови, розвиваються професійні здібності, відбувається оволодінням новими соціальними ролями, пов’язаними з отриманням права вибору, набуттям певної юридичної та економічної відповідальності. В цей час індивід уже має уявлення про певні культурні норми суспільства, усвідомлює себе як особистість зі своїми інтересами й цінностями. Водночас він відкритий для збалансованої інтеграції в систему суспільних відносин, має певний рівень сформованості соціальної компетентності, але недостатній для ефективної самореалізації, та відчуває необхідність успішно соціалізуватися в суспільстві [22, с. 150-151]. Молода людина шукає себе, опановуючи цінності дорослого життя, нового оточення,

майбутнього професійного світу. Якість з цих цінностей в залежності від ситуації сприймаються природно, якісь з певними труднощами, якісь так й залишаються неприйнятними.

Загалом система цінностей навіть дорослої людини, вже не кажучи про особистість, яка формується, не є стабільною і незмінною. Її динаміка обумовлена впливом об'єктивних (умови життєдіяльності, соціально-економічний лад) і суб'єктивних (комплекс засобів, які включені в процес виховання, індивідуально-особистісні характеристики) детермінант. Цінності та ціннісні орієнтації формуються впродовж всього процесу соціалізації, займаючи при цьому як пасивну, так і активну позицію в становленні індивіда як особистості. Вони визначають елементи мотиваційної структури особистості, на основі якої вона здійснює вибір цілі, мотивів конкретної діяльності з урахуванням особливостей ситуації, яка склалася [150].

У періоди кризового розвитку суспільства зовнішні фактори, що впливають на формування систем цінностей і ціннісних орієнтацій набувають особливої ваги. В ці періоди соціальні зміни набувають особливо суперечливого характеру і спонукають особистість до необхідності пошуку шляхів виходу з кризи. Так склалось, що період соціалізації студентської молоді доби незалежності співпадає з докорінною ломкою стійких систем у відношенні «особистість – суспільство», що створює передумови для виникнення достатньо гострих протиріч в системі ціннісних орієнтацій. Маже кожне покоління студентів доби незалежності гостро відчуло прояви та наслідки кризових явищ в політиці, економіці, культурі. Особливості теперішньої ситуації, в яких відбувається формування духовного обліку студентської молоді, – послаблення політичного і ідеологічного пресингу, поширення соціальної самостійності і ініціативи тощо – не могли позначитись на ціннісній свідомості й колишніх, й нинішніх студентів.

В результаті одні молоді люди не мають здатності віднаходити власні сутнісні життєві смисли, прислухатися до голосу своєї совісті та діяти

відповідно до нього, що призводить до чисельних правопорушень, інші законослухняні юнаки, які успішно закінчують навчальні заклади, вдало влаштовуються на роботу і зовні справляють враження таких, хто здійснився як особистість, часто-густо переживають внутрішню неузгодженість, розбрід, вагання, незадоволення собою [36, с. 126-127].

Стихійна зміна соціальних стереотипів й авторитетів, що викликана кризовими явищами у суспільстві, економічною, політичною і соціальною нестабільністю, яка зумовлює переоцінку цінностей, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, появу нових уявлень про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства, загострюють ситуативність та мінливість цінностей студентської молоді, які й без того пов'язані з адаптацією студентів до нових умов життєдіяльності. Проте молодь будучи найбільш мобільним і активним учасником змін, які відбуваються в соціумі, за усіх часів могла швидше за інші верстви суспільства перебудовуватися й долати перешкоди, які виникають. Й за теперішніх умов, саме молодь здатна вільно відчувати себе в поліфонічному дискурсі інформаційних потоків, з якими зіштовхується в усіх сферах своєї життєдіяльності.

Процес залучення студентської молоді у суспільне життя здійснюється не лише через навчальну діяльність і професійну підготовку. Це відбувається також через виховну діяльність, творчу активність, схильність до інноваційної діяльності, міжособистісне спілкування. Значний вплив чинить соціально-професійне оточення студента, студентська референтна група, громадські об'єднання студентів тощо. За сучасних умов у здійснені життєвого вибору зростає роль позасімейного спілкування, посилюється вплив засобів масової інформації на формування систем знань, цілісних пріоритетів, моральних норм та умов їх дотримання. Зростання рівня освіти, розширення кола безпосереднього спілкування, доступ до широкого спектру соціокультурних цінностей зумовлюють появу якісно нових потреб, ціннісних орієнтацій та цілей. Часто це зумовлює, як зазначає

В. Виноградова, «формування паралельної системи цінностей і поглядів. Студенти обирають не те, що справді необхідно, а те, що яскравіше, емоційніше [22, с. 153]».

Чимало яскравого і емоційного сучасна молодь вичерпує з медіапростіру, який спричиняє особливий уклад культури, «нове мислення», нову композицію суспільного життя і суспільних комунікацій, змінює характер людських взаємин, зумовлює, за словами Н. Кирилової, появу нового типу людей – Homo virtualis, чиє життя розгортається скоріше у віртуальному (уявному, створеному електронними медіями) світі, ніж у світі реальному [23]. А цей віртуальний світ, утворювальний медіа простором, з розвитком глобалізаційних процесів, з розповсюдженням Інтернету стає, з одного боку, безмежно плюралістичним, а з іншого – практично некерованим і неконтрольованим. Останнє означає, що сучасному медіапросторі існує надмір різного роду інформаційно-психологічних «забруднень»: презентована у формі знання «псевдо інформація» та «інформаційне сміття», до яких, як правило, відносять тоталітарну пропаганду, нав'язливу рекламу, штучні інформаційні події тощо, та «психологічних агресорів» (аудіовізуальної продукції з елементами агресії, жорстокості, насильства, жахів, порнографії) [91, с. 72]. Всі ці інформаційно-психологічні «забруднення» здійснюють певний вплив на сучасну молодь, її ціннісні орієнтири.

Як зазначає О. Петрунько, потенційні деструктивні впливи медіасередовища на перебіг соціалізації особистості найчастіше пов'язують: 1) з надмірною його агресивністю (що потенційно здатне спричинити зростання рівня агресії й конфліктності в суспільстві); 2) з його віртуальним характером (що нібито руйнує зв'язок людей з реальністю, становить загрозу для соціальних зв'язків); 3) з його «мозаїчністю», нецілісністю, розірваністю (що руйнує, «розщеплює» людську психіку, знецінює традиційне дисциплінарне знання); 4) з тим, що воно пропагує стереотипи

«низькосортної» масової культури (і цим начебто руйнує естетичні цінності, культуру, мистецтво); 5) з хибними морально-етичними стандартами (нав'язуванням споживацької психології, ідеології успіху без опертя на моральні норми й цінності тощо), що знецінює закони, правила і норми, руйнує моральні основи суспільства [91].

При цьому, слід зазначити, що студентська молодь з точки зору соціалізуючої ролі мас-медіа знаходиться у більш вигідному становищі, ніж не студентська, для якої мас-медіа чи не єдиний канал соціалізації, «найдоступніший «підручник життя», що інформує їх з нагальних питань, формує їхні настанови і життєву позицію, дає зразки соціальної взаємодії тощо [91]». Безумовно останнє не стосується всієї не студентської молоді, рівно так саме як може мати відношення до студентства. Дуже важливу роль у сприйнятті як позитивної, так й негативної інформації, що транслюють мас-медіа, мають особистісні ресурси людини, той адаптаційно-захисний потенціал, який вона набуває у процесі «до-медійної» та «поза-медійної» її соціалізації.

Окрім того, існує чимало підтверджень того, що медіавплив досить поверхневий, він не зачіпає глибинних особистісних структур і є найчастіше ситуаційним та короткочасним [91]. Цей факт у свою чергу підтверджує нашу тезу про ситуативний характер цінностей студентської молоді, які формуються у тому числі під впливом медіа-середовища.

Окрім того, культ насильства, який часто пов'язують з надмірною агресивністю медіапростору, з «відлунням американських «бойовиків», які у буквальному смислі заполонили наші екрани», є не єдиною причиною молодіжної жорстокості. Як зазначають автори праці «Ідеологія. Культура. Особистість», «жорстокість зумовлена скоріше всім способом життя, немилосердним до людини і людяності. Аж надто вже помітними стали такі явища, як корумпованість чиновників, безвідповідальність, економічні злочини, зростання безробіття, погіршення екології, загроза втрати роботи,

збільшення дитячої смертності, скорочення життя тощо. Жорстокість життя обумовлює жорстокість поведінки дитини, підлітка, юнака. Вони надто мало зіштовхуються з милосердям і надто часто – з «боротьбою за зловживання», в найгірших виявах – крадіжках і насильстві над особистістю [35, с. 559]».

Ситуативний характер цінностей студентської молоді також зумовлений тією обставиною, що студентська молодь, будучи динамічною та відносно організованою, є досить привабливою групою для різного роду ідеологів і політиків, які намагаються втягти студентську молодь у політичні ігри. Загалом, ціннісна свідомість сучасного студентства формується в умовах, коли в суспільстві відбуваються революційні зміни, коли воно стоїть перед альтернативою вибору подальшого шляху розвитку. Ці події і загальний негативний стан в державі призвели до того, що молодь виявилась однією з найбільш соціально занедбаних і найменш соціально захищених спільнот нашої країни, що молодіжне середовище розшарпують різні проблеми, що питома вага цих проблем вже давно перевищила критичну масу [32]. Все це унеможливлює єдність та стійкість ціннісних орієнтирів сучасного студентства й навпаки зумовлює їхню ситуативність та змінний характер.

Проте під впливом сукупності цілеспрямованих та стихійних факторів у студентів поступово виробляються: власна система поглядів на життя та ціннісних орієнтації, життєві ідеали; власний підхід до засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій; формується індивідуальний стиль навчально-професійної діяльності та власні моделі моральної поведінки; опанування професійною діяльністю та форми ділового спілкування [22, с. 155]. Але це все відбувається в потоці співіснування цінностей-констант і цінностей «на злобу дня».

До цінностей-констант належать загальнолюдські абсолютні цінності та важливіші вітальні цінності, цінності-цілі.

Вважається, що абсолютні вічні цінності в усі часи мають універсальне значення, загальнолюдський характер і необмежену сферу застосування (доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, мудрість, свобода, правда тощо). Загальнолюдські цінності, зазначає В. Долженко, це цінності, притаманні людям усіх епох і народів, усіх класів и соціальних шарів. За В. Франклом універсальні, загальні цінності, ґрунтуються на трьох складових людського буття: духовності, свободи і відповідальності [38].

О. Вишневський пропонує такий перелік абсолютних вічних цінностей, які протиставляє їхнім антиподам [24, с. 126]:

Абсолютні цінності	**Антиподи**
Віра	Зневіра, атеїзм
Надія	Безнадія
Любов	Ненависть
Доброта	Жорстокість
Чесність	Нечесність
Справедливість	Несправедливість
Щирість	Лукавство
Гідність	Самоприниження
Милосердя	Байдужість
Прощення	Злопам’ятність
Досконалість	Недолугість
Краса	Потворність
Свобода	Неволя
Нетерпимість до зла	Пристосовництво
Великодушність	Бездушність
Оберігання життя	Вбивство
Мудрість	Безглуздя
Благородство	Підлість

Дивлячись на перелік вічних цінностей та їхніх антиподів О. Вишневського, ми бачимо, що усі вони так чи інакше представлені у нашому житті й кожна людина, особливо молода людина, у певний період свого життя стає перед вибором тієї чи іншої поведінки, основаної чи то на цінності з першої колонки, чи то на її антиподі – з другої. Дослідження останніх років, які стосуються ціннісних орієнтацій молоді, демонструють присутність й перших і других ціннісному світі молоді.

Результати соціологічного дослідження серед студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, які оприлюднені у публікації Н. Жигайло, демонструють, що серед цінностей, які студенти відносять до пріоритетних, окремі абсолютні цінності займають першорядне місце. Зокрема, 74,1% опитаних пріоритетними цінностями вважають доброту; 61,2% – чесність, 34,5% – справедливість, 25,9% – щирість, 19,1% – любов [43].

Результати психологічних досліджень, проведених у 1997-2000 р. на базі Мукачівського технологічного інституту М. Шевчук [150], демонструють наявність абсолютних цінностей у переліку цінностей, притаманним усьому студентському загалу. З 11 виявлених цінностей, що властиві в тій чи іншій мірі всім піддослідним, 3 є абсолютними. Причому названі дещо інші цінності, ніж на основі результатів попереднього дослідження, а саме: «пошук і насолода прекрасним», «допомога і милосердя до людей», «любов».

Дійсно, окремі абсолютні цінності мають ключове значення для студентської молоді, проте, слід визнати, що перелік таких цінностей не такий великий. Домінанті позиції у структурі цінностей студентської молоді займає цінності-константи іншого характеру. Йдеться про вітальні цінності, які, як правило уособлюють у собі цінності-цілі або за класифікацію М. Рокича – термінальні цінності, які зазвичай більш консервативні за своїм місцем в ієрархічній структурі цінностей особистості, ніж інструментальні

(цінності-засоби). Термінальні цінності відбивають переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування відповідає тому, щоб до неї прагнути. Цінності-цілі умовно об'єднати за критерієм сфери життєдіяльності, як це пропонує М. Шевчук та виокремити фізичні, етичні, професійно-мотиваційні, філософські, матеріальні цінності-цілі. Не усі вони є цінностями-константами, лише окремі цінності-цілі є актуальними для більшості людей протягом тривалого часу. Як підтверджують чисельні дослідження, серед фізичних цінностей-цілей найважливішою вітальною цінністю є «здоров'я» (фізичне та психічне), серед етичних – «щасливе сімейне життя», «любов», «наявність хороших та вірних друзів»; серед професійно-мотиваційних – «цікава робота», серед матеріальних – «матеріально забезпечене життя» (відсутність матеріальних труднощів). При цьому, в усіх відомих нам дослідженнях здоров'я, матеріальний добробут і сім'я посідають три перші рейтингові місця. Тобто найбільш значущі в системі термінальних цінностей – цінності особистого життя: здоров'я як стандартна, розповсюджена цінність, що передається з покоління в покоління, любов та щасливе сімейне життя, а також цінність індивідуалізації – матеріальне забезпечене життя. Якщо домінування в структурі цінностей студентства цінності здоров'я та матеріального забезпечення, які є двома базовими цінностями для усіх соціальних груп, не викликають жодних питань, то здавалось би, що безтурботне студентство могла б поки що виключати думки про майбутню сім'ю. Але ні, студенти про сім'ю думають, планують, розраховують та сподіваються. Хоча уявлення про сім'ю у кожного свої. Для одного це «купа дітей, любляча та дорога для тебе людина, великий будинок та щастя», для іншого «маленький світ, в якому відпочиваєш душею і тілом, де є взаєморозуміння, взаємодопомога, повага, й головне – любов» або «приживання в одній квартирі двох людей, які кохають один одного», для деякого «відпочинок усією родиною на дачі по вихідним тощо [132]».

Показово, що такі цінності як «цікава робота» та «наявність хороших та вірних друзів» в основному займають серединні рейтингові позиції, тобто є в міру значущими в усі часи. Це цілком зрозуміло, адже «цікава робота» безпосередньо пов'язана з здобуттям освіти, зі способом отримання знань, що необхідні для майбутнього життя, а «наявність хороших та вірних друзів» – важливіший атрибут студентського життя. Не познайомитись й не потоваришувати у вузі з новими людьми практично не можливо. Частіше за все з друзями студентських років прагнуть не втрачати зв'язок, переступивши поріг навчального закладу. Тому в усі часи студенти високо цінують справжню дружбу, хоча визнають, що справжнього друга знайти важко, оскільки «у наші часи справжніх друзів майже немає». Але «якщо знайшов, то на все життя [132]».

Інші термінальні цінності – фізичні (активне діяльне життя, продуктивне життя, впевненість у собі), етичні (розваги, свобода, щастя інших), професійно-мотиваційні (творчість), філософські (життєва мудрість, краса природи та мистецтва, суспільне визнання, пізнання, розвиток) є також важливими для багатьох людей будь-якого віку, але кожен для себе індивідуально вибудовує власну ієрархію цих цінностей-цілей.

В усі часи існують цінності на злобу дня, тобто такі, які є актуальними для певного історичного часу або обставин суспільного життя. Цінностям на злобу дня більше відповідають інструментальні цінності за М. Рокичем або цінності-засоби. Вони відбивають переконання в тому, що певному способі дії або якості особистості віддається перевага в конкретній ситуації. Інструментальні цінності В.Шевчук умовно поділяє на вольові (акуратність, раціоналізм, самоконтроль, ефективність у справах), інтелектуальні (освіченість, широта поглядів), поведінкові (вихованість, життєрадісність, чесність, чуткість), особистісні (виконавчість, незалежність, непримиренність до недоліків в собі та інших, відповідальність, сміливість у

відстоюванні своєї думки, своїх поглядів, тверда воля), матеріальні (високі вимоги до життя).

Усі перелічені цінності можуть за певних обставин виступати злободенними цінностями, але, як свідчить практика, до переліку злободенних цінностей інколи потрапляють й цінності-цілі. Чисельні дослідження демонструють, що цінності «на злобу дня» сьогодні це, передусім, досягальницькі цінності: настановлення на збагачення, життєвий успіх, цінності: орієнтації на здобуття високого становища в суспільстві, прагнення професійної кар'єри. Тобто, злободенними виступають й термінальні, й інструментальні матеріальні цінності. Такі термінальні фізичні цінності як активне діяльне життя, продуктивне життя, впевненість у собі, за даними досліджень, сьогодні займають важливі місця в ієрархії цінностей студентської молоді, отже виступають цінностями «цінностями на злобу дня». А такі термінальні цінності як щастя інших, творчість, розваги, пізнання, суспільне визнання, як свідчать результати досліджень російських авторів М. Горбатова, М. Ляхова [33], займають в ієрархії цінностей останні місця, отже відповідно такими не є.

Згідно даним цього ж дослідження, провідні ранги в ієрархії інструментальних цінностей належать наступним цінностям: освіченість, вихованість, відповідальність, життєрадісність, незалежність, чесність. Низький ранг значущості притаманний таким цінностям як нетерпимість до недоліків в собі та в інших, високі запити, чуйність, сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів, виконавчість, ефективність у справах [33]. Наведений перелік значущих та незначущих цінностей демонструє, що сьогодні до переліку злободенних цінностей потрапляють передусім інтелектуальні та поведінкові інструментальні цінності. Проте відповідність вимогам епохи підтверджує передусім співвідношення індивідуалістичних цінностей. Так, виконавчість очевидно була злободенною цінністю за радянських часів, сміливість у відстоюванні своєї думку – у часи

перебудови, а сьогодні у відповідь на вимоги ринкових принципів та виклики глобалізації злободенними є такі цінності як незалежність та відповідальність.

Ці дані співвідносяться з результатами психологічного дослідження І. Середницької, яка виявлені термінальні та інструментальні цінності молоді співвідносить з гендерними ролями. Серед інструментальних цінностей, необхідних для досягнення поставленої мети, зазначає дослідниця, і юнаки, і дівчата вважають потрібними такі якості, як незалежність, життєрадісність, освіченість, чесність. На відміну від юнаків, представниці жіночої статі для досягнення мети вважають, що мають бути терплячішими до думок інших, менше пробачати, а також бути рішучими і наполегливими [110].

Також в контексті виявлення «цінностей на злобу дня» представляють інтерес отримані у межах дослідження М. Горбатова, М. Ляхова за методиками М. Рокича та Ш. Шварца цінності на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. Так, на рівні нормативних ідеалів (на рівні переконань) для студентів найбільш значущими є цінності досягнення, самостійність, небезпека, а на рівні індивідуальних пріоритетів (конкретні вчинки) найбільш значущими є такі цінності як самостійність (самостійність мислення та вибору способів дії, у творчості та дослідницькій активності), досягнення (особистий успіх через прояв компетентності відповідно соціальним стандартам), гедонізм (задоволення, насолода життям) [33]. Й перші, й другі вони суттєво уточнюють та доповнюють перелік «цінностей на злобу дня» сучасної студентської молоді.

В контексті дослідження проблеми співіснування цінностей-констант і цінностей «на злобу дня» представляють інтерес результати досліджень, націлених на виокремлення ціннісних орієнтацій різних поколінь молоді. Зокрема, Л. Сокурянська [121; 122; 125], починаючи з кінця 60-х рр. минулого століття на основі результатів багатьох досліджень виокремлює п’ять поколінь студентської молоді, для кожного з яких характерна власна

система ціннісних орієнтирів. Харківська дослідниця зміну ціннісних орієнтирів відображає за допомогою поділу цінностей на традиційні, модерністські та постмодерністські. Так, за Л. Сокурянською, поколінню «відлиги» властива досить висока оцінка як модерністських (творчий підхід до справи, відповідальність, цілеспрямованість, ініціативність), так і традиційних цінностей (принциповість, самокритичність, тактовність, ввічливість, товариськість). Покоління «застою» цінувало головним чином традиційні аксіологічні феномени та було орієнтовано на професійне вдосконалення, скерування на творчу професійну діяльність; покоління «перебудови» – такі якості як заповзятливість, ініціативність, терпимість щодо іншого напряму думок; «перше покоління незалежності» (студенти середини 90-х рр.) – особисту свободу, незалежність у судженнях і діях, матеріальне благополуччя, повноцінний відпочинок, цікаві розваги; а «друге покоління незалежності» (студентська молодь кінця 90-х рр. XX – початку XXI ст.) – можливість саморозвитку та самореалізації, економічну незалежність, толерантність.

Наведені дані наочно демонструють не лише наявність для кожного покоління молоді «своїх злободенних цінностей», але й якісні зрушення, що відбулись у ціннісному світі молоді останнім часом. Якщо «перше покоління незалежності» характеризується зростанням міри модернізації цінностей, то «друге покоління незалежності» характеризується найвищім ступенем ціннісної модернізації та фактично переходом до постіндустріальних цінностей, важливішою з яких є найвища цінність за А. Маслоу – цінність самореалізації. Зростання її значення підтверджують чисельні дослідження серед різних категорій населення. Дійсно, більшість молодих людей орієнтується на здійснення особистісного вибору та досягнення життєвого успіху завдяки здібностям, професіоналізму і власним вольовим зусиллям [48]. Проте специфіка юнацького віку (максималізм, підвищена потреба в самоствердженні, боротьба за статус, внутрішня самотність, роз’єднаність)

досить часто ці цілком позитивні ціннісні орієнтири перетворює на особистісні якості, які не ухвалюються суспільством та суперечать загальнолюдським цінностям, а також, як наслідок, на асоціальні моделі поведінки.

Архітектоніка цінностей сучасної студентської молоді як й будь-якої іншої соціальної групи визначається сукупністю економічних, політичних, соціокультурних та духовних цінностей.

Економічні цінності займають важливе місце в структурі ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах соціально-економічних трансформацій. Вони характеризують культуру праці, ринкових відносин, споживання, тобто ставлення до праці, майбутньої професії, ринку, підприємництва, грошей, матеріальних благ тощо.

Традиційно важливішою економічною цінністю вважалась праця, проте її значущість для сучасних студентів, є не високою. Чисельні дослідження протягом тривалого часу фіксують тенденцію відчуження від виробничої праці; для багатьох молодих людей праця не є засобом самореалізації, самоствердження. Падіння престижу виробничої праці в очах значної кількості молодих людей призвело до соціального песимізму, зневіри у можливості мати інтересну, змістовну роботу, яка сплачується у відповідності із світовими стандартами. Відбуваються суттєві зміни трудової мотивації: пріоритет віддається не змістовній праці на виробництві, а праці, націленою на отримання значної матеріальної вигоди будь-яким шляхом [85, с. 209-210]. Відсутність чіткого зв’язку між працею і грошима – є досить несприятливим фактором у сучасній структурі економічних цінностей молоді. Якщо у радянські часи цей зв’язок було послаблено в наслідок проявів «зрівнялівки», то зараз вона часто зовсім відсутня. Адже одні отримують «шалені» гроші шляхом авантюр та маніпуляцій, а інші, буквально каторжно працюючи (інколи на кількох роботах) мають неадекватно низьку заробітну платню [105, с. 38].

В умовах падіння престижності виробничої праці серед молоді зростають її орієнтації на різноманітні види підприємницької діяльності. Як свідчать результати міжнародного форуму «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації», проведеного у 2002-2004 рр. (опитані 1972 студенти 19 вузів України та 981 студентів 17 вузів Білорусії), у відповідь на запитання про бажані види діяльності після закінчення навчання 42% опитаних студентів висловили бажання створення власного бізнесу [124, с. 390]. Позиція про створення власного бізнесу посіла друге місце у виборі бажаних видів діяльності після закінчення навчання, уступивши місце позиції «здійснювати практичну діяльність за фахом» (49%), яка допускає як ринковий, так й доринковий тип майбутньої економічної поведінки. При цьому слід зазначити, що згідно даним такого ж дослідження, майже третина опитаних висловилась за можливість будувати кар'єру в галузі адміністративно-управлінської діяльності (27%), що свідчить про значну частину молоді з високими статусними домаганнями. А той факт, що не значна кількість респондентів обрала інші види діяльності (викладацьку, наукову, громадську тощо) також підтверджують нашу тезу про розповсюдженість орієнтацій молоді на кар'єру та економічний успіх, які важко досягнути в наш час, займаючись переліченими видами діяльності.

Результати багатьох російських соціологічних досліджень демонструють досить високі орієнтації студентів на працю керівника, а якщо бізнесмена, то як мінімум володаря приватної фірми [74; 120]. Хоча уявлення багатьох молодих людей з приводу управлінської діяльності та бізнесу далекі від реальності, вони високо цінують та прагнуть до виховання в собі якостей, необхідних для такого роду діяльності – підприємливість, діловитість, наполегливість у досягненні поставленої мети, організованість, вміння знайти спільну мову з партнером, вміння долати труднощі тощо. Більш того, зазначає А.Соколов, деякі з цих якостей молоді люди проявляють, стаючи студентами. Адже вони роблять життєвій вибір, дають заявку на входження

до інтелектуальної еліти, приймають зобов'язання перед близькими людьми й перед самім собою, мобілізують духовні ресурси. [118, с. 92].

Орієнтацію на кар’єру, бізнес та економічний успіх у студентському середовищі підтверджує на сьогодні досить розповсюджене явище – феномен працюючого студента. З кожним роком зростає вторинна зайнятість учнівської молоді, яка сполучає очне навчання з роботою. Як свідчать дані дослідження «Абітурієнт-студент-випускник», яке проводилось у 2004 році у 7 російських вузах (вибіркова сукупність 1225 чоловік), найбільш затребувані на ринку праці ще на стадії навчання у вузі студенти математичних спеціальностей. Більш половини з них працюють постійно, три чверті пов’язують свою роботу в ході навчання з майбутньою професійною діяльністю. Вторинна зайнятість математиків слугує професійному зростанню, високо сплачується, включається у трудовий стаж й формує майбутню професійну репутацію [63, с. 113].

Загалом великою цінністю для студентської молоді є гроші як такі. Гроші за висловлюваннями студентів це «засіб задоволення потреб, існування без яких неможливо», «засіб, за допомогою якого можна задовільними усі моральні та фізичні потреби», іншими словами, є гроші – є людина. Нема грошей – нема людини». Щоправда дехто вважає, що «це справа, що приходить та уходить. Сьогодні є, завтра – немає. Не варто засмучуватися, якщо у даний момент їх у вас немає!», тому краще мати їх (гроші) у міру [132].

У економічній свідомості сучасного студентства, як демонструють результати наведених вище досліджень, відбуваються як позитивні, так й негативні зрушення. При цьому, майже усі дослідники сходяться у думці, що матеріальний компонент сьогодні у молоді превалює. Гарні речі, наявність машини, власна квартира – ось що для молоді важливо. Якщо мобільний телефон – то обов’язково престижна модель [4].

Політичні цінності студентської молоді є свідченням рівня її політичної культури, показником та наслідком її життєвого досвіду, громадянського виховання.

Вітчизняні дослідження політичних цінностей сучасної молоді можна умовно поділити на два періоди – до подій помаранчевої революції та післяреволюційні, адже вони демонструють цілком протилежні тенденції. Дослідження першого періоду фіксували низький рівень політичної культури молоді або й взагалі її аполітичність [30; 81; 90]. Низький рівень політичної культури молоді пов'язувався з явищем політичної відчуженості, причинами якої, на думку, О. Петрунько, можна вважати брак відповідної мотивації, наявність інших інтересів, індивідуально-психологічні особливості, небажання брати на себе відповідальність, негативне ставлення до політики взагалі, розчарування у певних політичних і громадських лідерах та ідеях [90]. Помітно менше науковців в цей період відзначали протилежну тенденцію – зацікавлення молоді політичним життям [86; 140].

Післяреволюційні дослідження політичної свідомості української молоді фіксують високу зацікавленість молоді політичним життям [12; 13; 40; 133]. Як зазначає І.Білоус, політичні події в Україні, що сталися у зв'язку з президентськими виборами 2004 року, показали, що відбувся помітний зсув у політичній свідомості й політичній поведінці молоді у бік зростання як внутрішньої (ціннісно-мотиваційно-настановленнєвої), так і зовнішньої (поведінкової, дієвої) політичної активності. Численні соціологічні дослідження 2004-2005 років засвідчили ці зміни. Причому зсув відбувся не лише у політичній свідомості й політичній поведінці молоді, але й в уявленнях наукової і широкої громадськості стосовно молоді, її суспільно-політичного потенціалу та можливого її внеску в трансформаційні процеси. Це підтвердили численні наукові рефлексії, віддзеркалені в наукових публікаціях останніх років [13] .

Через кілька років після подій помаранчевої революції політичні цінності молоді знову зазнають трансформацій. Результати останніх досліджень демонструють, що зацікавленість молоддю політикою під час подій помаранчевої революції та після нею, виявилась тимчасом явищем. Сьогодні переважна більшість молоді відчуває розчарування в політиці та небажання брати участь у цій «брудній справі». Ці почуття відрізняються від байдужості до політики, яка панувала серед молоді в середині 1990-тих років. Окрім того, позитивні тенденції у відношенні молоді до своєї крани, у почутті патріотизму, які було досягнуто після «помаранчевих подій», також нівельовано. Навіть, зазначає О.Балакірєва, використання національної мови останніми роками не зростає [4].

Соціокультурні цінності сучасної молоді настільки ж різноманітні, наскільки різноманітною є нинішня соціокультурна реальність. Й хоча сучасна молодь зростає переважно під впливом культури постмодернізму, досить стрімко з’являються молодіжні субкультури, які, на противагу панівній споживацькій культурі та культурі мас-медій, зберігають автономність. У таких автономних колах підлітки можуть самовизначитися, розкрити власну індивідуальність і створювати угруповання. Молодіжні субкультури можуть бути і суто споживацькими: створюється тільки образ, на тлі якого підлітки зустрічаються, щоб спільно споживати культурні продукти, такі як, наприклад, рок-музика. Вони можуть бути і контркультурами. Панк чи ґрандж для підлітків – це можливість відмежуватися від панівної культури і самоідентифікуватися. Вони можуть бути визначальними для цілого способу життя, включаючи одяг, стиль, переконання і навички. Молодіжні субкультури можуть формувати життєві плани, що охоплюватимуть усі аспекти. Вони можуть набирати різних форм: від анархічних і аполітичних панк-культур, угруповання активістів охорони навколишнього середовища до правих – екстремістських скінгедів [52].

Очевидно, що усі перелічені субкультури формують досить різноплановий набір соціокультурних цінностей у своїх носіїв.

Водночас не слід зволікати на той суттєвий вплив, який чинять на культурні цінності сучасної молоді постмодерністські тенденції в масовій культурі. Ціннісна настанова «усі розмови про низьке та високе – видумки високолобих критиків, добре те, що подобається мені», що активно продукується масовою культурою, є досить поширеною серед молоді. Традиційне розрізнення високого та низького, допустимого й недозволеного, морального і аморального уступає місце широкому полю «дискурсів», «інтерпретацій» й «альтернативних реальностей». Побудови постмодернізму активно транслюються у масову культуру у спрощеному, примітивізованому варіанті нігілістичного гедонізму, емансипуючого задоволення від категорій заборони, обмеження й боргу. Основним каналом подібної трансляції стає масове мистецтво, яке активно експлуатує теми порушення нормативних обмежень, екзистенції насилля й полової розпущеності, що спираються на провокаційні форми стилістики й засилля негативної героїки [137, с. 128-129].

Ще одна досить яскрава тенденція, яку демонструють соціокультурні цінності сучасної молоді, пов’язана з популярністю мультикультуралізму серед молоді. Ця доктрина, зазначає Е. Гаврилюк, заохочує молодь до спроб формування якщо не певного світоглядного синтезу, то принаймні мозаїки засад і норм, відповідно до яких і «білі», і «чорні», і «наші», і «інші» сприймаються «такими, як вони є», де знаходиться місце для елементів різновекторних ідентифікацій і культурних кодів [29].

Духовні цінності як втілення в світоглядних орієнтаціях людини сподівань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань і зумовлює її провідний життєвий вибір [43] останнім часом досліджуються досить плідно вітчизняними та російськими фахівцями. Багато хто з них висловлює відверту занепокоєність станом

морально-духовної свідомості сучасної молоді. «Деморалізація і дезорієнтація молодого покоління безсумнівні… Духовна атмосфера породжує активістів не творення, а руйнування й розтління [87, с. 150, 389]», – пише О.С. Панарін. «Криза моральних цінностей: відмова від правди, чесності, сумлінності, любові, дружби як основи відносин між людьми; падіння престижу чесної праці, поява омани, цинізму, насильства; зростання споживацьких настроїв, егоїзму, нехтування духовними цінностями, дегуманізація відносин між людьми [128, с. 158]» – так характеризують стан морально-духовної свідомості молоді автори навчального посібника з соціології молоді. «Для сучасної молоді в цілому характерний моральний «релятивізм» й навіть цинізм, байдужість до усіх ідеалів [77]», – зазначають автори аналітичного докладу «Молодь нової Росії: ціннісні пріоритети».

Водночас чимало дослідників, визнаючи чимало проблем у духовній сфері нашого суспільства, висловлюють думку про те, що в цілому молодь володіє значним позитивним духовно-моральним потенціалом [105, с. 39; 43; 138]. Більшість сучасної молоді, заключає А. Хрієнко на основі результатів дослідження релігійної і моральної свідомості кримської молоді, проведеного у 2006 році, підтримує розвиток та укріплення релігійно-моральних принципів сучасного образу життя, чекаючи при цьому на більш ефективну і жорстку політику держави з морального оздоровлення сучасного суспільства. Ставлення до моралі як важливішому регулятору суспільних відносин серед різних категорій молоді, в принципі ідентичне, а розуміння «добра» і «зла» будується переважно за однаковими критеріями [138, с. 86].

Як демонструють результати львівського дослідження, до якого ми звертались вище, при досить високій значущості духовних цінностей, багато опитаних визнає, що поки що вони не стали їхнім надбанням. В цьому аспекті майбутні спеціалісти досить скромно, об’єктивно та критично оцінюють себе. Так, лише 31% опитаних вважають себе добрими, 27,6% –

чесними, 25,9% – справедливими, 8,6% – людяними, 6,9% – порядними та відвертими. Відповідно, 19% опитаних прагнуть інтелектуально розвиватися, 15,5% – мріють стати добрішими, 5,2% – духовно багатими, 12,1% – розвинути силу волі [43].

Також слід звернути увагу на той факт, що, як свідчать результати кримського дослідження, хоча молодь у своїй більшості засуджує аморальні форми поведінки, значна частина (17% опитуваних) їх підтримує. Пояснення підтримки зводиться переважно до наступного. Наприклад, сучасний націоналізм багато хто розглядає як форму патріотизму. Ті, хто підтримує крадіжництво, вважає, що уся система суспільних відносин за сучасних умов побудована на крадіжництві, й без нього у нинішні часи прожити неможливо. Спекуляцію молодь інтерпретує як форму бізнесу. Отримання хабару розглядається як ринковий механізм розрахунку з клієнтом. Своєрідно пояснюється підтримка таких форм поведінки, як шантаж, проституція, паління, вільне сексуальне життя, азартні ігри на гроші – вони розглядаються як прояв свободи і права людини на вибір будь-яких форм такого явища [138, с. 84-85]. Такі факти з одного боку демонструють певну переоцінку сучасною молоддю традиційних моральних цінностей, з іншого амбівалентність моральної свідомості молоді, в якій присутні й декларуються взаємовиключні установки.

Слід підкреслити, що рівень духовної культури студентів, важливим показником якого є значущі соціокультурні та духовні цінності, безпосередньо відбивається на інтенсивності і спрямованості соціальної активності. Естетична, моральна, політична культура визначає ціннісні орієнтації студентів на ті чи інші сфери застосування своїх здібностей, рівень їх прагнень. Вона допомагає зосередити сили на найбільш прийнятному для майбутнього фахівця полі діяльності, знайти своє місце в житті [15]. Усі продукти духовного виробництва – мрії, ідеали, уявлення, почуття прекрасного, моральні норми, забобони, тобто все те, що існує в голові

людини, яка живе цим, страждає, радіє чи засмучується, так чи інакше є формуються під безпосереднім впливом сукупності економічних, політичних, соціокультурних та духовних цінностей, які постійно змінюються.

Змінний характер молодіжних цінностей сьогодні у багатьох фахівців викликає занепокоєння, через притаманні йому наступні тривожні ознаки: нетерпимість, погорда, швидкість оцінок і суджень, прагматизм, орієнтація на «модні цінності», дискурс цінностей у розрізі «своє і закордонне», не стійкість переконань. Охарактеризуємо ці ознаки ціннісного світу сучасної молоді більш детально.

Нетерпимість окремих представників сучасної молоді до різних груп меншин, нажаль, часто провокує агресію та насильство у молодіжному середовищі. Саме нетерпимість викликає такі форми образливої поведінки як расизм, етнічна дискримінація, сексуальні переслідування, гомофобія тощо. Граничні прояви подібної образливої поведінки – від жорстокого обходження та нанесення шкоди до переслідувань й дискримінації, хоча властиві окремим молодим людям, переважна більшість молоді відчуває її наслідки. Зокрема, як свідчать результати опитування молоді на тему толерантності, проведеного партнерськими організаціями загальноукраїнської кампанії «Толерантність як шлях до Європи» у 2008 році (опитано 906 молодих осіб у 19 містах 13 областей України) [93], 63,08% зазначили, що в Україні є расова нетерпимість та ксенофобія, а 59,23% молодих людей особисто відчували до себе прояви нетерпимості через упереджене ставлення до них інших людей. На питання «Де найбільше можна зустріти прояви нетерпимості?» майже половина (44,62%) питаних відповіли, що зустрічались з такими випадками у сфері послуг, транспорті. 30,58% молоді вважає, що прояви нетерпимості є у політиці, 20,63 % – під час розваг, на дискотеках, 19,55% – за місцем навчання або роботи, а 6,57% опитаних вважають, що вдома.

Значно більше вражає не кількість постраждалих від проявів нетерпимості молодих людей, а відсутність справжньої толерантності у переважної більшості молоді, погорда, зневага до інших. Хоча, за даними цього дослідження, 67,95 % опитаних вважають себе толерантними людьми, на питання: «Чи вбачаєте Ви загрозу своїй безпеці та спокою, якби Вашими сусідами були наркозалежні?» 85,58% опитаних відповіли «так», 83,81% вважають загрозу своєї безпеки у сусідстві з алкозалежними, 79,34% – з особами із злочинним минулим, 57,42% – з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД, 65,23 % – з ромами (циганами), 37,15 % – з неформалами, 39,41% – з особами з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, 20,95% – з афроамериканцями.

Безумовно, людей, які відчували по відношенню до себе або своїх близьких прояви нетерпимості, не можна звинувачувати у тому, що вони відчувають загрозу своїй безпеці при контакті з представниками перелічених вище груп. Але той факт, що більше 40% опитаних вважають за необхідне обмежити кількість іноземних громадян, які приїздять на роботу в Україну, або загалом заборонити іноземцям працювати в Україні, та майже 20% опитаних не погодились з твердженням про те, що «усі народи світу мають одинакові права і можливості, демонструє, що нетерпимість та погорда сучасної молоді є перешкодою до просування України у цивілізований світ [120, с. 94]».

Слід також зазначити, що нинішнє молоде покоління виросло не лише за іншої політичної, а й за іншої освітньої системи. Молодим притаманне не тільки відчуття внутрішньої свободи, а й відчуття власної гідності, яка інколи перекриває гідність інших, переростаючи у почуття погорди та зневаги. Притаманні сучасній молоді позитивні якості, такі як цілеспрямованість, самостійність, самодостатність, незалежність, самолюбство тощо, нерідко граничать із впертістю, безкомпромісністю, необґрунтованою

самовпевненістю та егоїзмом. Про сполучення цих якостей свідчать окремі висловлювання студентів, наведені А. Соколовим [120, с. 94].

«Я бажаю бути й буду господарем своєї долі, обов'язаним лише собі як своїми досягненнями, так й невдачами», – упевняють одні, тим самим демонструючи не лише самостійність, але й недовіру оточенню. «Ми – перше покоління по-справжньому вільних людей, що не знає старих звичаїв, вдачі, догматів» – заявляють другі, показуючи не лише те, як високо вони цінують свободу, але й як знецінюють досвід, традицію. «Ми абсолютно нові люди, з новим світоглядом та новими ідеалами. У нас є пил, жар та прагнення до пізнання та руху» – стверджують треті, вказуючи як на притаманну їм інноваційність, креативність, так й на надмірну самовпевненість. «Моє покоління не лише зробить краще теперішнє, але й подасть добрий приклад майбутньому» говорять четверті, апелюючи не лише до власної гідності, але й демонструючи гордовито-зневажливе ставлення до старших й молодших поколінь.

Швидкість оцінок і суджень, що притаманна сучасній молоді**,** є наслідком не лише її самовпевненості та егоїстичних установ, які фіксуються чисельними соціологічними дослідженнями, але й її інформаційної культури (іноді кажуть кіберкультури), що формується між впливом постійно зростаючих потоків інформації. Сучасна молодь, зазначає Дуглас Кельнер, – це перша кібергенерація, перше покоління, яке з самого початку пізнало культуру як культуру мас-медій та комп'ютерну культуру. Підлітки грають у комп'ютерні та відеоігри, мають у своєму розпорядженні аж надто багато телеканалів, сидять в Інтернеті, створюють угруповання, соціальні взаємини у цілком новому та первинному культурному просторі, позначеним семіотикою поняттям «постмодерний» [52]. Перебуваючи більше за інші категорії населення у надшвидкісному віртуальному світі, спілкуючись через Інтернет – форуми та здобуваючи необхідну інформацію за допомогою швидкісних Інтернет – пошуків, представники сучасної молоді цей

швидкісний режим переносять у реальний світ та застосовують до власних оцінок і суджень.

Прагматизм сучасної молоді, про який свідчать результати багатьох досліджень, часто пов'язують з пристосування до нинішньої соціальної реальності. В період соціально-економічного реформування суспільства студентська молодь швидко сприймає і усвідомлює суспільні потреби, «вимоги часу» як свої власні. З іншого боку, їй бракує професіоналізму, а індивідуалізм самоствердження збіднює моральний, соціально-етичний зміст її життєвих орієнтацій, роблячи їх суто прагматичними. Серед студентської молоді найбільша питома вага тих, хто віддає перевагу ризикованим, активним життєвим стратегіям; орієнтується на бізнес-діяльність, прагнення заробляти та «робити» капітал. Посилюються, зазначає А. Петров, позиції тих, для кого важливішими цінностями стають цінності власності та майнового положення, що реалізують скрізь призму утилітаризму, індивідуальних переваг та устремлінь [88, с. 90].

Прагматизм молоді, як зазначає М. Лисаукене, можна цілком виправдати впливом жорсткого й все більше глобалізованого середовища, а також відвертістю свідомості молодих. У «листах з майбутнього», де юнаки і дівчата розповідали як уявляють своє життя через десять років, молоді люди розставляють наступні пріоритети: життя у столиці або за кордоном, шикарна машина, власний будинок чи апартаменти, власний бізнес у сфері фінансів, шоу-бізнесу, реклами, автомобільного сервісу, сім'я й розумні, чудові діти. Все це дуже нагадує американську мрію [63, с. 113-114].

О. Балакірєва вважає, що саме прагматизм відрізняє молодь у ціннісному відношенні від старших поколінь. «Високо цінуються зв'язки батьків – вони багато значать й для здобуття освіти, й для працевлаштування, й для придбання житла [4]», зазначає дослідниця. До того ж вона вказує на цілком позитивні сторони молодіжного прагматизму. «Орієнтація на навчання та набуття досвіду роботу за кордоном – розширює кругозір,

підвищує конкурентоспроможність. Якщо політика держави буде спрямована на те, щоб молодь змогла це роботи у відповідності зі своїм фахом, то це може позитивно вплинути на ситуацію [4]».

На підтвердження тези, про позитивні сторони молодіжного прагматизму наведемо результати дослідження М. Шевчук, яка виявила певні закономірності, які демонструють зміни у прагматичних орієнтаціях студентів, які відбуваються з дорослішанням і здобуттям освіти. Так, зазначає дослідниця, якщо у першокурсників домінує суцільний прагматизм, то у п'ятикурсників прагматичні раціоналістичні цінності поєднуються з вищими за складністю та функціями потребами в наповнюваності своєї діяльності загальним змістом, який має бути значущим протягом всього життя [150].

Дійсно, прагматизм граничить з вимогливості до себе. Можливо тому, нинішня українська молодь більш освічена, ніж їх попередники, є носієм нового способу життя і соціального динамізму. Вона більш активно і цілеспрямовано сприймає перспективу демократизації й становлення ринкових відносин й з готовністю підхоплює все те, що відповідає її уявленням про майбутнє, добро і справедливість [35, с. 559].

Орієнтація на «модні цінності» є характеристикою молоді майже усіх часів. Мода завжди більш значуща для особистості, що формується, ніж для особи з цілком усталеним ціннісним світом, принципами та уявленнями. Старше покоління в усі часи звинувачує молодь у бездумному слідуванні моді, безглуздому наслідуванні. В усі часи мода породжує «шкідливі звички, нісенітні наряди, огидну поведінку». «Навіть друзів деякі модники обирають, слідуючи моді або своєму стилю [120, с. 93]». Щоправда сама мода – явище швидкоплинне, відкрите для нового, незвичайного, такого, що багатьох шокує, що дехто не розуміє. Як правило, особливо модні речі та явища знаходять чисельних прихильників та критиків, але майже нікого не залишають байдужими. Яскравим прикладом такого модного явища,

популярного серед молоді у наші часи, є пирсинг. З гумором про цю модну пристрасть пише одна із студенток: «Тепер в моді пирсинг, й усі побігли проколювати собі усе, що треба й непотрібно; інколи зустрінеш дівчину, на якій стільки різноманітних сережок, що, якщо до неї піднести магніт, вона притягнеться [120, с. 93]».

Дані опитування, проведеного серед української молоді Українським інститутом соціальних досліджень [17, с. 23-29] підтверджують тезу про те, що однією з найважливіших цінностей у молодіжному середовищі є мода. Показово, що на запитання «Як ви вважаєте, на що сьогодні існує мода?» молоді люди поставили на перші місця вживання алкоголю, паління, досвід вживання наркотиків. Серед модних явищ було також визначено татуювання, «сексуальний досвід». Половина респондентів визнала існування моди на заняття спортом. Для чверті молодих людей існує мода на відвідування дискотек та нічних клубів.

Хоча, як демонструють наведені дані, перші місця «модного рейтингу» займають негативні явища, мода може бути цілком плодотворною. Визнання серед молоді моди на заняття спортом тому підтвердження. Інші дослідження також фіксують, що «в моду входить здоровий образ життя», а також останнім часом «стає модним здобувати вищу освіту [120, с. 93]».

Дискурс цінностей у розрізі «своє і закордонне» наочно демонструє неоднозначне ставлення молоді до споконвічних традицій та захоплення західними. Як свідчать дані соціологічного моніторингу інституту соціології НАН України, у галузі традицій і самоідентичності українська молодь поступово переймає західні традиції, починає, наприклад, відзначати свято «Хеллоуін», або день святого Валентина, а радянські свята вже не сприймає. Якщо брати до уваги релігійні свята, то інтерес до них із заходу на схід поступово вгасає. Наприклад, навіть на колядках молоді хлопці завершують своє «колядування» примовкою «дайте доларів триста», що взагалі виглядає глузуванням над традицією. Для цих підлітків це можливість заробити

грошей, але аж ніяк не релігійне свято. На заході ж України до традицій поки ставляться більш дбайливо. Взагалі традиції діляться на дві групи – нові й старі. Нові, навіяні із Заходу – такі як День Матері, День Валентина серед молоді стають усе більше популярні [131].

Нестійкість переконань сучасної молоді – є показником амбівалентності її моральної свідомості, яку підтверджують чисельні дослідження. Зокрема, результати російських досліджень ціннісної свідомості молоді, які можна екстраполювати на вітчизняну соціальну реальність, демонструють як сполучаються суперечливі й протилежні цінності і оцінки. Наприклад, одночасно високо цінується «спокійна совість та душевна гармонія» та прагнення самовираження, «бути яркою індивідуальністю». Такі судження, зазначає А. Петров, свідчать про лабільність, «гнучкість» переконань, аморфність, відсутність в них послідовності. Вони частіше усвідомлюються на когнітивному рівні, але не відбивають стійкість, твердість, готовність йти на серйозні вчинки та жертви. Проте, підкреслює, дослідник, це не характеристика бездуховності, а скоріше відповідь на ситуацію, що склалась [88, с. 89].

Нестійкість переконань сучасної молоді має відбиття на її світоглядному, релігійному, ідеологічному самовизначенні. Часто молодь уникає вибору політичної ідеології, вибору своєї позиції в системі суспільних відносин, свого місця серед соціального загалу з врахуванням власного волевиявлення на основі політичних цінностей, ідеалів, переконань, і апелює до їх когнітивної складності відкладаючи вибір на невизначений термін.

Як продемонстрував попередній аналіз, при певної спільності основних ціннісних пріоритетів українського студентства, сучасній молоді притаманні досить різнопланові ціннісні орієнтири. На цій підставі останнім часом й вітчизняні, й російські дослідники відходять від спроб побудувати один, єдиний соціальний портрет, що представляє усю молодь, а все частіше намагаються представити кілька соціально-психологічних портретів,

виокремлюючи певні групи молоді, які є носіями того чи іншого ціннісного набору.

Так, М. Шевчук у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює 6 типів особистості у студентському середовищі, які відрізняються структурою цінностей – ідеалів [150]:

1. Тип неформального лідера, для якого значущими цінностями являються повага, визнання людей, любов і високе матеріальне благополуччя.(30% піддослідних, в основному чоловічої статі).

2. Гуманістичний тип, для якого значущими цінностями є гуманізм, допомога людям, любов, спілкування, здоров'я (28%, в основному жінки).

3. Тип особистості з домінуванням матеріальних цінностей (17% піддослідних). В ньому виділяються два підтипи:

а) тип керівника з домінуванням цінності громадського визнання, поваги людей, високого соціального статусу і матеріального благополуччя;

б) гедоністичний тип з домінуванням матеріальних цінностей, цінностей насолоди прекрасним і задоволення.

4. Тип формального лідера (11% піддослідних), для якого домінантною цінністю є завоювання високого соціального статусу, а цінність завоювання поваги людей не є значущою.

5. Пізнавальний тип (7% піддослідних), для якого перше місце в кластері значущих цінностей займає пізнання, яке сприймається не як самоціль, а як засіб впливу на інших людей та завоювання певного соціального положення.

6. Естетичний тип (5% піддослідних), для якого в кластер значущих цінностей входять цінності пошуку і насолоди прекрасним та любов. При цьому допомога людям та соціальна активність для «естетів» незначущі.

Л. Сокурянська виокремлює п'ять груп студентської молоді [123]:

1. «Постмодерністи-прагматики» (4%, переважно чоловіки, діти найбільш освічених батьків, матеріально забезпечені). Самореалізація і якість

життя пов’язані з матеріальними факторами (економічна незалежність, матеріальний статок). Властива самооцінка якостей, серед яких переважають суто ділові характеристики (цілеспрямованість, наполегливість, вміння доводити справу до кінця, прагматизм).

2. «Постмодерністи-ідеалісти» (18%, переважно жінки, діти найбільш освічених батьків, мешканці великих міст). Самореалізація і якість життя пов’язані зі здоров’ям, сімейним добробутом і творчою діяльністю. Характерними є такі якості як чесність, доброта, терплячість до поглядів інших.

3. «Модерністи-індивідуалісти» (24%, жінок більше ніж чоловіків, вихідці з обласних центрів, матеріально забезпечені). Переважають орієнтації на досягальницькі цінності: високе суспільне становище, професійна кар’єра, особиста свобода, економічна незалежність, побутовий комфорт. Реалізують свої ціннісні орієнтації, насамперед, розвиваючи почуття власної гідності, товариськості та впевненості в собі.

4. «Модерністи-комуналісти» (32%, переважно жінки, матеріальний статок невисокий). Такі ж самі на досягальницькі цінності, як у індивідуалістів. При цьому високий рівень орієнтації на такі цінності, як гарні стосунки з навколишніми, взаєморозуміння з батьками, корисність для суспільства, участь у суспільному житті. Для досягнення обраної мети апелюють насамперед до колективістських інструментальних цінностей.

5. «Нові традиціоналісти» (22%, 2/3 жінки, діти найменш освічених батьків, вихідці з малих міст, райцентрів, сіл). Ціннісна свідомість орієнтується не тільки на традиційні, але й на модерністські цінності.

Російський дослідник А. Соколов на основі результатів чисельних досліджень, проведених у різних вузах Петербурга у 2000-2004 рр., пропонує власну інтелектуально-моральну класифікацію пострадянської молоді, яка на його думку складається з трьох груп [120, с. 96-97]:

1. Інтелектуальна еліта – студенти, які свідомо та енергійно прагнуть до вищої освіти, розглядаючи її одночасно як термінальну та інструментальну цінність. Цілеспрямованість та зацікавленість у набутті знань – відмінні риси молодої людини, що планує зробити успішну кар'єру, добитися визнання й самореалізації. При цьому ця еліта розколота на дві по-різному етично орієнтовані групи: а) інтелектуали, б) інтелігенти. Етичне самовизначення інтелігента характеризує: альтруїстична спрямованість особистості, відмова від насильства, благоговіння перед культурою. Інтелектуал керується іншими нормами: егоїстичною спрямованістю, допустимість насильницьких дій за принципом: «мета виправдовує засоби», утилітарне споживання культури.

2. Неінтелектуальна молодіжна маса, що не володіє високою освіченістю, розвинутими духовними цінностями та не прагне до них. Це люди масової культури. Але деякі з них, особливо віруючі, можуть перевершувати представників інтелектуальної еліти в етичному розвитку.

3. Маргінальні прошарки між елітою і масою, між інтелектуалами та інтелігентами.

На підставі аналізу наведених класифікацій груп сучасної студентської молоді за ціннісним критерієм та висновків окремих дослідників [80; 122; 139; 150], можна зробити певні узагальнення та висновки щодо ціннісної свідомості студентської молоді.

По-перше, в ціннісній свідомості молодої людини відбувається процес трансформації від «монолітної» її структури до «плюралістичної» «багатоваріантної», «мозаїчної». Це з одного боку є свідченням фрагментарності світогляду сучасної молоді, з іншого – її полісуб'єктності.

По-друге, у свідомості переважної більшості студентської молоді зростає значення цінностей індивідуалістичної спрямованості. Після здоров'я родини, головні цінності – особиста свобода, незалежність у судженнях і діях, матеріальне благополуччя, повноцінний відпочинок, цікаві розваги,

останнім часом набуває ваги індивідуальна цінність іншого ґатунку – можливість саморозвитку та самореалізації [122, с. 404-409].

По-третє, тенденція індивідуалістичної спрямованості цінностей цілком узгоджується з тенденцією їх плюралістичності. Адже одні більш за все цінують – це відпочинок та розваги; інші – красиве й комфортне життя; треті – власне благополуччя і кар'єра; четверті – цінності благополуччя своєї сім'ї, здоров'я, доброї (дохідної) роботи. При цьому домінуючою є престижно-матеріальна орієнтація молоді, в поєднанні з орієнтацією на цінність сім'ї (ціннісний набір «американського стандарту»);

По четверте, переоцінка колишніх й утвердженням нових ціннісних та моральних пріоритетів, які певний час відбувається у нашому суспільстві, здійснили як негативний, так й позитивний вплив на сучасну молодь. Як зазначає Н. Цвєтаєва, «на зміну романтизованим радянською епохою «вищим» цінностям приходить життя «без ідеології» більше орієнтовано на прагматизм й здоровий глузд, ніж об'єднуючу силу моральних принципів...Загальний фон відношення молоді до «епохи змін» характеризується тим, що життя стало більш відвертим, менш прогнозованим або, якщо використовувати часто вживане молоддю слово «нескучним [139, с. 118]».

По-п'яте, відбувається перехід від цінностей «повсякденного гуманізму», (що включає термінальні цінності «гарні відносини в родині і з друзями») до «ліберального гуманізму» («прагнення до успіху» та «здатності до підприємництва»). А цінності «споживчого конформізму», (таким, яким я є, мене зробили обставини життя) трансформуються в цінності раціонального конформізму та «підприємницького нонконформізму», що репрезентується такими цінностями, як «ініціативність», «незалежність», «моральність» [150];

По-шосте, чимало колишніх цінностей замінюються «новими», «модними», часто гедоністичними цінностями, орієнтованими на отримання задоволення («кайфу»). Деякі з традиційних перемішаються на периферію

ціннісної свідомості, хоча, як і раніше, відіграють значну роль в мотиваційно-ціннісній структурі певної частини молоді.

У зв'язку з динамічністю суспільного розвитку та зміною ідеологічних засад функціонування пострадянських суспільств зростає актуальність вивчення ціннісних орієнтацій та життєвих позицій молодих поколінь українців. Адже саме вони в недалекому майбутньому відповідатимуть за відтворення не лише населення нашої країни, а й того культурного контексту, в якому відбуватиметься життєдіяльність наших нащадків, створюватимуться умови для гармонійного існування у межах сім'ї, інших соціальних інститутів, суспільства в цілому. У зв'язку з цим постають важливі завдання науково виваженого аналізу структури життєвих цінностей та пріоритетів сучасних молодих людей, експертизи відповідності існуючого стану речей у цій сфері тим завданням, що вже сьогодні постають перед наймолодшими з соціально активних членів суспільства, а також вивчення можливостей впливу на формування ціннісних ієрархій громадян України з метою оптимізації вказаної відповідності.

Результати моніторингових опитувань молоді, дозволяють визначити загальну структуру ціннісного світу сучасної української молоді та тенденції її розвитку в сучасних умовах, пріоритети молодих людей стосовно ціннісних орієнтацій та їх ієрархізацію.

Період трансформації характеризується зміною ціннісних орієнтацій, їх нестабільністю та певною амбівалентністю. Ціннісні орієнтації молоді певною мірою залежать від сформованих ідеологічних стереотипів та від структури цінностей старшого покоління. Але визначальними у формуванні нової ціннісно-нормативної системи у нестабільному суспільстві виступають особливості індивідуальної свідомості громадян, індивідуальні ціннісні уподобання та орієнтації, які визначаються у тому числі й соціальним самопочуттям та загальним психічним здоров'ям.

РОЗДІЛ 3
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДИСКУРСУ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СИСТЕМІ РИНКОВО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Початок XXI століття в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, характеризується кардинальними стрімкими змінами в багатьох сферах суспільства. Зміни відбуваються у тому числі і в ментальності людей, зміні їх життєвих пріоритетів і ціннісних орієнтацій.

В результаті українського суспільства сучасна молодь формується в умовах глибокої трансформації політичних, соціально-економічних, світоглядних і духовних основ людської життєдіяльності. «Сьогоднішні молоді українці поставлені у двічі екстримальні умови: переворот в соціально-економічному устрої супроводиться обвальною кризою ціннісної свідомості. На відміну від старшого покоління молоді втрачати нічого, але і набувати нічого, оскільки старші, що не жили в суспільстві, яке «капіталізується», нічим не можуть їм допомогти». Таким чином, політичний і моральний світ молодого покоління, що вступає в життя, характеризується протиборством і навіть хаосом конкуруючих цінностей.

Традиційні цінності радянського часу, до яких можна віднести почуття обов'язку, пріоритет державних інтересів перед особистими, терплячість, ентузіазм, поступаються місцем новим цінностям, що прийшли у зв'язку з розвитком ринково-демократичних трансформацій. Серед цих нових цінностей – багатство (матеріальний добробут), заповзятливість, свобода вибору переконань і поведінки, прагматизм. Відбувається дегуманізація всіх сфер суспільного життя. На сьогоднішній день трансформується вся система цінностей. Єство процесу трансформації полягає в тому, що на верхні рівні ієрархії виводяться матеріально-практичні і утиліта-прагматичні цінності. В

свою чергу, суспільство позбавилося об'єднуючого начала – єдиної системи цінностей, – вищого регулятора соціальних відносин, фундаменту світосприймання і поведінки особи [19].

Відсутність єдиного розуміння єства категорії «цінність», областей і меж її застосування і тлумачення веде до нерозуміння єства їх трансформації. В результаті процеси трансформації відбуваються переважно «всліпу», методом проб і помилок з величезними затратами сил і засобів, що не піддається обліку морально-етичних збитків при малозначимих кінцевих результатах і невірогідністю прогнозів.

Коротко нагадаємо, що цінності – це загальноприйняті уявлення людей щодо мети і шляхів їх досягнення, які наказують їм певні соціально-прийняті способи поведінки. Кожний суспільний устрій встановлює свою систему цінностей. Усвідомлення і засвоєння цінностей здійснюється в процесі первинної соціалізації особи. Після цього вони залишаються достатньо стабільними зазнаючи істотних змін лише в кризові періоди життя людини і його соціального середовища.

Ціннісні орієнтації формують установку суб’єкта діяльності, що в значній мірі зумовлює спрямованість соціальної поведінки індивіда в своїй повсякденній діяльності. Вони виконують інтеграційну роль в суспільстві, утворюючи найстійкіший остов суспільної системи. Виділяють індивідуальні і суспільні цінності. Перші регулюють поведінку індивіда в повсякденному житті, другі – його ціннісні пріоритети, щодо розвитку суспільства [113].

Від того, який ціннісної потенціал буде сформований, багато в чому залежить майбутній стан суспільства. Цінність соціальна по своїй природі і складається лише на рівні соціальної спільності. ... Сформовані в процесі діяльності індивідуальні ціннісні значення – явища суспільні, колективні [28, с. 104].

В період ринково-демократичних трансформацій ситуація в країні багато в чому визначається тим, носіями яких цінностей є молодь. Сучасна

українська молодь народилася і виросла в умовах кардинальної ломки системи цінностей та за відсутності системи державних інститутів соціалізації.

Необхідно згадати три основні моменти, що визначають актуальність соціально-філософського аналізу ціннісних установок молоді в системі ринково-демократичних трансформацій на початку XXI ст. Це по-перше, глобальні структурні соціально-політичні події, що відбулися в Україні за останнє десятиріччя, які істотно змінили всі сторони життя молодих людей; по-друге, потреба в теоретико-практичній експлікації механізмів трансформації ціннісної свідомості молоді, що відбулася; і, по-третє, назріла необхідність досліджувати структурний взаємовплив двох трансформацій – в українському суспільстві в цілому і в молодіжному середовищі зокрема [65, с. 134-137].

По суті, структурна трансформація цінностей молодих людей в умовах радикальних українських реформ є не стільки відомим соціальним процесом, скільки соціальною і гуманітарною проблемою. Тотальна криза породила ситуацію глибокої світоглядної дезорієнтації в молодіжному середовищі і не слід сподіватися на те, що ситуація вирішиться сама собою. З одного боку, відбулася латентна ерозія норм і зразків поведінки молоді, яка деформувала існуючий механізм міжпоколіннісної передачі традиційних цінностей. З іншого, – змінилася смислова інтерпретація таких базових понять як «свобода», «справедливість», «праця», «достаток», «життєвий успіх». Події останніх років показали, що ми мало знаємо глибинні зміни, що відбулися в свідомості молодих людей, адже молодь є найважливішим ресурсом розвитку будь-якої держави. Вона виступає ініціатором і рушійною силою прогресу. Молодь цікавить різні угрупування: владу, опозицію, зовнішні сили, кожна з яких хотіла б використати цей ресурс суспільства, мобілізувавши його у відповідність зі своєю метою. Нерідко має місце використання молоді в корисливих цілях. Звідси витікає, що молодь і її ціннісний простір завжди

знаходяться у фокусі уваги зацікавлених груп. Щоб контролювати молодь і керувати нею, необхідно постійно тримати її в дослідницькому полі зору.

Разом з тим, молодь все частіше стає об'єктом маніпулювання політтехнологів, що представляють інтереси цілком конкретних олігархічних груп і політичних партій. Ціннісна свідомість молоді в таких умовах є найвірогіднішим об'єктом маніпуляцій, але не тільки. Воно вже сама по собі, будучи динамічною виявляється як суперечлива духовна цілісність, деколи непередбачувана, що не завжди вписується в розрахунки і вивірені прогнози політологів і соціологів.

Через стрімкий розвиток інформаційної цивілізації все більшої актуальності набуває проблема маніпуляції свідомістю людей. Найбільш вразливою соціальною категорією є молодь, адже саме вона найбільш гостро сприймає суспільні проблеми і, не маючи життєвого досвіду для усвідомлення та аналізу їх причин та наслідків, легко впадає в оману стосовно істинності тих чи інших подій. Явище маніпуляції в цілому є негативним і шкідливим, адже передбачає представлення неправдивих відомостей з метою нав'язування певної, необхідної меншості, програми поведінки. Навряд ця програма закладається в підсвідомість молодої людини задля її блага. Маніпуляційні технології відносяться до людини як до предмета, бездуховної істоти. Інакше втратиться сама суть маніпуляції. А таке відношення протирічить сутності людини. Отже, ми відносимо маніпуляцію цінностями та контроль над свідомістю і поведінкою людей до дій недопустимих і небезпечних. Але, нажаль, ми не може подолати всі причини маніпуляції і заборонити її як таку. В наших силах лише зробити аналіз даного феномену, посилаючись на спеціалістів з маніпулятивного впливу, розкриваючи його прийоми і способи, виводячи їх з інформаційної тіні, адже політтехнологи не поширюють своїх секретів так, як вони це роблять з чутками та ідеологічними гаслами.

Проблему маніпулювання розглядають у багатьох дослідженнях. Якщо радянські фахівці в основному акцентували на політико-ідеологічних аспектах, то західні дослідники підкреслювали вплив маніпулювання на моральні й інтелектуальні установки людей. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, феномен «маніпулювання» полягає у фатальній необхідності духовної диктатури. Без духовної влади, без маніпулювання громадською думкою та людьми в суспільстві панувала б анархія, що спричинило б його розпад. Більшість людей не має власної думки, зазначає філософ. На його думку, сучасна «масова людина» не вміє мислити і не хоче цього робити, що й підтверджує історичний розвиток. Тобто можна стверджувати, що дар свободи для багатьох людей є надто важким, і виникає бажання віддати його комусь, зняти з себе відповідальність за дії та вчинки [37].

Зростання застосування та ефективності маніпулювання зумовлене сутністю нинішнього суспільства. Суспільство масового споживання породило «масове суспільство» зі стандартними смаками, потребами, відповідним способом мислення, де панують однакові стереотипи. Відбувається поступове нівелювання різних сфер життя. Безумовно, цілковито застерегтися від маніпулятивного впливу неможливо. Ми впливаємо на людей, вони впливають на нас. Однак перевірення інформації, яку ми отримуємо, уточнення відомостей через інші джерела, створення подібних ситуацій, аналіз послідовності дій дають змогу виявити маніпулятивні прийоми та технології. Аналіз можливостей їхнього застосування, ефективності впливу дасть змогу протистояти їм.

Знання про маніпулятивні технології є запорукою і певною гарантією упередження в системі конструктивної культури та виховання молоді. Таке знання дає змогу уникнути маніпулювання під час такого виховання, маніпулюванні в культурному молодіжному середовищі.

Ми робимо висновок про її негативний аспект розуміння. Подальший безконтрольний маніпулятивний вплив на молодь може вивести її з

культурного ядра нашої цивілізації, запрограмувавши зовсім інші мотиви поведінки. Як наслідок – суспільство втратить само себе. Як один з реально можливих заходів запобігання маніпулятивним впливам ми бачимо загальне інформування населення, зокрема, молодої його частини щодо технік керування свідомістю, щодо тих небезпек, які криються в політичних акціях, в засобах масової інформації, Інтернеті. Коли особа готова до подібних несподіванок, вона більш прискіпливо сприймає інформацію, аналізує її на предмет прихованих смислів. Тоді маніпуляторам важче проникнути до її підсвідомості, і вони не досягають поставленої мети, а молода особа отримує реальне право вибору і право свого розвитку та духовного вдосконалення. В даний час вельми актуальним є і науковий інтерес до такої суспільної групи молоді, як студентство. Цей інтерес викликаний рядом об'єктивних причин. Значні події в розвитку України, як в області економіки так і в області політики зумовили істотні трансформації в соціальному середовищі, в першу чергу на самі незахищені верстви населення. До таких прошарків відноситься студентська молодь. У зв'язку з процесами реформування суспільства зросла соціально-економічна значущість якості реалізації навчально-підготовчих функцій студентів ВНЗ. Крім того, як відомо, студентство є найважливішим джерелом відтворення інтелігенції. Україна ж, особливо в період сьогодення, потребує оновлення інтелектуальної еліти. І, нарешті, науковий інтерес до студентської молоді обумовлений тією великою роллю, яку традиційно відіграє студентство в суспільно-політичному житті будь-якої країни та України, зокрема.

Маніпуляція – це частина технології влади, а не вплив на поводження друга або партнера.

Звідси стає ясною досить неприємна сторона справи. Будь-яка маніпуляція свідомістю є взаємодією. Жертвою маніпуляції людина може стати лише в тому випадку, якщо вона виступає як її співавтор, співучасник. Тільки якщо людина під впливом отриманих сигналів перебудовує свої

погляди, думки, настрої, цілі – і починає діяти по новій програмі – маніпуляція відбулася. А якщо вона засумнівалася, вперлася, захистила свою духовну програму, вона жертвою не стає. Маніпуляція – це не насильство, а спокуса. Кожній людині дана свобода духу і свобода волі. Виходить, вона навантажена відповідальністю – встояти, не впасти в спокусу. Одна з надійних ознак того, що в якийсь момент здійснюється велика програма маніпуляції свідомістю, полягає в тому, що люди раптом перестають прислухатися до розумних доводів – вони начебто бажають бути обдуреними.

Головна умова успішної маніпуляції полягає в тому, що в переважній більшості випадків громадяни не бажають витрачати ні розумових сил, ні часу на те, щоб просто засумніватися в повідомленнях. Багато в чому це відбувається тому, що пасивно зануритися в потік інформації набагато легше, ніж критично переробляти кожен сигнал.

Студентство визначається як «особлива соціальна група, що характеризується спеціально організованим, просторово і тимчасово структурованим буттям, умовами праці, побуту і дозвілля, соціальною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій [70, с. 232]».

Перша відмінна риса студентства як персона категорії молоді – організаційне об’єднання, завдяки інституту вищої освіти і отримання професійної підготовки. Дана ознака визначає характер праці студентів, який полягає в систематичному накопиченні, засвоєнні, оволодінні науковим знанням.

При цьому студентство відрізняється від інших вікових груп, а також від своїх однолітків формами організації своєї життєдіяльності, концентрацією в великих вузівських центрах, «локалізацією» способу життя в стінах вищих навчальних закладів, студентській групі, гуртожитку, відносною самостійністю у виборі способів діяльності в навчальний і позанавчальний час.

Студентська молодь володіє певною цілісністю і самостійністю по відношенню до інших соціальних груп, характеризується специфічними соціально-психологічними рисами і системою цінностей. Однією з особливостей студентської молоді є те, що накопичення нею соціокультурного досвіду відбувається паралельно навчанню у ВНЗ. Одночасно відбувається завершення індивідуалізації особи студента, остаточне оформлення її життєвої мети, орієнтирів і ціннісних установок. Фахівці відзначають, що до основних параметрів, які характеризують студентську молодь, як особливу категорію населення, відноситься особлива спрямованість інтересів студентства, що виражається в побудові довготривалої життєвої стратегії, яка детермінує різноманітні види діяльності студентів уявленнями про соціальну перспективу. Саме в період навчання у ВНЗ складається первинна життєва програма, в якій формулюються мета і задачі, пов'язані з її реалізацією [126, с. 17].

Студентство сучасного періоду – це покоління, що живе в період ринково-демократичних трансформацій. З одного боку це відкрило нові перспективи перед молодими людьми для участі в різних видах діяльності, з іншого, важке положення в економіці усугубляється труднощами перехідного періоду. Соціальна незахищеність на фоні постійного зростання цін на споживацькому ринку істотно вплинула на рівень життя і можливості для повноцінного розвитку людей, перш за все молоді. Отже, молодь, в тій або іншій мірі переживає ряд криз: самореалізації, адаптації, формування нової системи цінностей і реалізації життєвих планів в новому соціально-політичному просторі.

Представляється більш вірним визначення тих авторів, які вважають студентство такою соціальною групою, чиєю основною характеристикою є «по граничність» (але не «маргінальність»). Адже саме ця фундаментальна властивість накладає специфічний відбиток на формування цінностей [89, с. 172-173].

«Пограничність» робить студентство найдинамічнішою частиною суспільства, яка реагує на щонайменші зміни в його структурі, його політичні і економічні трансформації, швидко уловлює нові тенденції в культурі. Той, неначебто малозначний факт, що студентство оперативніше, ніж інші прошарки молодіжної частини суспільства, відгукується на нові віяння в моді, літературі, кіно, музиці, говорить про її крайню сприйнятливість до нового [64, с. 4], що в свою чергу проявляється в ціннісних орієнтаціях.

Таким чином, ціннісні орієнтації в цілому та студентської молоді, зокрема, виступають як особистісна система і пов'язана з розвитком самосвідомості, усвідомлення положення власного «Я» в системі суспільних відносин. Ціннісні орієнтації відносяться до найважливіших компонентів структури особи, по мірі сформованості яких можна судити про рівень сформованості особи.

Ціннісні орієнтації – це відносно стійке, виборче відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, які розглядаються як предмети мета або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особи. В ціннісних орієнтаціях як би акумулюється весь життєвий досвід, накопичений в індивідуальному розвитку людини [143], що визначає його взаємостосунки з іншими людьми, у тому числі і по відношенню до самого себе. В цьому визначенні якнайповніше відображено зміст ціннісних орієнтацій людини, їх динамічний характер, їх функції і значення в житті людини, в розвитку його особи. Проте є і інше визначення: ціннісні орієнтації – інтегральна (інформативно-емоційно-вольова) властивість і стан готовності особи до того, щоб свідомо визначити і оцінити своє місцеположення в часі і просторі природного і соціального середовища, вибрати стиль поведінки і напрям діяльності, ґрунтуючись на особистому досвіді і відповідно до конкретних умов постійно змінної ситуації [99].

Говорячи про зростання інтересу до вимірювання цінностей і ціннісних орієнтацій студентів, зазначимо, що ця проблема не нова. Перші спроби намітилося з початку 60-х років XX ст. і були пов'язані з консультуванням щодо питань освіти і вибору професії, прогнозуванням соціальної поведінки індивідів [9, с. 4].

В деяких країнах, перш за все в США, подібні дослідження стали невід'ємною частиною життя суспільства. Серед відомих тестів для діагностики різних аспектів спрямованості особи, – методика словацького психолога Т. Тарочкової «Життєва мета», тест американських авторів Д. Сьюпера і Д. Невіл «Шкала цінностей», методика М. Рокича «Вивчення цінностей людини», опитувальник Олпорта-Верона-Ліндсея та ін. [106].

Іншими словами ціннісні орієнтації студентства потенційно динамічні, що дає можливість, виходячи з розвитку суспільства, збагачуватися новими і новими фактами.

Отже, об'єктом нашого аналізу виступає студентство, як соціальна група, що вже звільнилася від абстрактного змісту дитинства, але ще не наповнилася конкретним змістом соціальних функцій зрілості та знаходиться між двох полюсів. Воно, з одного боку є предметом освітньої опіки держави і виховно-культурної турботи суспільства, а, з іншого боку, здатне брати найдіяльнішу участь в суспільній практиці, включаючи економічне виробництво і політичну діяльність. Його ціннісні орієнтації пов'язані з проміжним положенням студентства між пасивним об'єктом соціальної турботи і активним суб'єктом соціальної дії.

Враховуючи все вищевикладене, доповнимо, що при розкритті даного питання важливо врахувати певні особливості та чинники, які притаманні тільки студентству, а саме: академічна освіта, віково-демографічний чинник та девіантно-делінквентний чинник. Розглянемо все це детальніше.

Академічна освіта складає той культурний стрижень, в якому конденсується вся культурна пам'ять соціуму, елементом якого є система

ідеалів і цінностей народу. Тому студентство несе в собі історію соціального світу у вигляді сукупності теоретичних знань і перспективи його розвитку, як потенціал реалізації цих знань з практики. Відповідно до цього, його ціннісні орієнтації носять з одного боку, відвертий, абстрактний, теоретичний характер, майже не має практичного значення, а, з іншого боку, цінності та ідеали слабо виражені на практиці унаслідок відсутності можливості їх додатку.

Студентство опиняється в ситуації як би «підвішення» між «небом» цінностей і «землею» суспільної практики. В цьому значенні студентство безперервно несе реформаторський, інноваційний потенціал суспільства, виявляючи його найдинамічніший зріз і вогнище майбутніх перетворень. Студентство, з одного боку, вже не випробовує залежності від «батьків», а з іншого боку, ще не випробовує відповідальність перед дітьми. І ці незалежність і безвідповідальність представляють певну небезпеку нестримного «революціонаризму студентської «переоцінки» цінностей», як по відношенню до дітей (суспільство) так і по відношенню до батьків (держава). В результаті студентство виводиться за рамки набору традиційних цінностей, пов’язаних з сімейними цінностями і цінностями професійного служіння суспільству. Зворотною стороною виступає можливість вибуху творчості, пов’язана з незалежністю від авторитетів, з відсутністю прихильності до своїх майбутніх професійно-функціональних і «цехових» цінностей. Це, в поєднанні з девіантно-деленквентною асоціальністю, пов’язана з безвідповідальністю за плоди своєї діяльності, утворює шкалу цінностей, межі амплітуди динаміки ціннісних орієнтацій студентства [46; 61, с. 179].

Віково-демографічний [74] чинник формування ціннісних орієнтацій пов’язаний з певним віком (17-28 років), з соціальним статусом і певною мірою залежністю студентської молоді від опіки з боку суспільства і держави. Вікові характеристики обумовлюють подвійність і ще неміцність

засвоєння цінностей і норм. Ціннісні орієнтації ще не стали внутрішнім законом, а вчинки до певної міри стимулюється страхом перед покаранням.

Залежність від суспільства і держави примушує студентство йти на поводі у державних ідеологій і суспільних стереотипів, не даючи йому можливості проявити свою самостійність в незалежному виборі ціннісних орієнтацій, що є видом конформізму, пов'язаного з потребою і економічною несамостійністю студентства та носить відверто негативний характер, який зайвий раз доводить зв'язок політичної свободи з економічною незалежністю. Позитивним моментом віково-демографічного чинника, що впливає на формування цінностей студентської молоді, можна рахувати те, що свідомість молодої людини широко відкрита для сприйняття знання ціннісної спрямованості.

Соціальний статус студента невизначено і відрізняється розмитими контурами, що пов'язано з його відносно невисоким статусом в сучасному суспільстві та часі і можливістю отримання високого статусу в майбутньому після періоду реалізації можливості отриманих знань і умінь. Такий стан не дає студенту можливості зафіксувати свої ціннісні орієнтації, примушує його до пасивного очікування, і в той же час майбутній випускник ВНЗ готовий «підняти планку» своїх ціннісних переваг так високо, наскільки цьому сприятиме його соціальний статус в майбутньому.

З другого боку, теоретичне усвідомлення своєї свободи в реалізації права на вибір професії не підкріплено ніякою практичною базою і швидко втрачається при зіткненні з практичною стороною професійної діяльності.

Девіантно-делінквентний [46; 64; 98] чинник опосередкує асоціальні форми переоцінки колишніх цінностей і засвоєння нових. Соціальна фрустрація, криза перехідного віку, корінна ломка інфантильних стереотипів болісної і хворобливої адаптації до швидкоплинних умов соціального оточення, вимоги економічної самостійності і необхідність створювати, а

потім утримувати сім'ю – все це не може не викликати різні патологічні форми поведінки, як: алкоголізм, наркоманія, суіцидальний синдром і т.д.

Такі патології провокують песимізм, апатію, ворожнечу, неприязнь, депресію, конфліктність у відношенні до «нав'язуваних» суспільством цінностей і норм. Саме цей асоціальний резерв робить студентство заручником агресивно-політичних радикальних і терористичних сил суспільства. Девіантно-деленквінтна частина студентства легко схиляється до ідеологій фашизму, крайнього націоналізму, націонал-більшовизму [55, с. 115].

Таким чином, базові цінності студентства більш ніж у інших суспільних прошарків піддаються могутній трансформації, що може зробити його заручником екстремальних суспільно-політичних та інших сил внаслідок зниженої соціальної відповідальності.

Але ця ж динамічність робить студентство інтелектуальним і культурним авангардом молодіжної частини суспільств. Система ціннісних орієнтацій має динамічний, рухомий характер. Все це впливає на формування напрямів цінностей студентської молоді в системі ринково-демократичних трансформацій. При цьому виходимо зі специфіки студентства по відношенню до молоді загалом та розвитку суспільства.

При формуванні напрямів дискурсу цінностей в період ринково-демократичних трансформацій будемо орієнтуватися на три сфери домагань молоді – це: багатство (майнова спроможність), престиж (соціальний статус) і влада (участь в політиці).

Саме молодь відкинула «скромне благополуччя», вважала за краще в значній мірі розраховувати не на державу, а на себе. Прагнення ж до офіційного «широкого суспільного визнання» істотно знизилося. Важливо відзначити і те, що збільшилася вага особистих цінностей по відношенню до цінностей колективних, суспільних. В центр були поставлені: особистий успіх, добробут, сімейне щастя. Тоді як поняття «благо країни» дещо

втратило своє колишнє значення. Багато молодих людей вже не бачили опори в державі, а тому відмовляли їй в своїй довірі і не орієнтувалися на свою співпрацю з ним. Також, говорячи про напрямки цінностей будемо опиратися на класифікацію цінностей (загальнозначимі та етосні), а серед загальнозначимих (кардинальні і субкардинальні) [155, с. 73]. Підсумовуючи все вищевикладене виділимо:

Матеріально-економічний напрямок, що направлений в першу чергу на задоволення матеріальних потреб. Цей напрямок цінностей сьогодні розподіляється по осі «планова економіка – ринкова економіка». Вибір на ній визначається економічним статусом людини, його приналежністю до тієї або іншої соціальної групи, економічно активної або економічно пасивної. Якщо та або інша соціальна група є економічно залежною частиною суспільства і потребує підтримки держави воно зацікавлено в державному управлінні економікою і в розвитку державного сектора економіки та підтримує ідею соціально орієнтованої економіки. Економічно активні суб'єкти і співтовариства упевнені в необхідності розвитку ринкових відносин, економічної самостійності.

Оскільки студентство є економічно залежною частиною суспільства і потребує підтримки держави, воно украй зацікавлено в державному управлінні економікою і в розвитку державного сектора економіки. Будучи об’єктом опіки з боку держави, студентство ратує за соціально орієнтовану економіку. Проте «на зміну патерналістським і в якійсь мірі інфантилістським настроям приходить усвідомлення необхідності перш за все власних зусиль [23, с. 62]». Проте, з іншого боку, студентство, будучи революційно – реформаторською частиною суспільства упевнене в необхідності розвитку ринкових відносин, [74, с. 92-96] чиї принципи невід’ємні від принципів економічної самостійності. Оскільки економічна незалежність основа політичної незалежності і гарантія політичних свобод студентів найбільш активно ратують за лібералізацію економіки.

Відбулася кардинальна переорієнтація структури цінностей праці молоді. Так, домінуюча соціальна, переважно колективна спрямованість трудових цінностей трансформувалася в спрямованість, що індивідуалізувалася, з перевагою особистих потреб і мети. Провідним стимулом до праці став виступати матеріальний інтерес, тоді як духовні цінності істотно потіснилися. Етична та інтелектуальна криза привела до часткової девальвації духовних загальнолюдських цінностей, істотно знизивши можливості населення прогнозувати своє майбутнє. Довіра молоді до влади на сьогоднішній день виявилася підірвана.

Матеріальне положення молоді не кращий в світовій практиці приклад контрасту доходів населення. В короткі за історичними мірками терміни вишикувалося сусідство двох реалій – масової убогості і надмірного багатства. В той же час змінилося і відношення молодих людей до своєї бідності. Вона, що називається, стала «колоти очі». В той же час саме через молодь в суспільній свідомості стало формуватися в цілому позитивне відношення до приватної власності як найважливішої соціально-економічної цінності.

Також на сьогоднішній день можна говорити про пасивну апатію значної частини молоді. Своєрідною зворотною стороною політичної апатії однієї частини молоді стає політична гіперактивність – інший. Констатація великого числа сучасних соціально-філософських і соціологічних досліджень така: політична свідомість молоді стала розвиватися зовсім не в напрямі, задуманому і утілюваної політтехнологами нової влади.

Таким чином, монопольна структура відносин «молодь-суспільство», що керується владою, трансформується в плюральну, диференційовану, дещо елементарну ціннісну позицію. Причини такої трансформації лежать в економічних відносинах і, зокрема, – в умовах реалізації потреби молоді в новому типі утвердження себе через трудову діяльність.

Для того, щоб задати напрям вектора необхідна не одна крапка а, як мінімум, дві. «Перша крапка» – це розглянуті вище ціннісні орієнтації, що виявилися в кризовий час українського суспільства. «Друга крапка» – ціннісні проблеми молоді західного суспільства, з якими воно зіткнулося. Є всі підстави вважати, що при всій своєрідності модернізації українського соціуму, наша молодь в перспективі зіткнеться з тими ж проблемами з якими зіткнулися їх однолітки на Заході.

Таким чином, «перша крапка» окреслюваного вектора представляється у вигляді виявлених новоутворених ціннісних орієнтацій молоді. Так в матеріально-економічній сфері чітко позначився відхід від патерналістської опіки держави і переваги індивідуалістичних установок економічної свідомості. Відбувся зсув у бік меритократичних (від лат. meritum – гідний) систем трудових винагород, пріоритетів «приватного життя» і соціальних свобод особи. Істотно збільшилася гендерна асиметрія в економіці, змінився напрям просторового (територіального) вектора додатку сил молоді.

Уявлення молодих людей про добробут став пов’язуватися із Заходом або ж з центром, де стандарти праці і оплати стали наближатися до європейських. Змінилася і роль освіти в ціннісній структурі молодіжної свідомості. Вона і раніше розглядалося як фундамент майбутнього успішного життя. Освітній потенціал молоді став напряму визначати можливості культурного відтворювання суспільства, а також динаміку трансформації всієї його соціально-професійної структури.

Таким чином, матеріальні цінності (гроші, високий заробіток, матеріальний достаток, багатство, комфортні умови мешкання) розділяють лідируючі позиції з цінностями термінальними (дозвілля, друзі, добрі відносини в сім’ї, гідні і справедливі керівники на роботі і т.д.). В цілому ж необхідно визнати, що в молодіжному середовищі все більше утверджуються цінності «приватної людини».

Напрям новоутворених ціннісних векторів української молоді визначається перспективою і проблемами, з якими в більш розвинутих ринкових умовах зіткнулися їх однолітки на Заході («друга крапка»). Це – в першу чергу «криза ідентичності», яка з одного боку, провокується нестабільністю, невизначеністю та індивідуалізацією західного суспільства, з іншого – віковими особливостями. «Криза ідентичності» у дорослішаючого підлітка – стадія нормального розвитку особи. Тим самим, як слід вважати, тривога і невпевненість в завтрашньому дні завжди будуть вимушеною ціною, яку молоді доводиться платити за нові особисті свободи і нову відповідальність. В цьому складному комплексі суперечностей право вибору власної ідентичності будується на універсальному праві громадянина і людини – безперечної і невід'ємної особистої відповідальності за свій вибір. Раціональна поведінка в такому соціокультурному світі вимагає, щоб можливостей вибору було, якомога більше і щоб вони завжди були відкриті. Таким чином, свобода вибору підіймається до рангу вищої цінності – до метацінності, як умова доступу до всієї решти цінностей.

У свою чергу, звуження простору свободи в молодіжному середовищі завжди сприйматиметься украй негативно, з відродженням всіх (у тому числі деструктивних) форм молодіжного протесту. В зв'язку з цим важливо, щоб свобода вибору завжди була наявною. На практиці, в тому або іншому конкретному випадку, вона цілком може зводитися до усвідомленої стриманості від примусового вибору. Слід зазначити, що процес трансформації ціннісних орієнтацій молоді, що продовжується, хоча і випробовує на собі значний вплив культурних цінностей Заходу, але далеко не у всіх своїх складових реалізується в руслі вестернізації. Ця обставина може служити додатковим приводом для стриманого оптимізму з приводу подальшого збереження ідентичності української молоді [65, с. 134-137].

Велику зацікавленість сучасне студентство виявляє до знань і освіти сподіваючись на можливу адекватність матеріальної винагороди, що

реалізуються на професійному терені знанням і умінням. Найважливішою життєвою орієнтацією студентської молоді є матеріальна забезпеченість, відповідно з іншого боку має місце «феномен гіпертрофованого прагнення мати матеріальні блага, не забезпечене рівнозначним прагненням ці блага створювати [51, с. 56-64]».

Кінець XX-го, початок XXI-го століття в Україні це час реалізації соціополітичного експерименту, ключовим елементом якого стала приватизація. Вибрана модель приватизації привела до мінімізації в суспільстві трудової мотивації, а праця взагалі для молодого покоління зникла з системи цінностей. Безіменна ваучерна приватизація привела до появи надбагатого прошарку в суспільстві. Старшим поколінням легітимність українських мільярдерів піддавалася і ставиться під сумнів. Логіка міркувань молодого покоління відрізняється від логіки старших людей – якщо люди, що незаконним шляхом зробили свій статок не тільки не покарані, але і як і раніше знаходяться на ключових постах в державі – в законодавчих зборах, адміністраціях, банках, значить це не так вже і погано.

В розподілі ціннісних орієнтацій в економічній сфері має місце роздвоєння, – спостерігається явна суперечність в життєвих установках студентів. Близькість двох позицій (життєвий комфорт, успіх, який можливий перш за все завдяки власним зусиллям, заповзятливості; але одночасно підкреслюється важливість знайомства з потрібними людьми, допомоги впливових осіб) є віддзеркаленням в свідомості студентства специфіки української економіки в якій еклектично поєднуються принципи двох різних моделей економіки. Дух заповзятливості, характерний для ринкової економіки, химерно уживається з бюрократичним «ринком зв'язків», що визначає шляхи і засоби отримання матеріальних, статусних, професійних благ і цінностей [23, с. 56-64].

Студентство вважає, що «...ринкові відносини розширили можливості особи в плані культурної ідентифікації, зруйнувавши ідеологічний диктат,

підірвавши владу традицій і дали простір формуванню широкого спектру ідей і ціннісних орієнтацій... Проте реалізація, що надається ринком можливостей ... напряму залежить від наявних матеріальних ресурсів [51, с. 92]».

Більшість студентів має намір пробувати себе в бізнесі, або, принаймні, влаштуватися в приватний сектор економіки [73, с. 42-43]. Також, велика частка студентів прагне знайти роботу «на стороні», тобто за кордоном.

Що стосується нашої держави, простежується суперечність, характерна для сучасного молодіжного ринку праці, – розрив, що збільшується, між трудовими домаганнями молодих людей і можливістю їх задоволення. Відбувається падіння соціальної цінності продуктивної праці і зміна трудової мотивації: пріоритет віддається не інтенсивній, змістовній праці на виробництві, а праці з низькою інтенсивністю, направленій в першу чергу на отримання значної матеріальної вигоди будь-яким шляхом. В той же час, молодь має ряд переваг: нестандартність мислення, бажання швидко адаптуватися в умовах ринкової економіки, мобільність, сприйнятливість до інновацій, прагнення до зростання. Ті, хто халтурять і налаштовані на легке життя не знаходять роботу.

Взагалі питання «престижності» професії і її майбутнього попиту це питання окреме. Створення «іміджу» спеціальностей – це питання майже державної політики. Однією з ключових проблем працевлаштування молоді є відсутність державних механізмів, що забезпечують взаємозв’язок між ринком праці і ринком освітніх послуг. Зруйновані традиційні зв’язки навчальних закладів і працедавців, обмежені масштаби цільової підготовки молодих фахівців. На жаль, ВНЗ на сьогоднішній день поставлені в ситуацію роботи на комерційному ринку попиту і пропозиції, і можуть готувати тільки тих фахівців, за яких оплачує або підприємство, або самі студенти. Не кожне підприємство може собі дозволити це, а більшість платних студентів вибирає професії, які можна вивчити з «нуля», без серйозної підготовки в школі. В

ринкових умовах кожний професійний навчальний заклад випускає «товар», який зобов'язаний бути конкурентоздатним. Назріває необхідність розробити і ввести стандарт ефективності освітньої діяльності, допустимий рівень незатребуваності випускників, що відображається на ринку праці.

В даний час на молодіжному ринку праці спостерігається парадокс: з одного боку, самий запитаний і працевлаштовуваний вік саме 23-32 року, з другого боку особливо молоді люди стикаються з проблемами працевлаштування; з одного боку, працедавець пред'являє високі вимоги до молодого фахівця відносно рівня професійної підготовки, уміння використовувати сучасні інформаційні технології, здібності адаптуватися до умов і змісту праці, з другого боку, саме ці практичні навики у них відсутні. Саме відсутність у молоді необхідних навиків практичного використання отриманих знань робить молодь уразливою на ринку праці. Розвиток ринкових відносин в Україні підштовхує власників і керівників компаній до розуміння цінності людських ресурсів. Тому багато компаній стали серйозно працювати зі своїм кадровим резервом, навчати співробітників усередині компанії. Війна за таланти розгорається і продовжуватиметься [76]. Йде процес переосмислення свого «я» в структурі соціально-політичних реалій. Молодь усвідомлює необхідність конкурувати, боротися за місце «під сонцем», а не розраховувати на патерналізм держави.

Вселяє надію перелом в баченні студентами свого майбутнього, яке вони все більше пов'язують з Україною. Як показує практика, більшість студентської молоді виключена з політико-творчого процесу, віддаючи перевагу позиції спостерігача. Мабуть, невідповідність вимог суспільства до політики і політиків, тривала криза виявляються в неприйнятті політики як закономірної діяльності, небачені зусиль політиків, направлених на підвищення життєвого тонусу всіх соціальних прошарків українського суспільства.

Разом з тим повсюдно існує нігілістичне відношення до держави, урядовців, політичної, фінансової та ін. еліти. Багато студентів стверджують, що, закінчивши ВНЗ вони не працюватимуть за фахом і розглядають як єдиний критерій майбутньої діяльності рівень доходу [64, с. 32].

Цікаво те, що нове покоління вчиться «робити» гроші в умовах «дикого ринку», разом з ринковим способом життя в його гіршому варіанті вбирає в себе і всі властиві йому риси: агресивність, етичний нігілізм, неповагу до закону, презирство до творчої праці [23, с. 64].

Духовно-гуманітарний напрямок традиційно діляться на індивідуально направлені, етичні і колективно направлені та політичні цінності.

Етичні ціннісні орієнтації у студентів розподіляються по вертикальній осі «утилітаризм – духовність» і горизонтальній осі «колективізм – індивідуалізм».

В даний час суспільна свідомість студентства сповідує філософію, згідно якої людина повинна слідувати природним законам природи і суспільства (і перш за все, в економіці) як вищому прояву мудрості і відсутність суспільного ідеалу. Кинуті напризволяще молоді люди шукають ідеал самостійно. Утилітаризм етичних орієнтацій студентства пов’язаний з втратою духовних ідеалів засиллям бездуховних підробок масового мистецтва, «яка стала провідним початком у формуванні світоглядних установок і визначальним чином впливає на самоідентифікацію молоді [51, с. 93]».

І все-таки, не дивлячись на втрату духовних орієнтирів сама освіта і високий культурний статус студентства накладає на нього відбиток освіти та інтелігентності, завдяки яким студентству вдається «протистояти прагматизму суспільства і натиску масової культури [51, с. 93]».

Колективістська орієнтація студентства слаба і пов’язана із загальним демократизмом студентського співтовариства, а їх індивідуалізація

обумовлюється елітарністю освіти і його спеціальністю, особливістю та унікальністю.

Домінантним світоглядним комплексом сучасного студента є індивідуалізм. Звичайний студент – молода людина: зациклений на собі; зайнятий самопізнанням; психологічно самотній і відчужений від батьків; стурбований питанням статевого самовизначення; переживає невизначеність майбутнього в поєднанні з тимчасовістю теперішнього часу; випробовує страх виділитися і боязнь розчинитися. В результаті збільшується кількість студентів, що потребують психологічної підтримки. Агресивні, сором'язливі, сексуально стурбовані, були завжди, але сьогодні вже помітно вплив цих особових характеристик на навчальний процес [70, с. 236-237].

Характерно, що в системі освіти, особливо в комерційних ВНЗ, практично зникли позанавчальні форми занять зі студентами, направлені на створення студентської субкультури, корпоративної культури, що визначається традиціями того чи іншого ВНЗ [70, с. 238-239].

Серед нових явищ у сфері етичних ціннісних орієнтацій, виділяється повернення до вилученої в СРСР з суспільної сфери релігійності. Проте тут є свої нюанси – звернення до релігії, має часто характер моди поки йдеться про своєрідну психологічну релігійність, як певний стан душі (віра в Бога) і обрядову традиційну релігійність, що практично не виявляється.

Істотно змінилася структура і суспільно-політичних цінностей молоді. Політичне життя країни значно і безпосередньо вплинуло на соціальний статус молодих людей. Тут позначилися дві тенденції. З одного боку в умовах радикальних реформ молодіжна політична свідомість загострена, вона гостро реагує на різні форми утиску інтересів молодих. З іншого – відбувається різке деполітизування молоді, причому, якщо молодь переважно освоювала нові реалії соціального життя, то старше покоління проходило через «трансситуативне навчання» – стан вимушеної ситуативно-пристосовної поведінки.

Політичні цінності є частиною загальнолюдських, мають відношення до політичної сфери. В політології нерідко цінності розглядаються або як регулятори, або як керівні принципи політичного життя і поведінки людей. Політичні цінності можуть бути визначені як трансситуативна мета, що служить керівними принципами в практичній діяльності або узагальнені уявлення людей, щодо най значущішої мети і норм поведінки, які визначають пріоритети в сприйнятті політичної дійсності, задають орієнтації їх діям і вчинкам у всіх сферах життя і значною мірою формують «життєвий стиль» суспільства.

Особливо підкреслюється те, що ціннісні орієнтації молодої людини виявляють собою гнучкий і постійно коректований зв’язок між особою і суспільством. Виділяються три напрями ціннісних орієнтацій по ознаці їх відношення до влади (декретальні, неформальні і протестні). Також наголошується, що протестні цінності молодіжного руху далеко не завжди зростають в період кризового стану суспільства, але також з проблеми соціально-онтологічної властивості – проблеми відчуження. Підкреслюється значення свободи та «індивідуального біографічного проектування», «споживацької свободи» і «революції домагань» в умовах нестабільності суспільства.

Система політичних цінностей була зруйнована. Робиться спроба радикально змінити саму систему цінностей – від державно-соціалістичної до ліберально-капіталістичної. Місце держави зайняли такі неконтрольовані суб'єкти дії, як вулиця, телебачення, Інтернет та інші ЗМІ. Неконтрольований розвиток інформаційних технологій, доступ до яких мала переважно молодь зробила практично неконтрольованим процес формування простору політичних цінностей української молоді та його політичну складову. Як наслідок цього стало відчуження молодого покоління, неприйняття офіційної політики, невіра в те, що активна участь в політиці може вплинути на її результати. Але в той же час у молодого покоління формувалися такі якості,

як орієнтація на індивідуалізм, ініціативу, заповзятливість, пріоритет приватного інтересу, розрахунок на власні сили, цінність багатства як мети.

Численні і різнорідні політичні цінності інтегровані в такі чинники як «колективне» та «індивідуальне» в просторі політичних цінностей, створюючи одну з головних компонент ціннісного простору сучасної української молоді «індивідуалізм» – «колективізм». Феномени індивідуалізму і колективізму характеризують зв'язки і відносини між особою і колективом, переважаючі в даному суспільстві. Індивідуалізм є типом світогляду, в основі якого лежить зіставлення індивіда, узятого зовні його соціальних зв'язків, суспільству. Основна ідея колективізму, навпаки, полягає в тому, що індивід з'єднаний груповими зв'язками, що зобов'язувало його до певних дій. Цінності індивідуалізму або колективізму, що превалюють в структурі характеру особи, роблять вплив і на його політичні переваги. Індивідуалізм, як правило, пов'язаний з прагненням до соціальної мобільності і підтримки ліберальних цінностей, приватної власності і ринкової економіки. Індивідуалісти вважають, що необхідно відповідати самим за себе, а суспільство не повинне допомагати слабим і беззахисним. На цій підставі негативно відносяться до соціальних благ, втікаючи від держави.

Колективізм багато в чому є віддзеркаленням індивідуалізму – це колективні форми власності, відповідальність і турбота колективу і держави про своїх громадян. Як цінності приймалося те, що у прямому розумінні слова допомагало виживати і адаптуватися до навколишньої дійсності, все інше відторгалося. Біполярна система цінностей по лінії «індивідуальне» – «колективне» формується такими цінностями як патріотизм, довіра до держави, відношення до політики, співвідношення цінностей свободи і рівності, відношення до ринку, приватної власності, конкуренції, жертовність, альтруїзм, егоїстичність, самостійність, заповзятливість. Найважливішим елементом біполярної системи «індивідуалізм» –

«колективізм» є відношення до держави, його функцій, ступені втручання в різні сфери суспільного життя і контролю над ними. Індивідуалізм, конкуренція, самостійність, швидке кар'єрне зростання, результат тут і зараз, власна ієрархія моральних цінностей – все це привабливо для молодого покоління. На наш погляд, домінуюча в молодіжних групах установка на власні сили – принципова межа, що відрізняє молоде покоління від старшого і є важливою ознакою успішно минулого роздержавлення особи. Істотними компонентами ціннісної дихотомії є відношення до політики, питома вага політики в житті поколінь, в балансі дій і думок. Політика для молодого покоління – це, перш за все, те, що не заважає займатися своєю справою. Реакція молоді на неефективну владу – ця байдужість або відхід в інші сфери – «справа», друзі, розваги, дозвілля, спорт. Серед молоді частка респондентів, хто байдужий до пересування у верхах, протиборство різних угрупувань, в півтора-два рази більше, ніж серед літніх людей. Молоді люди досить стійко демонструють байдужість практично до всіх політичних позицій, але при цьому вважають, що для особистого успіху найважливішим є не прихильність цінностям певної ідеологічної спрямованості, а лояльність тому лідеру, на якого вони орієнтовані в своїй діяльності. Проте, якщо старше покоління бачило і знало інше життя, то молоде покоління сприймало те, що відбувається з чистого листа, який вперше наповнювався певним змістом. В результаті, у сучасної молоді в ієрархії цінностей патріотизм і довіра до держави як політичного інституту опинилися далеко не в числі пріоритетних цінностей [42].

Співвідношення матеріальних і духовних цінностей в структурі політичних цінностей сучасної української молоді, формується під впливом сучасних подій. Термін «матеріальний» дослівно переводиться як речовинний і означає, що первинним в структурі цінностей признається фізичне, об'єктивне, матеріальне. «Духовність» визначається як об'єднуюче

начало суспільства, що виражаються у вигляді моральних цінностей і традицій [99].

Суспільно-політичні орієнтації студентства, з одного боку, формуються по широті всього політичного спектру. В студентстві як в проекції представлені всі кольори і відтінки цього спектру від правого до лівого. Вони розподіляються по вертикальній осі «лівий лібералізм – правий консерватизм» і горизонтальній осі «інтернаціоналізм – націоналізм». З другого боку, традиційний демократизм студентського співтовариства обумовлюють ліберальні прагнення в яких, за даними багатьох соціологічних досліджень, вбачається «очевидна демократична спрямованість [20, с. 40]».

Раціонально-ціннісний напрям цінностей студентської молоді заснований на обмеженні суб'єктом значень ціннісних об'єктів і діляться на суб'єктивно-раціональні і об'єктивно-раціональні орієнтації. Суб'єктивно-раціональні орієнтації, як правило засновані на ідеалістичних переконаннях, в яких чоловік автономний, незалежний від зовнішніх чинників, на цінностях свободи. Граничними полюсами суб'єктивістської теорії цінностей стають ціннісній індивідуалізм, економічна самостійність і політична незалежність. Об'єктивно-раціональні орієнтації засновані на реалістичному і колективному розумінні людської природи, на тому, що людина є невід'ємною частиною суспільного колективу сукупністю соціальних відносин.

Сам спосіб існування студентської групи («тусовки») по відношенню до інших соціальних груп носить замкнутий, закритий характер. Украй рідкісні випадки комунікативної взаємодії студентського співтовариства і представників не студентських співтовариств. Таким чином, внутрішній колективізм студентства спокійно поєднується із зовнішнім індивідуалізмом.

Найактуальніші проблеми молоді пов'язані з духовно-етичною сферою буття: відсутність світоглядних основ смислоорієнтації і соціально-культурної ідентифікації молоді; руйнування механізму спадкоємності

поколінь унаслідок загальної дезинтегрованості культури, розмивання її ціннісних основ і традиційних форм суспільної моралі; зниження інтересу молоді до вітчизняної культури, її історії, традицій до носіїв національної самосвідомості; падіння престижу освіти як способу соціальної адаптації, культурної спадкоємності і форми особової самореалізації; низька активність молоді в рішенні загальнонаціональних, регіональних і місцевих проблем.

За даними соціологічних досліджень в останні десятиліття відбувається «… зниження суспільно значущих цінностей (приносити користь суспільству, виконувати свій борг перед державою, бути потрібним людям і т.д.) [119, с. 122]».

Це все пояснюється процесом прощання з «соціалістичним дитинством», що супроводжується надмірною турботою «дбайливому Заходу». Таким чином, все українське суспільство уподібнилося студентству в його двоякій відчуженості від минулого «дитинства» і майбутнього «батьківства», а саме студентство виявилося зведеним в квадрат. «Зростає прагнення студентства до економічної самостійності, автономності, незалежності, але росте значення батьківської сім'ї, посилюється залежність від неї [45, с. 114-115]».

Криза в українському суспільстві породила особливий нетрадиційний конфлікт поколінь. В Україні він торкнувся філософських, світоглядних, духовних основ розвитку суспільства і людини, базисних поглядів на економіку і людину, матеріальне життя суспільства. Покоління «батьків» опинилося в положенні, коли передача матеріальної і духовної спадщини наступникам практично відсутня.

Таким чином, при аналізі динаміки ціннісних орієнтацій студентської молоді необхідно враховувати дію двох механізмів – спадкоємності і мінливості [28, с. 98].

Отже, зміна соціальних умов, зміна суспільних орієнтирів приводить до того, що механізм відтворення ціннісних орієнтацій перестає бути провідним, поступаючись місцем адаптаційним механізмам.

Початок XXI ст. ознаменувався значним пріоритетом в молодіжному середовищі цінностей споживання. Істотно зменшилося в очах молодих людей значення таких етичних якостей як доброта, милосердя, порядність, чесність відповідальність, ввічливість. Все більше розповсюдження одержує прагматизм в рішенні життєвих задач. В цілому слід визнати, що суспільно значуща мета праці була девольвована, а нова модель індивідуалізму як більш адекватна ринковому суспільству, ще не визначилася в своїх перевагах. Безперечним, позитивним чинником соціально-економічних змін слід вважати появу політичних і економічних свобод. При цьому необхідно визнати, що в цей час в молодіжному середовищі зароджується ціннісний плюралізм. На першому етапі ціннісний плюралізм виступає як дезинтегруючий чинник, але в стратегічному значенні в ньому був закладений позитивний, конструктивний початок, що здатний принести плоди в майбутньому. Свобода, поки що не реалізована в позитивному ключі, потенційно є все-таки безперечне благо і, в першу чергу, – для молоді. Саме молодь стала основним джерелом поповнення нових структур і прошарків недержавного сектора економіки, перш за все з неї став формуватися прошарок підприємців, що істотно «омолодилася» останнім часом як і владна еліта України.

Дії і вчинки молодих людей, вибір ними поведінкових альтернатив не можуть бути повністю детермінованими одними тільки соціально-політичними умовами (соціальним буттям). Інакше кажучи, їх неможливо вичерпати і експліціювати з макросоціальними моделями і проектами розвитку суспільства в цілому. Реконструкція трансформації ціннісних орієнтацій молоді не може цілком ґрунтуватися на русі аналізу «від загального до приватного» або по схемі – які умови така і реакція молоді на

них. Слідуючи логіці «виклику і відповіді», відкривається тільки одна з важливих але не вичерпних мотивацій зміни ціннісних установок.

Цінності сучасної молоді більш раціональні і прагматичні, іноді допускають порушення правових норм. Молоде покоління егоїстичне, цинічне, раціональне, прагматичне, з одного боку, але, з другого боку, активне, ініціативно креативне, сподівається на власні сили, вільне від умовностей, ідеологічних переваг. Ці якості молодого покоління визріли в результаті природної селекції, і, на наш погляд є механізмами адаптації і виживання молоді в запропонованих їм спочатку і «зверху» політико-економічних умовах, в яких стихійно пройшов процес їх соціалізації.

Цінності української молоді нерідко розглядаються в тісному зв'язку з матеріальним благополуччям, що обумовлене корінними відмінностями в структурі самоідентифікації молодого покоління в порівнянні із старшими людьми. Ми простежуємо дію таких явищ, як корумпованість влади, відтік капіталу за межі, дефолт, правове беззаконня, диференціація рівня життя і поява невеликої групи надбагатих людей на формування відношення до праці, грошей, законів, політичних лідерів, професійних пріоритетів. Включення молодого покоління в політику напряму корелює з утиліта-банальною мотивацією і засноване на стійких уявленнях про користь і даремність цього включення, швидше не на духовних, а на матеріальних цінностях.

Останні події формували і відношення до моральних норм, цінностей, закону. Моральні цінності, що мають відношення до політичного світу, до його інститутів, відносин, світогляду і поведінки того або іншого співтовариства, в сукупності складають політичну етику, використовуються у вигляді оцінки політичного курсу в цілому і політичної діяльності окремих осіб. При активному сприянні держави в масовій свідомості міцно утвердилася мораль обману, жорстокості, крадіжки, пріоритету матеріальних цінностей над духовними.

Цінності української молоді дають можливість об’єднати їх в чинник, полюсами якого є духовна і матеріальна складова політичних цінностей молоді. Такі цінності як гедонізм, професійні пріоритети, відношення до праці, грошей, законів, політичним лідерам інтегровані нами в двополюсну компоненту ціннісного простору сучасної молоді «матеріальне» – «духовне», в якій очевидно переважає матеріальне. Сучасне молоде покоління ратує головним чином за систему капіталістичних цінностей, в якій мінімально значущими виявляються такі цінності як справедливість, духовність, патріотизм, гуманізм, моральність.

Цінності молодого покоління оформилися під впливом характеру і спрямованості державної модернізації і соціально-політичного реформування стимулюючих розвиток економічного прагматизму, досягнення престижних західних стандартів споживання за всяку ціну. В сучасній молодіжній культурі явно виражена матеріальна складова, в порівнянні з більш віковою групою населення у яких переважає духовність. На наш погляд, духовні цінності в структурі молодіжних цінностей втрачають свій вплив не внаслідок того, що молодь стала гірше, аморальніше, а через те, що ці традиційні форми регуляції людської поведінки поступово втрачають свої функції і значущість. Молоде покоління нерідко як референтна група обирає багатих і сильних світу цього, отже засвоює відповідний стиль і зразки поведінки, демонстровані політико-економічною елітою країни. Але саме на рівні політичного істеблишмента мораль, моральність, закон руйнуються в першу чергу. Заповітною мрією для українських молодих людей часто є політики-бізнесмени, що розбагатіли в найкоротші терміни.

Проте ми виходимо з того, що переважання приватних інтересів не може тривати вічно. Поступово людям набридають егоїстичні мотиви і перспективи, вони втомлюються від гонитви за матеріальними благами як вища мета. Люди починають шукати в житті більш глибоке значення. Вони ніколи повністю не задоволені – якщо вони отримали бажане, то вже хочуть

чогось іншого. Процес зміни матеріальних цінностей духовними, і навпаки, є хвилеподібним, що оцінюється нами як соціальна закономірність в розвитку будь-якого суспільства.

Критеріїв, по яких можна здійснити ідентифікацію цінностей молоді в системі «авторитарне» – «демократичне», так само багато, як і підходів до ідентифікації політичного режимів. Ми виходимо з того, що характер участі молодого покоління в політичному житті є безпосереднім показником самовизначення особи в системі цінностей «демократичне» – «авторитарне». Залежно від ступеня самостійності включення в політику суб'єкта ми розрізняємо активну і пасивну політичну участь. Перше означає свідомі і вільні види включення в політику. Друге – характеризується участю під чиїм-небудь тиском, дією неполітичних стимулів.

Аналіз показав, що теоретично молоде покоління тяжіє до цінностей західної демократії, вважає, що демократичні процедури необхідні Україні для нормальної організації життя і досягнення престижних життєвих стандартів.

Практично молодь виходить з того, що Україні потрібна сильна влада, сильний лідер, жорстка рука, молодь цілком приймає силові, радикальні і агресивні форми і способи рішення проблем, покірливо сприймає деполітизування політичного життя, звуження реального сектора публічної політики. Молодь не вважає для себе необхідним брати участь в політичних акціях, внаслідок того, що не бачить реальних наслідків від своєї участі, орієнтується на сильну державу, політичний порядок, ніщо не має проти впливу однієї партії в суспільстві і відміни всенародних виборів.

Результатом розчарування в демократії українського зразка стає політичне відчуження молоді від офіційної влади і поява інтересу до інших форм політичної участі.

Проаналізовані дані про спалахи агресивної політичної участі в молодіжному середовищі в українських регіонах дозволили зробити

висновок про посилення агресивних форм політичної участі і зростання екстремістських настроїв серед молоді. В питаннях інтерпретації зростання силового типу мислення і агресивної політичної участі взагалі і в молодіжному середовищі зокрема нам близька позиція, згідно якої, посилення радикалізму зв'язується з відсутністю або недостатньою розвинутою демократичних інститутів в країні або загальним розчаруванням в них. Ми виходимо з того, що радикальні цінності, агресивна політична поведінка входять як складова в більш загальний комплекс авторитарних цінностей або генетичну програму поведінки, для якої характерна певна ієрархія цінностей. Пріоритетами демократичних програм є свобода, власність, заборона вбивати, грабувати і гнобити більш слабих. Авторитарна генетика виявляється в безмежній вірі в авторитет сильного і готовності нападати на те, що здається слабим і в суспільному відношенні прийнятне як жертва. В основі авторитарних цінностей лежать механізми стійкого відтворювання від покоління до покоління таких рис вдачі як конформність, страх і огида, що викликається всім «неідентичним», силове мислення, цинізм.

Щодо постійної, на наш погляд, залишається лише цінність авторитаризму, яка матеріалізується різноманітно: ухвалення силового рішення проблем, агресивність, радикалізм, пошук винних, точніше за «козлів відпущення», бажання сильної руки, нетерпимість до неідентичного, до цінностей старшого покоління, агресивність відносно їх системи цінностей, зневага до закону і моралі.

Домінуючим елементом в системі «авторитаризм» – «демократія», на наш погляд, все ж таки залишається авторитаризм. Архетип авторитарності досить стійко відтворюється в структурі політичних цінностей як старшого і середнього, так і молодшого поколінь, що дозволяє формулювати припущення про певну реальність і величину шансів на повернення

українського суспільства в авторитарне русло навіть у разі повної зміни поколінь в структурах влади [103,с. 141-145].

Діагностика і аналіз характеру і спрямованості трансформації, що відбувається з політичними цінностями сучасної української молоді, набуває особливу актуальність в світлі наслідків експансії сучасних інформаційних технологій. Перспективи розвитку молоді як інноваційної сили, що складаються сьогодні, викликають обґрунтовані побоювання і потребують істотній корекції з боку держави і суспільства. У зв'язку з цим назріла необхідність аналізу особливостей і закономірностей процесу трансформації політичних цінностей молоді України в категоріальному полі, що виникло на стику політології, соціології молоді, ЗМІ і аксіології. Такий міждисциплінарний синтез дає можливість інтегрувати теоретичний матеріал і емпіричні дані і задовольняє потребу в комплексному знанні політичних переваг української молоді. Аналіз поведінки молоді як особливої соціальної групи грає значну роль при оцінці сучасного політичного процесу. Ступінь залученої молоді в політичне життя, освоєння молодими людьми політичних прав і практик їх реалізації, політичні орієнтації, що забезпечують ухвалення того або іншого політичного порядку, визначають стійкість розвитку соціуму. Саме молоді належить бути основним споживачем нових послуг на політичному ринку, їй належить формувати політичну еліту завтрашнього дня [76].

Перспективи розвитку демократії і цивільної культури в умовах трансформації суспільства, пов'язані з приходом в суспільне середовище молодого покоління і процесом включення його представників в політичне життя, що прийнято вважати політичною соціалізацією. Політична соціалізація в сучасних умовах по суті не є процесом збереження цінностей пануючої раніше політичної культури і передачею їх новим поколінням. Вона змінює і створює нову політичну культуру суспільства, і перетворює на активний елемент політичного життя.

Тим часом сьогодні ми маємо справу з поколінням, яке виросло в принципово іншому історичному і соціальному просторі, в умовах не традиційної, а інноваційної соціальної структури. Тому є в будь-якому суспільстві конфлікт батьків і дітей загострюється існуючим на всьому пострадянському просторі конфліктом цінностей, коли молодь вимушена орієнтуватися не стільки на досвід старших, скільки на актуальне знання. Це створює додатковий ґрунт для визрівання суперечностей між представниками різних поколінь. Багато публіцистів, суспільні діячі нарікають на історичну неписьменність молоді, її політичну байдужість і апатію, звинувачуючи в цьому сучасну українську систему освіти, ЗМІ, державу.

Успішна політична соціалізація, процес залучення індивідів в політичне життя, освоєння ними норм і практик політичної сфери є одним з основних гарантів стабільності політичної системи і показником її ефективності. Тільки приймаючи той або інший політичний порядок, розділяючи його цінності, освоюючи політичну культуру, індивід успішно адаптується до соціальної дійсності, дістаючи можливість для самореалізації.

Місцеві і регіональні власті, знаходячись ближче за інші до молоді, покликані зіграти дуже важливу роль в справі залученні молоді в життя суспільства. При цьому місцеві і регіональні власті можуть забезпечити, щоб молоді люди не тільки мали нагоду познайомитися з принципами демократичного цивільного суспільства, але застосувати ці знання з практики. Проте участь молоді в житті суспільства не обмежується лише формуванням активних громадян і побудовою демократії в майбутньому. Для того, щоб участь в житті суспільства дійсно мала сенс для молодих людей, украй важливо, щоб вони мали нагоду впливати на рішення і робляться кроки, а також формувати їх не тільки в більш зрілому віці, але і в молодості [76].

Очевидно, головне для всіх структур влади зараз – не пригнічувати, а заохочувати ініціативу молоді, всіляко сприяти тому, щоб молоді люди могли найшвидшим чином бачити реальні плоди своїх рук і мізків, щоб в них все більше зростала упевненість у власних силах і силах своєї країни йти в майбутнє. Якщо ж говорити про «оранжеву революцію», то вона була явищем виключно політичним, але ніяк не культурним, інтелектуальним. В європейському співтоваристві, де за філософами була закріплена не тільки ідеологічна функція, є механізми конвертації інтелектуалами їх символічного капіталу в капітал політичний і, відповідно, економічний. Поле політики і поле науки в європейських суспільствах не абсолютно автономне, як зараз в українському суспільстві, але і не просто підлеглі одна інший, як це мало місце в рамках радянської системи. У нас же на місці зруйнованої після падіння комунізму системи відносин філософів і влади (що в ті часи означало також систему відносин філософів і суспільства) так, по суті, і не було створено нічого нового.

При цьому необхідно ціннісні орієнтації, що трансформуються, розглядати в їх соціокультурному і соціоонтологічному аспектах.

Соціокультурний аспект зміни ціннісних орієнтацій пропонується розглядати як, з одного боку, «спосіб перетворення цінностей соціуму в цінності особи» (М.Каган), з іншого, – як регулятивну реакцію на нові умови диктовані економічними, соціально-політичними і інформаційно-комунікативними реаліями нової суспільної ситуації, що змінилися.

Соціоонтологічний аспект визначається глибинним зв’язком людини зі світом, віщою і соціокультурною реальністю в цілому. Людина включена в ці світи перш за все не через когнітивні акти і не через ірраціональні імпульси або надраціональні інтуїції (А.Гусейнов). Соціоонтологічно він включений в них через творчо-відтворюючу діяльність конструюючи саме соціальне буття. В зв’язку з цим відсторонення молоді від творення соціальної

реальності є питання онтологічної властивості, як процес відторгнення з власним буттям.

Так, згідно Д. Лернеру, становлення сучасного «Я» неминуче починається з подолання культурних табу, соціальних заборон на свободу біографічного проектування. Саме в даний час починають розростатися домагання на швидкі і зримі зміни в приватному і публічному житті людей. Якщо ж вони не виправдовуються, виникає реакція очікувань, що не «зустріли». Виникає конфлікт двох фундаментальних соціокультурних орієнтацій: проходження традиціоналістської установки на «гарантований дохід» або ж ухвалення «споживацької свободи». Саме молодь відкинула «скромне благополуччя», вважала за краще в значній мірі розраховувати не на державу, а на себе. Зокрема, істотно змінилися життєві стратегії молодих людей, а також їх уявлення про своє місце у владних структурах. Почала різко зростати мотивація на вищу освіту, цінності освіти і інтелекту, а також на комфортні умови життя. Прагнення ж до офіційного «широкого суспільного визнання» істотно знизилося. Важливо відзначити і те, що збільшилася вага особових цінностей по відношенню до цінностей колективних, суспільних. В центрі був поставлений особистий успіх, добробут, сімейне щастя. Тоді як поняття «благо країни» дещо втратило своє колишнє значення. Багато молодих людей не бачать опори в державі, а тому відмовляються йому в своїй довірі і не орієнтуються на свою співпрацю з ним.

Спираючись на ряд джерел, до числа подій і явищ, що істотно вплинули на формування системи цінностей молодого покоління, ми відносимо наступні: демонтаж політичної і соціально-економічної системи держави, безробіття, наркоманія, маргіналізація населення, проституція, безпритульність, бандитизм. Розрив державою в односторонньому порядку негласного соціального договору зі своїм суспільством, активне знищення виробничого, економічного, оборонного, наукового, культурного,

соціального, духовно-етичного потенціалу України, зовнішній борг і прокрутка надприбуткових кредитів, стрімке зубожіння основної маси населення, що співпало з появою надбагатої нечисленної політико-економічної еліти, колосальні масштаби корупції в середовищі державних службовців, відтік капіталу за межі України, цинізм влади, дефолт, крах суперліберальних і демократичних реформ, диференціація рівня життя, усвідомлення того, що реформи відкинули країну назад як в політичному, так і соціально-економічному відносинах.

Сучасна система освіти України є і повинна бути, однією з найголовніших базових цінностей державності, суспільної свідомості та національної безпеки. Філософія освіти відіграє важливу роль у виявленні взаємозв'язків різних наук, зокрема, педагогіки, з філософією, етикою, а також у встановленні їх внутрішніх закономірностей. Вища школа України має постати не лише як інститут виховання, формування особливих громадських рис інтелігенції, а й одним з найважливіших соціальних інститутів соціалізації молодого покоління, адаптації до цінностей суспільства, громадянського стилю життя, інтеріоризації цінностей та норм суспільства.

Мета освіти тісно пов'язана з цілями, завданнями, які ставить перед собою суспільство у своєму розвитку і людина в індивідуально-соціальному житті. Життя індивіда зокрема і соціуму загалом, визначають освіту і виховання. І, водночас, виховання та освіта впливають на життя. Зрозуміти систему освіти і виховання певного суспільства – означає зрозуміти устрій його життя та стратегії розвитку.

Без філософії освіти у педагогічних теорій, концепцій, гіпотез і проектів немає своєї фундаментальної основи. Однак, поряд з цим, на нашу думку, філософія розкриває складність, невичерпність пізнання буття, що виступає в його інституціональній формі – в освіті. Педагогічна теорія є часткою філософської культури. Філософія освіти поєднує в собі принципи

різних філософських дисциплін, пов’язаних з освітою, де на перший план має бути винесена проблема суті й методів освіти, що носить світоглядний характер, сприяє соціалізації молоді, оптимальній адаптації до життя у суспільстві в умовах сьогодення України, інтеріоризації нових цінностей і норм.

Суттєва частина проблем філософії освіти носить глобальний характер, і торкається не лише змін, які відбуваються в умовах природнього буття людини, а й соціокультурних змін, суб’єктом яких вона сама й виступає. Науково-технічний прогрес не лише здійснюється через індивідуально-створюючу творчість, але й дає в розпорядження сили, які здатні зруйнувати суспільну систему й взагалі знищити життя на Землі. Однак, переважно, це осмислюється недостатньо, про що свідчить той факт, що планета Земля знаходиться на порозі антропологічної кризи (взяти хоча б демографічну ситуацію в ряді країн), цінність окремого людського життя часто приноситься в жертву.

Західноєвропейська філософія освіти надає великого значення проблемам морального виховання. Словесний метод морального виховання без ціннісно-ідейного розвитку вона вважає неефективним, тому що моральну особистість може виховати тільки суспільне життя, тобто конкретний досвід людини. Основними причинами деструктивної поведінки є моральна дезорієнтація, психологічний дискомфорт, негативні переживання, загальна втрата духовних орієнтирів, девальвація загальнолюдських цінностей, несформованість почуттів терпимості, толерантності, милосердя, честі, совісті, доброти у значної частини людей, перш за все молоді, що викликає в них апатію, байдужість, зневіру, відчуття своєї непотрібності, нерозуміння сенсу життя.

Моральне виховання – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, освітньою спрямований на фізичний, психічний, духовний,

соціальний розвиток особистості, вироблення в неї імунітету до негативних явищ соціального середовища, профілактику й корекцію асоціальних проявів у мисленні і поведінці. Якщо людині без кінця повторювати прописні істини і промовляти тріскучі фрази, то слова і поняття втратять для неї своє істинне значення, вона не навчиться думати самостійно, а її внутрішній світ виявиться суттєво збіднілим.

Така філософія виховання потребує від вихователя-викладача, усієї сфери суспільного управління, відвертого прийняття принципу так званої «прихованої педагогічної позиції», яка, полягає у наступному: «людина має жити і, водночас, виховуватись, вона має проживати щастя життя, а не готуватися до щастя життя; щоб бути щасливою, людина має бути співтворцем педагогічного керівництва» [160, с. 77].

Наріжний камінь моральної філософії педагогіки філософії освіти – високий рівень світоглядного розвитку, моральної соціумної традиції і педагогічного спілкування. У межах такого спілкування ідея, слово вихователя (у найширшому змісті) – це не моралізаторство, а слово з надзавданням, сутність якого не тільки в тому, що воно несе емпатійне ставлення, а й формує активний діалог особистості з самою собою, провокує її рефлексію. Ефективність діалогу залежить саме від того, наскільки вміє вихователь користуватися силою слова, яке «моделює особистісне самовдосконалення» [160, с. 87].

Людина – це єдина жива істота, яка може знаходити в актах вбивства собі подібних задоволення. І в сучасних умовах існують стимуляції й культивування цього. В даний момент, ставши володарем науки і техніки, людина є небезпечною для самої себе. І сучасна ситуація, не дивлячись на успіхи цивілізації, не відгороджує негативні тенденції, які створюють все більш витончені форми небезпеки для життя людини. Існують цілі соціокультурні системи, які культивують зло.

Як же подолати цю ситуацію? Вирішення цієї проблеми передбачає зміну парадигм моральних аспектів освітньо-виховної філософії, традиційного поведінкового менталітету, і не стільки манери мислення, скільки культури виховання і освіти, філософського узагальнення, емоційних переживань і системи ціннісних орієнтацій.

Отже, освіта людини може бути представлена взаємодією соціокультурного досвіду через освітню систему, що визначає ієрархію цінностей суспільства і систему знань, необхідних для виконання соціально-значимих функцій за допомогою мови мистецтва і науки, й з іншого боку – стихійності у повсякденному житті, яка передається через систему традицій, обрядів, наслідування. На сучасному етапі філософія і виховання, освіта й суспільне життя функціонують в одних площинах світового і національного розвитку, і несуть в собі спільні тенденції.

Освіта у своїй сутності – єдина, але ця сутність є соціальною та аксіологічною, це також предмет ідеї як творчої дії. Ця ідея створюється людьми, а не пізнається як щось мертве і стале. Так як теоретична педагогіка досліджує окремі прикладні розрізи освіти, то філософія освіти прагне до їх гармонійної співзвучності.

Саме тому моральна філософія освіти має стати предметом зосередженої уваги філософів. Хоча остаточно її проблемне поле є недостатньо окресленим, однак очевидні напрямки, які досліджують місце освіти в життєдіяльності суспільства, розгляд цілісності освіти як із змістовної, так і з процесуальної сторони. Проблемне поле філософії освіти переплітається з рядом дисциплін, і являє собою систему взаємозв’язків із соціальною і виховною філософією, логікою і гносеологією, етикою і естетикою, онтологією й аксіологією тощо.

З усього вищевикладеного можна сформулювати певні висновки:

Студентство є особливою соціальною групою молоді, зайнятою підготовкою до виконання соціальної і професійної ролі в духовному виробництві і накопичувачем потенціалу майбутнього стану суспільства.

Динамічність ціннісних орієнтацій студентства обумовлено подвійністю, «пограничністю», проміжним положенням студентства між пасивним об'єктом соціальної турботи і активним суб'єктом соціальної дії.

Між полюсами старих і нових суспільних цінностей (духовних, економічних, раціональних), студентство виявилося ближче до ухвалення нових цінностей, але формою. Що стосується необхідності реальних дій по їх досягненню то тут більше спостерігається відхід від особистої відповідальності і готовність перекласти її на інших.

Особливу значущість у формуванні цінностей мають проблеми, обумовлені духовно-етичним хаосом, в якому опинилася українська молодь. На фоні світоглядної невизначеності експансія масової комерційної культури агресивно насаджуючи психологію споживача і вигоди, приводить до етичної деградації особи і зниження цінності людського життя, примітивізуючи значення людського буття, стимулює асоціальні і протиправні форми самореалізації (злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція), обумовлює масове розповсюдження містичних навчань, рухів і нетрадиційних культів, що представляють реальну небезпеку для етичного здоров'я молодої людини ослаблює і руйнує механізми культурної спадкоємності, загрожуючи збереженню самобутності вітчизняної культури. В результаті в оцінці базових етичних цінностей студентська молодь істотно розходиться з переважною більшістю громадян.

Нинішня система освіти і виховання молодого покоління не надає належної уваги формуванню у молоді духовності, ціннісних орієнтирів, громадянськості. Ця система не сприяє формуванню у молодих людей прагнення стати повноцінними учасниками соціально-політичного і економічного процесу. В той же час, майбутнє України, де ще не завершився

процес самоідентифікації держави в політиці і економіці, у величезному ступені залежить від готовності молодого покоління активно і професіонально включитися в політичну діяльність.

Якщо з боку старшого покоління періодично запускаючого механізм реанімації «культури гарантій» то з боку покоління молодшого – демонструвалася відмова від патерналістичної опіки держави і культивування індивідуалістичних установок. Звідси почався зсув у бік орієнтації молодят на меритократичну систему трудових винагород, пріоритетів «приватного життя» і соціальних свобод.

Світ молоді завжди обернутий в майбутнє, а тому трансформація цінностей студентської молоді завжди актуальна.

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЦІННІСНОГО ДИСКУРСУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Визначивши у попередніх розділах зміст і основні напрями трансформації ціннісного дискурсу студентської молоді, доцільно з'ясувати питання про управління цим процесом. На наш погляд, останнє здійснюється шляхом формування світоглядної культури студентів, підвищення ціннісно-орієнтованого спрямування навчального процесу, виховними засобами, зокрема, в позаурочний час, включенням молоді в процес захисту суспільної моралі, національних цінностей тощо. Зупинимось на цьому більш детально.

Основою управління процесом ціннісного дискурсу студентської молоді виступає формування в неї світоглядної культури. Актуальність даної проблематики відмічається багатьма сучасними дослідниками: філософами, соціологами, психологами, педагогами.

Так, за А. Сенченко та В. Дорошенко, актуальність дослідження проблеми світоглядної культури зумовлюється, по-перше, наявністю суперечливої ситуації в духовній сфері життя сучасного українського суспільства, пов'язаної зі зміною соціально-політичної та світоглядно-ціннісної системи; по-друге, проблемами формування національної ідентичності та національної самосвідомості у громадян України [107, с. 98].

На думку О. Шаповал, світоглядна культура, покликана забезпечити розвиток цілісної особистості, здатної свідомо ставитися як до оточуючого її світу, так і до самої себе, до світоглядного вибору, орієнтованого на загальнолюдські й національні цінності [147, с. 3].

С. Дорогань відмічає, що формування світоглядної культури студентської молоді, яка через кілька років стане «ядром» української

інтелігенції, потребує особливої уваги. Зміцнити демократичну правову державу можуть громадяни, які люблять свій народ, готові самовіддано захищати й розбудовувати свою Батьківщину, мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права й свободи і вміють відстояти їх, сприяючи громадянському миру, злагоді в суспільстві та дотримуючись законів. Майбутнє нашого народу залежатиме від змісту цінностей, які закладаються як орієнтири молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їх життя. Досягнення цієї мети можливе лише за умови комплексного підходу і залучення до цієї роботи всього професорсько-викладацького складу кожного педагогічного вузу, адміністрації, органів студентського самоврядування та громадських об'єднань студентської молоді [39, с. 13].

У чому ж полягає сутність феномену світоглядної культури?

На думку С. Дорогань, поняття «світоглядна культура» охоплює собою змістовний спектр понять «світогляд» і «культура», однак не зводиться до їх простої суми, а є новим якісним утворенням, яке не лише відображає світ в його «людському вимірі», але й обумовлює його «діяльне освоєння», реалізацію цього виміру на всіх рівнях організації і самовияву соціального; воно обумовлює споглядально-розуміюче і, разом з тим, діяльне, перетворювальне, творче ставлення людини до світу. Центром світоглядної культури є людина, причому, не як абстрактна істота, а як особистість, індивідуальність, тобто у всій повноті її ставлення до світу, іншої людини і до самої себе. Завдяки «культурі», раціональний, чуттєвий і вольовий компоненти знаходяться у стані взаємодоповнення, збагачення, розвитку [39, с. 5].

О. Шаповал розглядає світоглядну культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтації в природному та соціальному середовищі; як спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Формування світоглядної культури

дає змогу особистості виробити об’єктивне ставлення до оточуючого світу, до самої себе, здійснити світоглядний вибір, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності. Потреба у світоглядній культурі є однією з фундаментальних духовних потреб особистості, яка виникає в процесі духовно-практичної і перетворюючої діяльності людини та пов’язана із внутрішньоособистісним механізмом регуляції і саморегуляції. Вона виступає внутрішнім, суб’єктивним джерелом активності, що визначає процес засвоєння діючого в суспільстві світогляду, перетворення категорій суспільної свідомості в поняття і образи свідомості індивідуальної, вироблення власних переконань [147].

За Г. Позизейко, персональна світоглядна культура є фундаментальною, цілісною, універсальною і інтеграційною особовою характеристикою. Духовним центром в її психологічній структурі виступає ціннісне ядро, яке визначає характер світосприймання і вміст світобачення в життєдіяльності людини, укріплює його персональні – морально-етичні і естетичні, професійні, етно- і соціокультурні світоглядні орієнтації. На їх основі формується світоглядна позиція, що виявляє зміст поглядів і переконань, соціальних установок і етичних принципів поведінки в світоглядній спрямованості стосунків особистості до суспільства, іншим людям і самій собі в процесах пізнавальної, комунікативної і професійної діяльності в соціумі [92, с. 9].

Таким чином, світоглядна культура є багатоаспектним явищем, що має складну внутрішню структуру та виконує низку важливих для розвитку особистості функцій. О. Шаповал відзначає, що поняття «світоглядна культура» об’єднує змістовий, психологічний і соціальний аспекти, реалізація яких дає змогу робити висновок про ефективність її формування. Світоглядна культура містить такі складові, як комплекс знань про природу, людину, суспільство, метод мислення, що ґрунтується на використанні цих знань, світоглядні цінності і світоглядну активність особистості. При цьому,

на думку О. Шаповал, у структурі світоглядної культури можна виділити три основних компоненти: пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний.

Пізнавальний компонент передбачає наявність і свідоме засвоєння світоглядних знань, зокрема знань про природу, людину, суспільство, світ; розуміння різних світоглядних понять, систем відношень «людина – природа», «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – світ», «людина – Всесвіт»; наявність умінь і навичок філософсько витлумачити сутність різних природних і суспільних явищ і процесів, зробити узагальнення і власні висновки.

Оцінно-ціннісний компонент забезпечує усвідомлення особистістю його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються у суспільстві й у світі в цілому; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали.

Діяльнісний компонент полягає у готовності особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає її життєву активність і соціальну позицію, його світогляд у дії [147, с. 17-18].

Г. Позизейко розглядає світоглядну культуру у соціально-психологічному, соціально-педагогічному та організаційно-педагогічному аспектах [92, с. 9-10].

У соціально-психологічному плані сутність світоглядної культури складає комплекс стійких якостей і властивостей особистості, що характеризують фахівця за критеріями соціальної і професійної компетентності його діяльності і духовно-етичної зрілості поведінки. Показниками досягнення високого рівня світоглядної культури виступає персональна готовність до активної соціокультурної діяльності в суспільстві, позиція глибокого усвідомлення духовно-культурних цінностей свого народу, особиста потреба і практична здатність вносити творчий вклад до діяльності по вивченню, збереженню і популяризації духовних традицій і етичних ідеалів рідної культури.

У соціально-педагогічному плані становлення світоглядної культури особистості в умовах навчання у вузі є процес і результат професійної освіти, так само як і продукт самоусвідомлення студентами системи духовно-етичних, соціо- і етнокультурних цінностей, властивих конкретній культурі суспільства. В ході освоєння рефлексії і суб'єктного особистістю ці цінності ведуть до смислових орієнтирів її духовного самовдосконалення і визначають собою соціально-етичний «заряд» поведінки та творчої діяльності майбутнього фахівця.

У організаційно-педагогічному плані становлення світоглядної культури особистості в процесі вузівської підготовки забезпечується, по-перше, діагностикою і самодіагностикою індивідуального рівня світоглядного розвитку студента по заздалегідь виділених критеріях. По-друге, конкретизацією на цій базі цілей і світоглядного ядра змісту учбової дисципліни адекватно завданням підготовки професійно компетентного, соціально і духовно зрілого фахівця. По-третє, випереджаючим проектуванням і вживанням комплексу освітніх і соціально орієнтуючих технологій навчання, що формує в своїй єдності ціннісно осмислене і персонально відповідальне відношення студентів до духовно-культурної спадщини своєї країни, стимулює активну позицію суб'єкта в процесах цілісного світобачення і гуманістично направленої діяльності, культурного саморозвитку особистості.

Розглядаючи світоглядну культуру особистості як світогляд вищої якості, як внутрішній регулятор усієї життєдіяльності людини, О. Шаповал визначає наступні її функції:

1. Освітньо-пізнавальна – забезпечує формування сучасної наукової картини світу, культури мислення.

2. Визначально-детермінуюча – зумовлює спрямованість світогляду суб'єкта, відповідність його інтересам особистості, її життєвому самовизначенню.

3. Регулятивно-коригуюча – полягає у регулюванні ставлення людини до світу, сприяє формуванню цілісної та стійкої життєвої позиції особистості.

4. Діагностично-прогностична – забезпечує глибоке розуміння, усвідомлення суті і взаємозв'язку явищ дійсності та можливість передбачення тенденцій їх розвитку.

5. Виховна – сприяє розвитку гуманістичних поглядів особистості, прилученню її до надбань світової культури, до збагачення духовних цінностей, формуванню життєвої і соціальної позицій, соціальної компетентності.

6. Розвиваюча – свідчить, що світоглядна культура особистості є фактором її подальшого розвитку, стрижнем життєтворчості.

7. Соціально адаптивна – орієнтує на гармонійне узгодження соціальних, групових і особистісних поглядів, інтересів, запитів, на гуманізацію стосунків між людьми [147, с. 9].

Цілеспрямований вплив на формування світоглядної культури особистості, зокрема студентської молоді, передбачає знання головних чинників цього процесу, на основі якого стає можливим розробка ефективних методів управління ціннісним дискурсом студентської молоді.

В якості чинників, що обумовлюють становлення світоглядної культури особистості в системі вищої професійної освіти, Г. Позизейко розглядає, по-перше, конкретно-історичні, соціально-економічні і соціокультурні умови життєдіяльності суспільства, що відбиваються у змісті світоглядної свідомості і кристалізуються в об'єктивні соціальні вимоги до професійної діяльності і морального обличчя фахівців, а, по-друге, духовну спадщину суспільства, його соціокультурні норми, етичні ідеали і патріотичні цінності. Їх діалектична єдність із загальнолюдською культурою і гуманітарно-науковим знанням, літературою, мистецтвом і релігією, традиціями і художньою творчістю народу об'єктивно обумовлює

взаємозв'язок цієї спадщини із змістом цілей і процесуальних компонентів організації практики утворення сучасної особистості в соціумі [92, с. 12].

О. Шаповал звертає увагу на чинники, що створюють труднощі у формуванні світоглядної культури, зокрема, випереджаюче формування системи цінностей особистості; нерівномірність розвитку інтелектуальної, спонукально-мотиваційної та дієво-практичної сфер особистості; відмінності наукових знань як складової наукового світогляду і світоглядної культури особистості та факторів суб'єктивного світу людини; суперечності світоглядного становлення особистості, які охоплюють такі системи, як «особистість-світ»; «особистість-внутрішнє «Я»; «особистість-особистість». Неврахування названих особливостей, причин і факторів породжує низку негативних наслідків. Зокрема це: утворення в юнацькій свідомості світоглядних стереотипів, які заважають критичному сприйняттю інформації й тим самим збагаченню його самосвідомості; формування і співіснування у світогляді суперечливих, а інколи й взаємовиключаючих поглядів та ідей; неможливість розвитку цілісної особистості [147, с. 10].

Яким же чином можна впливати на формування світоглядної культури студентської молоді? На думку Г. Позизейко, становлення світоглядної культури особистості в процесі вищої професійної освіти буде найбільш успішним, якщо, по-перше, педагог діагностує вихідний рівень світоглядного розвитку студентів по заздалегідь виділених критеріях і на цій базі визначає цілі і інваріант процесу освоєння змісту навчальної дисципліни адекватно завданням формування соціально-етичної зрілості особистості і професійної компетентності фахівця, тим самим створюючи необхідні умови, стимулюючі суб'єктну позицію в персональному світоглядному саморозвитку студентів. А, по-друге, якщо самі студенти усвідомлять особовий сенс свого світоглядного самовизначення на основі досягнення професійної компетентності і соціально-етичної зрілості і практично реалізують ці цілі, активно включаючись в учбово-пізнавальну діяльність

щодо аксіологічного освоєння учбового матеріалу на базі системного опанування способів світосприймання, світобачення, культурного світоперетворення і самовдосконалення особи [92, с. 5-6].

Отже, формування світоглядної культури студентської молоді вимагає створення у системі вищої освіти комплексу виховних заходів, що об'єднують навчальний процес та позанавчальну діяльність, а також стимулюють створення активної та відповідальної позиції студентства.

У першу чергу розглянемо ціннісно-виховну роль навчального процесу. Сьогодні більшість науковців поділяє думку про те, що навчальний процес у системі вищої освіти сучасного суспільства не обмежується лише функціями трансляції певного обсягу знань, формування професійних навичок та вмінь. Як пише С. Смірнов, ВНЗ служить не лише і, можливо, не стільки для передачі спеціальних знань, скільки для розвитку і відтворення особливого культурного шару, найважливішим елементом якого є і сам фахівець. Його як представника певної культури характеризує не лише специфічний набір знань і умінь, але і певний світогляд, життєві установки і цінності, особливості професійної поведінки тощо [116, с. 142].

С. Батракова вказує на проблему відриву навчання від завдань виховання, причиною чого, на її думку, є абсолютизація цілей предметно-наукової підготовки, яка виявляється перш за все у втраті особистісного виміру освітнього процесу, його гуманітарної основи, що лише і може додати сенс отриманим знанням. При всій важливості предметного навчання надзавдання вчителя, що пов'язане із смислоформуючим, людинотворчим аспектом педагогічного процесу, має пріоритетне значення [6, с. 105].

Н. Щипачова, аналізуючи функції вищої професійної освіти, особливу увагу звертає на соціальну функцію вищої школи, під якою розуміє збереження та передавання культурних цінностей, завдяки чому відбувається розвиток духовного життя суспільства. У межах соціальної функції відбувається зближення суспільно-значущих та особистісно-значущих

потреб, що реалізуються у сфері освіти. Через залучення та засвоєння особистістю цінностей, норм, зразків поведінки стає можливою більш ефективна реалізація регулятивної функції професійної освіти на усіх її рівнях. Вища освіта дає орієнтири поведінки людини, формуючи у її свідомості уявлення про належне, тобто про соціальні та професійні норми та стандарти поведінки [152, с. 10].

На думку Т. Вілюжаніної, в реалізації гуманістичної парадигми в професійному навчанні має враховуватися не тільки вузькопрофесійний, але й особистісний розвиток. Потрібно найбільшу увагу приділяти, насамперед, ціннісно-мотиваційному стрижню особистості, базовими складовими якого є смислові утворення. Психологічний аналіз смислових утворень, що детермінують соціальну поведінку, дозволить відтворити способи осмислення світу іншою людиною, побачити світ «її очима» [27, с. 3].

Як відзначає Л. Бєлова, навчання, яке виключає духовно-моральну складову й орієнтується лише на передачу максимального обсягу знань та освоєння технологій, не забезпечує професійної успішності фахівця й неминуче спричиняє кризу соціально-культурної та особистісної ідентичності. Навчання ефективне лише настільки, наскільки йому вдається пробудити в людині людське (її духовність, волю до самопобудови, самоконструювання, інтерес до самопізнання й самовизначення). У зв’язку із цим надзвичайно важливим є розуміння ВНЗ як соціокультурної системи, функції якої не обмежуються підготовкою людини до професійної діяльності. Його необхідно розглядати як канал трансляції та відтворення культурних норм, цінностей, ідей, як простір генерування суспільної ідеології, яка разом із її носіями вросте в культуру й дасть свої результати [11, с. 4].

Основна специфіка виховного процесу у системі вищої освіти, на думку О. Медведєвої, полягає в тому, що, з одного боку, він – соціальний, оскільки покликаний допомогти індивіду адаптуватися в суспільстві, а, з іншого, – індивідуальний, оскільки спрямований на формування особистості

студента, озброєння його знаннями, вміннями та навичками, розвиток хисту, закріплення в кожного студента активної громадянської та професійної позиції, формування індивідуального стилю поведінки й діяльності [71, с. 8].

Отже, навчальний процес посідає центральне місце у системі засобів формування світоглядної культури студентської молоді. Успішне виконання ціннісно-виховної функції навчального процесу значною мірою залежить від чіткого визначення ціннісних орієнтирів та формулювання цілей вузівської системи виховання.

На думку Л. Бєлової, стратегічною метою вузівської системи виховання в умовах трансформації соціокультурного простору повинна стати підготовка професійно та культурно орієнтованої особистості, яка володіє світоглядним потенціалом, здібностями до професійної, інтелектуальної і соціальної творчості, стійкими вміннями та навичками виконання професійних обов'язків, усвідомлює необхідність навчання та самовдосконалення протягом всього життя [8, с. 503].

На думку С. Дорогань, оновлення змісту загальноосвітніх, соціально-гуманітарних дисциплін має бути підпорядковане меті формування в студентів національної самосвідомості, патріотизму, правової й економічної грамотності, соціальної активності, загальної культури особистості, що базується на надбаннях української та світової культури [39, с. 13].

О. Навроцький в якості загальних для українського соціуму інноваційних орієнтацій у сфері виховання називає стратегію національного відродження, демократизації та реалізації європейського вибору. Системоутворюючим принципом комплексного підходу до виховання можуть виступати принципи громадянського та морального виховання, які складають основи нової духовності. У демократичному та громадянському вихованні, поряд із комплексом ідей національно-патріотичного характеру, визначальними є універсальні цінності свободи, рівності, справедливості, залучення до яких все ще залишається актуальним завданням для

українського суспільства. Закріплення цих цінностей у соціальних практиках студентської молоді є інноваційним резервом всього суспільства [80, с. 132-135].

Згідно з поглядами О. Медведєвої, виховання як складний соціальний процес на сучасному етапі розвитку суспільства покликаний формувати студента вищого навчального закладу як цілісну особистість, бути орієнтованим на розвиток індивідуальних особливостей особистості, спонукати студента до творчої активності в навчальній та інших видах діяльності, задовольняти потреби молоді у спілкуванні, розширювати інтелектуальний кругозір, сприяти розумному використанню вільного від навчання часу. Виховання передбачає створення системи відносин між людьми, в яких виявляється ставлення особистості до інших людей, до праці, до суспільства, до самої себе. Через вплив на ці відносини і створюються підстави для формування рис характеру.

Зважаючи на це, основними виховними завданнями, що сьогодні є пріоритетними для вищих навчальних закладів, є особистісно-діяльнісний підхід до виховного процесу, який вимагає розглядати студента не тільки як об’єкт, але й як суб’єкт виховання; орієнтація на розвиток індивідуальності студента, його творчих можливостей; спонукання студента до участі в різноманітних творчих справах; створення умов для реалізації потреб у спілкуванні, для прояву почуттів і переживань, заснованих на позитивних емоціях; необхідність постійного оновлення змістової та процесуальної сторін виховання [71, с. 8].

С. Кострюков ціннісно-виховну роль освітніх закладів пов’язує із забезпеченням допомоги молоді в процесі самоутвердження в сучасній складній і недостатньо стабільній економічній, інформаційній і т. ін. суспільній ситуації. Навчальний процес у ВНЗ допомагає оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне громадянське місце в суспільстві, виробити терпимість, доброзичливість у

ставленні до соціальних партнерів, здатність і готовність до конструктивно-критичної взаємодії з існуючою соціальною реальністю [58].

Реалізації ціннісно-виховної функції навчального процесу потребує чіткого визначення принципів та підходів, що організують та спрямовують даний процес. В. Бездухов та Т. Жирнова в якості провідних підходів до формування морально-ціннісної сфери свідомості студентів розглядують ціннісний та ціннісно-орієнтаційний. Сутність ціннісного підходу полягає у формуванні ціннісного відношення суб'єкта духовного освоєння світу до об'єкту, він спрямований на розуміння смислу значень, на розвиток здібності студентів до осмислення як наділення сенсом. При цьому підході залучення студентів до цінностей передбачає орієнтацію педагога на розвиток і становлення студента як особистості, індивіда і суб'єкта діяльності [7, с. 58-59].

Сутність ціннісно-орієнтаційного підходу до формування етично-ціннісної сфери свідомості студентів полягає у включенні етичних орієнтирів в контекст фінансово-економічної діяльності, що, в свою чергу, вимагає реалізації контекстного підходу до навчання [7, с. 63].

В. Бездухов та Т. Жирнова виділяють такі найбільш істотні принципи, що визначають методичну систему і проект педагогічної діяльності, як принцип ціннісної орієнтації, принцип суб'єктності, принцип рефлексії ціннісного цілеполагання, принцип дії, вчинку «тут і зараз» і «там і тоді», принцип реальності, принцип диктату совісті, принцип взаєморозуміння, принцип поганого прецеденту. Роль викладача при реалізації даних принципів полягає в тому, щоб, включаючи студентів в діяльність, створювати умови для перетворення інформації, що повідомляється ним, про етичні орієнтири в особистісне знання, яке починає виконувати пізнавальну, орієнтаційну і оцінну функції [7, с. 65-66].

Процес виховання обумовлюється дією багатьох суб'єктів та чинників, що мають суперечливий характер. У цьому контексті, на думку Л. Бєлової,

зростає роль мікросередовища виховання, зокрема таких його суб'єктів, як викладачі вузів [8, с. 503].

Результат навчально-виховного процесу в вищому навчальному закладі значною мірою визначається характером взаємодії між студентами й викладачами, організацією спрямованого спілкування між ними. При цьому викладач вищої школи залишається основною ланкою в системі формування особистості фахівця. Викладач здійснює вплив на студентів не лише змістом своїх лекцій і інших навчальних занять, але й всією своєю особистістю, поведінкою, звичками, манерами, своїм ставленням до справи, науки, іншим людям і в першу чергу – до студентів.

О. Попова, розглядає вчителя, викладача, вихователя як центральну формотворчу постать в освіті, яка, в свою чергу, відчуває вплив на собі з боку державно-політичної, соціально-громадянської та духовної сфер суспільства. На її думку, в діяльності викладача як суб'єкта освіти можна виокремити такі освітньо-виховні моменти: інформування, роз'яснення, приклад, наказ, контроль. Всі вони становлять комунікативний вираз освітнього процесу [95].

На думку В. Бездухова та Т. Жирнової, діяльність викладача має специфіку, яка обумовлена соціальним замовленням по вихованню і формуванню особи студента. В даному випадку норми або принципи педагогічної діяльності орієнтують викладача на їх реалізацію незалежно від того, бажає він або не бажає цього. У принципах педагогічної діяльності фіксується те, що не існує без наших зусиль. Так, принцип ціннісної орієнтації орієнтує викладача на залучення студентів до цінностей, на створення умов для їх привласнення; принцип суб'єктності – на апеляцію до свідомості студентів, на наповнення його етичним змістом [7, с. 15].

З точки зору Н. Росіної, умовою і результатом полісуб'єктної взаємодії є високий рівень суб'єктності кожного з членів спільності. Тому важливою умовою оптимізації учбового процесу студентів є організація полісуб'єктної і

інтерактивної взаємодії викладача і студентів, адже лише включаючись в різноманіття колективних форм діяльності, індивід набуває форми суб'єктності, активний і свідомий початки своєї індивідуальної діяльності [101, с. 47-48].

Л. Серафимов звертає увагу на роль спільних дій всього педагогічного колективу у вихованні студентів. «Поряд з індивідуальною роботою із студентами викладацький колектив повинен в цілому впливати на студента, викладаючи йому не лише знання і уміння, але і все краще, що накопичене цим колективом за багато років і стало традиціями даного вузу. Подібні завдання можна вирішувати лише колективно, а не простим набором урокодавців, зібраних в одному вузі [108, с. 7]».

З точки зору Г. Микитюк, оптимальними є педагогічно доцільні взаємини викладачів і студентів, які сприяють самоствердженню особистості й розвитку студента; створюють атмосферу психологічної захищеності, зниження внутрішнього емоційного напруження; формують позитивне взаємне оцінне ставлення один до одного; передбачають взаємообмін окремими рольовими функціями в дидактичній взаємодії; забезпечують активну участь і співтворчість у спільній навчально-професійній і науково-пошуковій діяльності тощо [72, с. 7].

Т. Черкашина акцентує увагу на необхідності формування специфічної культури взаємин між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі. Гарантом позитивного результату в процесі формування культури взаємин постає чесність, порядність викладача, виняткова вимогливість до самого себе і незадоволеність досягнутим [145].

Формування як загальної світоглядної культури студента в цілому, так і окремих її складових, наприклад, політичної, економічної, екологічної тощо, значною мірою залежить від змісту та методів викладання навчальних дисциплін, які повинні утворювати системну цілісність. Як зазначає С. Дорогань, у формуванні світоглядної культури беруть участь всі навчальні

предмети. І хоча міра їх впливу різна, жодною зі складових не слід нехтувати. Навпаки, їх слід об'єднати в систему, вплив якої буде оптимально-ефективним [39, с. 15].

Найбільше навантаження в цьому плані покладається на дисципліни соціогуманітарного профілю – філософію, політологію, економічну теорію, релігієзнавство тощо. Відкриваючи і формуючи внутрішній світ людини, гуманітарне знання залучає його до найбільш значимих і глибоких форм життєдіяльності, до якоїсь гармонізації особистісного і соціального ідеалів.

На думку Л. Юркіної, саме в процесі здобуття гуманітарних знань людина виходить за межі раціональної однозначності технічних і природничих наук, їх жорсткої визначеності і формалізації. Тим самим робиться крок до подолання розриву між істиною і добром, до подолання все ще існуючого протиставлення між наукою і моральністю, логікою і інтуїцією, до забезпечення гармонії гуманітарної і технічної культур, і, нарешті, до цілісності всієї системи культури [154].

Викладання гуманітарних дисциплін у сучасній вищій школі має базуватися на певних принципах. Так, А. Андрєєв вважає, що вихідною точкою при розробці моделі гуманітарної освіти повинні стати не абстрактні уявлення про якийсь «обов'язковий мінімум знань», а життєві і освітні мотивації самих студентів (на яких треба, проте, тактовно впливати). Природним і логічним при такому підході стає поєднання гуманітарної освіти з культур-діагностикою і психологічним консультуванням, що допомагають студентові в з'ясуванні самому собі оптимальної стратегії гуманітарної освіти, враховують склад його особистості і пов'язані з плануванням його кар'єри [2, с. 126].

В. Долженко пропонує в основу сучасної концепції освіти закладати культурологічний підхід, що зумовлює звернення до майбутнього спеціаліста як соціокультурного індивіда, продукт культури нації, людства. Культурологічний підхід потребує розглядати дисципліни гуманітарного

циклу як складову духовної культури суспільства, припускає адаптацію виховання й освіти до конкретного культурного середовища, а це означає, що суттєвим в підготовці майбутнього фахівця є осмислення культурних досягнень рідного краю, країни, всього світу, тобто національних і загальнолюдських цінностей. Особливий акцент при цьому робиться на полікультурності, що розглядається як здатність освіти і виховання навчати студентську молодь сприймати різноманіття культур, здатність створити умови для формування толерантності, а це у свою чергу сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму, інтеркультурної комунікації особистості [38, с. 10-11].

Розглянемо ціннісно-виховну роль базових гуманітарних дисциплін більш детально. Центральне місце у розвитку ціннісного дискурсу посідає філософія. На думку М. Максюти, філософія як навчальна дисципліна великою мірою повинна виконувати роль «рефлексивної рівноваги» виховально-навчального процесу у сучасному вищому навчальному закладі. При цьому філософська освіта є засобом спорідненості індивіда з національно-духовними цінностями. Ціннісний контекст філософського знання набуває особливого значення як конститутивний чинник, що організує входження суб'єкта навчання у «простір» знання. Актуалізуючи у виховально-навчальному процесі «вузлові» смисложиттєві моменти, увиразнюючи їх ціннісний потенціал, викладач сприяє виробленню у студентів навичок їх «розпізнавання» [68].

В цьому контексті О. Климова веде мову про філософську культуру, яка пов'язана з розвитком розумових, пізнавальних здібностей людини. Без неї не може бути більш-менш чітких світоглядних основ, визначеності особистості. Без філософської культури в суспільстві неможливе розуміння закономірностей розвитку і формування таких елементів діяльності, які б цілеспрямовано сприяли розвитку суспільства, що знаходять відображення в дії законів. Філософська культура розширює вузькі обрії емпіричного

світовідчуття людини, розкриває найбільш загальні аспекти розвитку природи, суспільства і людського мислення. Філософія розвиває здатність мислення до узагальнень найвищого порядку, до діалектичної гнучкості понять, привчає бачити предмет в системних відносинах, що безупинно змінюються залежно від умов [54].

У процесі становлення демократичного суспільства, розвитку незалежної держави особливе місце починають займати проблеми, пов’язані з формуванням політичної культури громадянського типу шляхом громадянської, демократичної освіти. На думку С. Кострюкова, проблеми, пов'язані з опануванням молоддю основами демократії, що є умовою адекватної соціалізації особи в сучасному суспільстві, значною мірою мають вирішуватися у безпосередньому зв'язку з навчальним процесом [58].

На думку В. Сартанія, громадянська освіта є системою освітньої діяльності, що спрямована на політичну соціалізацію, формування демократичної культури і суспільної активності на користь як самої особистості, її самореалізації, так і становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави [104, с.147].

Ж. Малоокая розглядає громадянське виховання як спосіб конкретизації соціального виховання, що формує ціннісну нормативність, в контексті якої реалізуються отримані знання. Ця нормативність виражається не в правових актах, не в особливих розпорядженнях, а в особливому баченні реальності, процесів: не з утилітарної позиції, а із значиміших – виявлення державних, суспільних, національних інтересів [69, с. 100].

З громадянським вихованням тісно пов’язане патріотичне виховання. Під патріотичним вихованням студентів О. Абрамчук розуміє організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської свідомості, патріотичних переконань і поведінки,

усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни [1, с. 8].

В умовах погіршення стану навколишнього середовища актуалізується проблематика формування екологічної культури особистості, дієвим засобом формування якої є екологічна освіта, екологічне виховання і екологічна діяльність. На думку Л. Курняк, метою екологічної освіти і виховання є формування особистості, що має високий рівень екологічної культури, тобто володіє новою екологічною свідомістю, екологічним світоглядом, згідно з яким людина має взаємодіяти зі світом природи на основі розуміння його законів, співробітничати з природою, а не керувати нею [62].

Л. Фенчак під екологічною культурою розуміє інтегровану якість особистості, що характеризується високим рівнем оволодіння системою екологічних знань, умінь, навичок, способами екологобезпечної поведінки та обґрунтованим прийняттям рішень у професійній діяльності з урахуванням основних закономірностей розвитку системи природа-суспільство [135, с. 9].

Значну роль у формуванні ціннісного ставлення до світу відіграє естетичне виховання студентства. Ю. Максимчук визначає естетичне виховання студентської молоді як :

– напрям суспільної діяльності, спрямований на зміцнення взаємозв’язку естетичного ставлення студентів до дійсності з найважливішими формами суспільної свідомості та формування у них наукового світогляду, морально-правової свідомості, художньо-естетичного досвіду;

– умову функціонування цінностей художньої культури, глибокого сприймання та розуміння студентами творів художньої літератури, музики, образотворчого, театрального та інших видів мистецтва;

– спосіб набуття студентською молоддю необхідного професійного досвіду, розвитку професійних якостей (духовних, психологічних, комунікативних, пізнавальних, організаторських, креативних), здійснення

професійної діяльності з урахуванням вимог естетичної культури суспільства;

– основу самореалізації студентської молоді за законами краси, виявлення естетичної активності та естетичного ставлення до навколишньої дійсності й мистецтва, розвитку естетичних інтересів, потреб, уявлень, знань, понять, умінь та способів естетичної діяльності [67, с. 10].

Навчально-виховний процес є першою, але далеко не останньою (як за значенням, так і за навантаженням) ланкою формування світоглядної культури студентської молоді. Важливу роль відіграють також різноманітні позанавчальні засоби управління (впливу) на процес ціннісного дискурсу студентів. За С. Дорогань, цей процес відбувається у широкому соціокультурному оточенні у позанавчальний час, що охоплює собою не лише час перебування в університеті, але й у місті, в гуртожитку, в колі сім'ї, друзів, публічних місцях [39, с. 12].

Позанавчальну діяльність В. Завгородняя визначає як специфічний вид діяльності, що є невід'ємною частиною особистісно орієнтованого виховного процесу, здійснюваного у сфері вільного часу з метою забезпечення формування цивільних, загальнокультурних, морально-етичних, естетичних, творчих якостей особистості студента [44, с. 60].

Аналізуючи проблему позанавчальної діяльності студентів, С. Цюлюпа зосереджує увагу на педагогічних умовах формування культури вільного часу студентства [143]. На його думку, вільний час студентів – це частина позанавчального часу, атрибутивною ознакою якого є діяльність за власним вибором. За своєю сутністю і змістом вільний час студентів доповнює навчальний і заповнюється науково-пізнавальною, професійною, громадською, культурною діяльністю, різними формами дозвілля, в процесі яких формується висококваліфікований спеціаліст з вищою освітою, активний громадянин своєї країни. Вільночасова діяльність поєднує процеси пізнання, споглядання, перетворення, оцінки і відбувається у формі

спілкування. В процесі вільночасової діяльності формуються особистісні якості молодої людини, поступово утворюється внутрішній механізм саморегуляції, здійснюється засвоєння і передача моральних та естетичних цінностей.

У структурі вільночасової діяльності С. Цюлюпа виокремлює дві складові частини:

– Дозвіллєво-рекреативна діяльність студентів – це сукупність занять, пов'язаних головним чином із задоволенням культурних потреб відтворюючого, рекреативного характеру.

– Креативно-розвиваюча діяльність – сукупність занять, які носять творчий характер та здійснюють інтенсивний вплив на процес розвитку особистості (соціальна-культурна, наукова, технічна творчість, суспільно-корисна діяльність, самоосвіта тощо).

Н. Грищенко у позанавчальній діяльності вбачає той необхідний потенціал, який сприяє знаходженню кожним студентом особистісних смислів, що визначають провідну лінію життя людини. Позанавчальні засоби виховання мають допомогти молодій людині усвідомити себе, розкрити власний потенціал, щоб реалізувати себе як особистість у суспільстві, знайти свій особистісний смисл. Адже смисл не можна передати, придбати, його можна тільки відкрити серед цінностей суспільного буття, а тому виховання повинно якомога ефективніше сприяти такому процесові. Н. Грищенко визначає наступні особливості позанавчальної діяльності як провідного соціалізуючого механізму формування просоціальних особистісних смислів студентської молоді: по-перше, структурна та функціональна єдність системи виховного впливу, внутрішня взаємодія її елементів; по-друге, ієрархічність усіх елементів виховного процесу та, по-третє, педагогічно обґрунтована керованість виховного впливу [34].

На думку Н. Стасенко, позанавчальна діяльність здійснюється у сфері вільного часу і забезпечує формування етичних, загальнокультурних,

цивільних і професійних якостей особистості майбутнього фахівця. Як істотний елементом способу життя студентів, професійній діяльності викладачів і керівників навчального закладу вона передбачає участь всіх суб'єктів освітньо-виховної діяльності; організаційне, методичне, правове, технологічне, фінансове, кадрове, матеріальне, структурне забезпечення; включення в цю сферу культурного потенціалу міста, району, всіх соціальних інститутів соціуму. Н. Стасенко підкреслює принципову важливість взаємин співпраці викладачів і студентів в процесі позанавчальної виховної роботи, що позитивно впливає на їх спільну діяльність по розвитку ініціатив волонтерського руху, клубної і гурткової роботи, науково-дослідної і суспільно-корисної діяльності, і зрештою – на процес виховання і розвитку особистості [130, с. 21-22].

Г. Овчаренко, розглядаючи особливості позанавчальної діяльності в цілому, зазначає, що, по-перше, вона має відношення до сфери вільного часу і є особливою формою його організації. По-друге, відрізняється від навчальної за змістом і принципами організації. Навчальна діяльність характеризується нормативністю, бо регламентується навчальними планами, програмами, та надіндивідуальністю, оскільки обов’язкова для всіх і по суті ігнорує індивідуальні розбіжності. Позанавчальна ж діяльність вирізняється позанормативністю й індивідуальним характером. Це означає, що формування її змісту, форм і методів не регламентується й зумовлене, перш за все, потребами й інтересами вихованців. По-третє, вона є особливим соціокультурним середовищем, яке створює умови для саморозвитку, соціальної самоідентифікації особистості, для реалізації нею власних природних задатків та здібностей.

Щодо специфіки позанавчальної діяльності у ВНЗ, то, на думку Г. Овчаренко, вона обумовлюється метою та завданнями й спрямована не тільки на загальний розвиток особистості, а й на професійну підготовку майбутніх спеціалістів. Вона особлива також за мотивацією, бо провідну

роль у ній відіграють внутрішні, особистісно значущі мотиви. Позанавчальна діяльність у ВНЗ є своєрідною й за результатами, оскільки передбачає формування не тільки особистісних, а й професійних якостей, розвиток соціальної активності тощо. Центральне місце в позанавчальній діяльності займає змістовний компонент, що має властивість змінюватись у залежності від традицій ВНЗ та фаху майбутнього спеціаліста [82, с. 10-11].

О. Медведєва визначає такі особливості позааудиторної виховної роботи у вищому навчальному закладі , як спрямованість на формування професійних якостей, не передбачених навчальними програмами; особливий режим виховного процесу у вищому навчальному закладі; тривалість виховних заходів; специфіка студентської аудиторії залежно від інтересів і схильностей студентів; їхніх соціальних, психолого-фізіологічних, вікових особливостей. Системність проведення позааудиторної виховної роботи у вищому навчальному закладі передбачає сукупність і взаємодію різноманітних форм, методів і засобів виховного впливу на студентів з метою становлення їхнього світогляду, формування рис характеру, творчих умінь та навичок, активної життєвої позиції [71, с. 9].

С. Шашенко, досліджуючи проблему соціалізації особистості студента у позааудиторний час, виділяє декілька її аспектів, зокрема, формування студента як особистості:

а) здатної виконувати функції громадянина держави;

б) яка володіє нормами моралі свого народу, його національною культурою, традиціями, звичаями і вчиться використовувати їх у своїй практичній діяльності як конкретне «Я»;

в) підготовленої до високоефективної праці у сфері матеріального та духовного виробництва;

г) готової до виконання в суспільстві соціальної ролі інтелігенції [149, с. 3].

Говорячи про позанавчальний час, що є у розпорядженні студента, не можна обійти проблему його якісного та раціонального використання в інтересах позитивної спрямованості виховання і культурного розвитку, яка є вельми актуальною у сучасних умовах. Так, С. Цюлюпа відмічає брак у студентів досвіду раціональної організації свого вільного часу, внаслідок чого потужний педагогічний потенціал вільного часу для значної частини студентів залишається неусвідомленим, нереалізованим [142, с. 3].

Аналізуючи дану проблему, Ж. Малоокая зауважує, що для значної частини студентства цей час стає робочим часом і основним способом виживання. Перевантаженість студентів обов'язковими заняттями, роботою для забезпечення прожиткового мінімуму, відсутність достатньої кількості часу для відновлення фізичних сил в умовах погіршення якісних показників життя украй негативно позначаються не лише на фізичному і психічному стані здоров'я, але і приводить до різкого падіння рівня загальної культури, активного відчуження від цінностей світової і вітчизняної культури [69, с. 99-100].

Позанавчальна робота з формування ціннісного дискурсу студентської молоді має широкий діапазон напрямів та форм. Традиційно за функціональним призначенням виділяють такі напрями позанавчальної діяльності, як науково-дослідницька, суспільно-політична, художньо-естетична, трудова (частково трудова), історико-культурна і етнографічна, фізкультурно-спортивна, організаційно-управлінська [44, с. 60].

На думку Г. Овчаренко, в напрямках позанавчальної діяльності у ВНЗ виявляються особливості її змісту, який є своєрідним втіленням різноманітних видів соціального досвіду. Такими напрямками виступають науково-дослідницька, суспільно-політична, художньо-естетична, трудова, історико-культурна й етнографічна, фізкультурно-спортивна, організаційно-управлінська діяльність. Кожна з них має особливі принципи, форми й

методи, які спираються на добровільність, вибір напрямків, активність і самодіяльність студентів, студентське самоврядування [82, с. 11].

З точки зору Л. Бобко, найбільш популярними формами позанавчальної роботи серед студентів є інтелектуально-ігрові конкурси і розважальні програми, диспути, концерти та творчі звіти колективів художньої самодіяльності (особливо для тих студентів, які безпосередньо беруть участь у їх підготовці та проведенні), відвідування вистав професійних акторів, спортивні змагання між навчальними групами, екскурсії та ін. Проте не всі реально можливі форми гуманістичного виховання реалізуються в дійсності, і не лише через некомпетентність суб'єктів виховного процесу, але й через відсутність достатніх засобів [14, с. 16-17].

Описуючи сучасний проект культурологічного виховання у вищій школі, Г. Онкович та З. Донець підкреслюють його активний характер, що має втілюватися у таких формах, як відвідування музеїв, театрів, культурних закладів, ознайомлення з пам'ятками регіону. Все це сприяє не тільки залученню студентів до скарбниці національної культури, але й поглибленню їх емоціонального зв'язку з Батьківщиною та рідним краєм [84, с. 68-70].

Ю. Максимчук аналізує роль у забезпеченні процесу естетичного виховання студентської молоді такої форми позанавчальної діяльності студентів, як клубна робота [67]. Клубна робота організовується у позанавчальний час і спрямовується на те, щоб передавати студентам необхідний досвід пізнання прекрасного, залучати їх до цінностей вітчизняної та світової культури, розвивати творчі здібності. З точки зору Ю. Максимчук клубна робота дозволяє вищій школі вирішувати наступні завдання:

– оволодіння студентами естетичними знаннями, вміннями і навичками, в яких вони відчувають потребу і які є предметом їх власного вибору, бажання, інтересу;

– набуття у процесі клубної роботи естетичного досвіду, який є необхідним з погляду життєзабезпечення і особистісної самореалізації;

– утвердження у свідомості студентів естетичних цінностей та ціннісних орієнтацій, які набувають особистісного значення, викликають особливий інтерес і захоплення;

– створення в умовах клубної роботи широких можливостей для розвитку і виявлення активності кожного студента у сфері естетичної культури;

– упровадження в роботі клубного об'єднання інноваційних та самобутніх форм освоєння культурно-освітніх цінностей;

– розвиток у студентської молоді особистісного потенціалу, пов'язаного з творчою самореалізацією і досягненням особистісно-бажаного рівня освоєння світоглядних, моральних та естетичних цінностей.

Виховання у вищій школі має розглядатися як двосторонній процес, що передбачає обов'язкове врахування активності самих студентів щодо свого самовиховання, самостановлення, самоформування. Активізація особистості вихованця призводить до цілеспрямованої зміни його позиції від пасивного об'єкта впливу до активного учасника власного розвитку й перетворення, стосунків з соціальними суб'єктами, соціальної ситуації. В цих умовах управління ціннісним дискурсом студентської молоді повинно також брати до уваги роль самоорганізації студентів.

В. Москаленко звертає особливу увагу на активність самого індивіда, на його власну діяльність як джерело формування індивідуального досвіду. За її словами, з огляду на індивіда як діючого, активного суб'єкта, який творить самого себе, випливає, що практична участь у творчій діяльності є необхідною умовою формування особистісних якостей. Крім того, з цього випливає, що не тільки суспільство, так би мовити – обставини, але й сам індивід несе значну частку відповідальності за формування своєї особистості.

Цей принцип вимагає виховання у підростаючого покоління відповідальності за розвиток своїх особистісних властивостей [78, с. 15].

Л. Бєлова підкреслює, що в умовах інформаційного суспільства, елементи якого все більше актуалізуються і в Україні, студент як об'єкт виховного впливу стає суб'єктом цього процесу, все більше значення надається суб'єкт-суб'єктній взаємодії, що сприяє актуалізації виховного потенціалу ВНЗ [8, с. 503].

О. Сєваст'янова звертає увагу на необхідність подальшої суб'єктивації навчально-виховного процесу у ВНЗ. На її думку, найважливішим завданням вищої школи України є формування спрямованості фахівця на безперервне професійне самовдосконалення, готовності до ускладненої креативної діяльності, що можливе у випадку, якщо студент на всіх етапах підготовки постає як суб'єкт навчально-професійної й соціальної діяльності. Досягти цього можна у випадку, якщо буде забезпечено суб'єктивацію всього навчально-виховного процесу у ВНЗ [111, с. 14].

Суб'єктність студента О. Сєваст'янова характеризує як умову здійснення способу буття в студентській життєдіяльності через його здатність бути стратегом власної діяльності, усвідомлювати мотиви, ставити й досягати цілей. На її думку, суб'єктом не можна стати, ним можна лише ставати, оскільки це процес саморозвитку особистості. Цей процес відбувається не в закритому педагогічному середовищі, а у своєрідному соціокультурному просторі. При цьому розвиток суб'єктних якостей студентства передбачає накопичення суб'єктного досвіду, під яким розуміється досвід бути особою, здатність до виконання особистісних функцій.

Основними рисами суб'єкта діяльності, за О. Сєваст'яновою, є:

– здатність студента виходити поза межі репродуктивного мислення й діяльності;

– свідоме сприйняття виховної діяльності як чинника особистісного розвитку, знання основних принципів її організації й здійснення;

– почуття власної гідності, значимості себе для колективу, розуміння своєї відповідальності за результати діяльності;

– уміння самостійно коригувати власну поведінку, адекватно оцінювати результати спільної діяльності, вносити правки в плани й способи їх реалізації;

– наявність позитивної динаміки суб'єктності залежно від курсу навчання;

– уміння рефлексувати результати власної діяльності; усвідомлення власної неповторності як носія індивідуальних якостей, необхідних для плідного спілкування, їх адекватна оцінка [112, с. 16-17].

Розглядаючи проблеми самоорганізації студентської молоді О. Навроцький звертає увагу на роль такої фундаментальної цінності, як свобода, яка, на його думку, доволі повільними темпами входить до соціальних практик українського студентства. Студентське самоуправління, прийняття рішень, вільні форми самоорганізації студентства знаходяться у стадії становлення, що явно затяглася. При цьому, наголошує О. Навроцький, формування відношення до свободи як цінності в умовах індустріального та постіндустріального суспільства, яким притаманна ускладнена структура соціальних зв'язків та залежностей, диктує поєднання практик вільного антиавторитарного виховання з формуванням відповідальності. [80, с. 136].

Крім того, підкреслює О. Навроцький, самовиховання потребує корекції та підтримки з боку колективу як педагогів, так і студентів. Демократизація вищої школи, розвиток студентського самоврядування пов'язані із зміною стилю викладання у вищій школі, комунікативні практики між студентами та викладачами стають більш симетричними. Такі тенденції спостерігаються перш за все там, де студенти та викладачі мають сферу спільних інтересів, що структуруються не тільки процесом навчання,

але й науково-дослідною роботою, яка організується за принципом «спільного проекту», де студент здобуває не тільки вміння та навички проведення і організації наукових досліджень, але й проходить соціальне навчання, вчиться адекватно оцінювати рольову реальність, вписуватися до наукової спільноти, працювати у команді, розвивати почуття групової солідарності та відповідальності [80, с.143-144].

Т. Зверко аналізує питання самовиховання студентської молоді в контексті безперервної освіти в умовах антропогенного соціокультурного середовища, де людина виступає як актор, активний соціальний суб'єкт, завдяки чому відбувається модифікація суспільства в цілому та його соціальних інститутів. Виховання в контексті безперервної освіти базується на принципах самостворення й соціостворення: цілеспрямованості, соціальної спрямованості, створення умов для засвоєння соціальних норм, освоєння соціальних ролей. Аналіз елементів антропогенної моделі виховання студентів показав їх загальну направленість на вирішення завдань саморозвитку, самовиховання особистості, що дозволило визначити шляхи реалізації антропогенної моделі виховання в сучасному ВНЗ. Т.Зверко у першу чергу відносить до них проведення соціально-творчої практики, під якою розуміється соціально значуща перетворююча діяльність студента, в процесі якої реалізується його потенціал у конкретному локальному соціокультурному середовищі або середовищах), а також організація студентського самоврядування, включення студентської молоді в різного роду творчу діяльність, освоєння діалогового спілкування, продуктивного співробітництва та особистісного спілкування в різних соціокультурних середовищах [47].

Т. Черкашина розглядає самопізнання як ефективний засіб у формуванні культури бажань, культури висловлювань, культури вчинків, що у сукупності складають культуру зовнішніх взаємозв'язків. Накопичення моральних якостей, підвалинами яких є миролюбність, правдивість,

відповідальність та вдячність, спрямовує свідомість людини до пошуку нових можливостей і здібностей, які зміцнюють бажання глибше проникнути у внутрішній світ, реально оцінити себе й оточення, збагнути свою роль у житті і, зрештою, сформувати прагнення до самовдосконалення. Внаслідок інтенсифікації процесу самовиховання моральність стає сутністю суб'єкта педагогічного процесу, наповнюючи його прагнення, слова, дії позитивним змістом і підштовхуючи його в зовнішній діяльності на якісно нову, більш високу сходинку міжособистісних взаємин, максимально наближаючи їх до рівня культури [145, с. 5].

І. Середа розглядає активізацію самовиховання студентів як один із важливих шляхів формування у молоді системи цінностей, що є адекватною сучасним умовам життя, на основі якої молодь отримує можливість оптимально вирішувати питання власної життєтворчості [109, с. 3]. На її думку, широкі можливості для самовиховання студентів в умовах Болонського процесу створює впровадження кредитно-трансферної системи (ECTS) та реалізація компетентнісного підходу до освіти, оскільки ними передбачається високий рівень активності, самостійності та особистої відповідальності студентів у навчально-виховному процесі [109, с. 9].

На процес формування ціннісного дискурсу студентської молоді всеосяжний вплив робить суспільна робота, що ініціює спілкування з референтною групою і з викладачами. Як показують результати досліджень суспільна робота у вузі стимулює формування соціально-значимих якостей фахівця. Соціально активні студенти відрізняються схильністю до соціальних контактів, ентузіазмом, упевненістю в собі, тенденцією до самоствердження і змагання, переважанням позитивного емоційного фону і високою мірою адаптивності до нових ситуацій [115, с. 27].

Важлива роль у системі самоорганізації студентської молоді належить інститутам самоуправління та самоврядування. Н. Стасенко до числа базових принципів студентського самоуправління відносить створення атмосфери

співпраці, розширення повноважень студентів на всіх напрямах діяльності; можливість персональної орієнтації у виборі форм роботи, ініціативу, регулярну змінюваність лідерів – організаторів самоврядування; моральне і матеріальне стимулювання [130, с. 49].

А. Шарафєєва розглядає школу студентської самоуправління як незамінний засіб формування конкурентноздатної особистості, що є вельми жаданим в умовах ринкової економіки. Участь студентів в активній соціальній діяльності дозволяє набувати навиків управлінської діяльності, що узгоджується з нормами демократизму і активної громадянської позиції. Залучення студентів до участі в управлінні важливими сферами життєдіяльності вузу, у тому числі в програмах професійного навчання, організації науково-дослідної роботи, сприяє інтенсифікації процесу професіоналізації особистості майбутнього фахівця. Спрямованість діяльності самоуправління на розвиток «Я – концепції» особистості виступає ареною самоствердження і творчого саморозвитку студентів, заглиблюючи процеси гуманізації освітнього процесу в сучасному вузі [148, с. 127].

К. Потопа виділяє такі функції студентського самоврядування, як соціальний захист молоді, прагнення студентів до самореалізації, самовираження, а також розвиток їх комунікативних, організаційних потреб, прагнення бути в контакті з суспільством. Раціонально організоване студентське самоврядування, не застосовуючи психологічного тиску на особистість з метою формування її для виконання певної соціальної ролі, забезпечує спрямовану соціалізація студентів під час навчання у вищому навчальному закладі [96, с. 44].

Отже, все це зумовлює головні напрямки вдосконалення системи вищої освіти в Україні і, особливо, – організації та ефективного здійснення соціальної роботи у вузі, що і буде потужним чинником стійкого розвитку України у XXI столітті. Наша вища освіта здатна ефективно готувати і забезпечувати країну висококомпетентними кадрами, але для цього їй треба

нагально вдосконалюватись. Те, що вважалося достатнім учора, сьогодні задовольняє хіба що мінімум необхідного, а в найближчому майбутньому набутого вже геть замало. Одним з показових прикладів вирішення проблеми набуття молоддю максимального обсягу необхідних компетентностей у вищій школі є, приміром, Японія, де вища освіта вже протягом кількох років є обов'язковою. І переконливим наслідком такого стану речей є найвищий рівень організації і продуктивності праці, а також – створюваних та застосовуваних технологій. Найближчим часом обов'язковою стане вища освіта і в Сполучених штатах Америки. Розглядають нагальність такої перспективи і інші західноєвропейські країни. Для людства цілком очевидним стає те, що вищі навчальні заклади в найближчому майбутньому стануть головними інститутами суспільства, що виконують роль не тільки вчителя, але й вихователя, наставника у широкому розумінні цього поняття. Якщо сім'я, початкова й середня школа здійснюють функцію первинного формування особистості, то у вузі ця особистість формується в цілому, спрямовується і постійно вдосконалюється, виховується і вчиться працювати і жити в суспільстві, враховуючи інтереси інших людей. Цьому значною мірою сприяє ефективна соціальна робота у вузі.

Дуже важливим аспектом такої роботи є сприяння розвитку фізичного здоров'я та фізичної культури студентів.

Будь-яка державно визначена спільнота людей має освітній простір за частину своєї культури. Освітня й соціальна робота у вузі, що єднає студентів у соціально-професійну групу, покликана зберегти й розвинути в просторі й часі культуру держави. Вища освіта й культура повинні зробити студента універсальною особистістю: це допоможе йому вижити в суперечливому світі, вибрати необхідні світоглядні інтенції у взаємодії з іншими людьми та іншими народами, що сприятиме перетворенню українців на націю, яка осягне своє історичне призначення та місце серед цивілізованих народів.

У нове тисячоліття Україна вступила незалежною державою з новими ціннісними установками в матеріально-екномічній, соціально-політичній, духовно-освітній та морально-правовій сферах життєдіяльності людей. Нові народно-державницькі ціннісні орієнтації виявили суперечності, що вимагають їх вирішення шляхом соціальних трансформацій та реформ. Вочевидь, що загальний перебіг реформ у країні значною мірою буде визначатися тим, хто буде їх здійснювати.

У підготовці генерації високоморальних, інтелектуально розвинених, творчо працюючих професіоналів полягає найважливіша місія вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Модернізація нашого суспільства вимагає переосмислення багатьох, здавалося б остаточно вирішених проблем, аналізу їх у контексті всієї світової практики й теорії. Найважливіша з них – визначення орієнтирів розвитку суспільства. Головні цілі цього розвитку формуються як реалізація тих чи інших принципів, ідей, імперативів, цінностей. Мова політичної та ідеологічної сфер суспільства плюралістичного суспільства – мова не фатальних законів, а людських цінностей.

Проблема цінностей – одна з найбільш складних та суперечливих проблем філософії. За точку відліку при розгляді цієї проблеми прийнято вважати Баденську школу неокантіанства, її засновника В. Віндельбанда і систематизатора основних ідей цієї школи Г. Ріккерта. Хоча неокантіанці були не першими філософами, які ввели поняття цінності у філософії, але не підлягає сумніву, що вони немало сприяли тому, щоб тема цінностей була визнана як одна із найважливіших.

Обґрунтовані та узагальнені наукові результати одержані в процесі дисертаційного дослідження, дозволили сформувати наступні висновки.

Витоки теорії цінностей слід шукати ще у філософській думці античності. Теорія цінностей (аксіологія) як певний напрямок у філософії сформувався в 20-50-х роках XX століття в роботах німецьких і американських філософів. У радянській філософії, в якій домінуючою була філософія марксизму, науково теорія цінностей довгий час взагалі не розглядалася. Сама проблема цінностей не розглядається вже тільки тому, що вона прийшла з неокантіанства, виникла як антитеза марксистського розуміння суспільства. Так, в шеститомному виданні історії філософії, який вийшов у 50-ті роки, саме термін «цінність» брався у лапки як чужий марксистській філософії, «породження неокантіанства». Але в 60-70-ті роки

наукова теорія цінностей, її основні проблеми і методи вирішення почали інтенсивно обговорюватися і у марксистській філософії. В ті роки з'явилося багато робіт і статей, в яких розглядались загальні проблеми теорії цінностей, а також її застосування в теорії культури, етиці, наукознавстві і т. ін. Дослідження аксіологічних проблем значно розширюється, охоплюючи все більше коло питань і проникаючи в різні сфери пізнання навколишнього світу, що в кінцевому наслідку може сприяти виділенню аксіології в окрему галузь філософської науки. Можливо, що такі спроби зможуть реалізуватися в наш час, адже аксіологія набуває все більшої значимості в пізнанні людиною як навколишнього світу, так і самої себе.

Тому проблема цінностей є традиційною у філософії і одночасно новою й актуальною, особливо для трансформаційних суспільств, які характеризуються змінною динамікою розвитку, руйнацією усталених, пошуком та утвердженням новітніх світоглядно-ціннісних пріоритетів.

Система ціннісних орієнтацій становить важливий елемент ціннісного ставлення до навколишньої дійсності. Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку.

Розроблена теоретична модель процесу формування ціннісних орієнтацій може мати практичне застосування при організації навчально-виховного процесу у вузі, основною функцією якого є формування особистості, здатної орієнтуватися у матеріальних і духовних цінностях.

Вивчення тенденцій у духовно-культурних цінностях і ціннісних орієнтаціях молоді дозволяє проникнути у глибинні процеси, що відбуваються у суспільно-політичному, економічному і культурному житті нашого суспільства, виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між змінами, що відбуваються у системі цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства і індивіда (соціальної групи, класу, нації).

Ціннісні орієнтації особистості, будучи компонентом внутрішньої структури, світогляду індивіда, перебувають у діалектичному взаємозв'язку з інтересами, потребами, установками, мотивами активності, можуть бути адекватними стосовно ціннісних орієнтацій суспільства, сутнісної, об'єктивної цінності явищ духовної культури, самі можуть виступати в ролі чинників і детермінувати систему цінностей певної соціальної групи, класу, суспільства в цілому.

До ґрунтовного наукового дослідження спонукала динаміка соціально-політичних, економічних, культурних процесів, які безперервно вносять свої корективи у зміст, структуру ціннісної парадигми, системи цінностей і ціннісних орієнтацій як окремого індивідума, так і всього суспільства. Особливо в період соціальних зламів постійно змінюються їх ціннісні переваги, що й робить, крім усього, дану проблему завжди науково репрезентативною, а одержані в результаті дослідження фактичні дані, навпаки, застарілими уже через незначний проміжок часу. Однак вони завжди можуть слугувати відправною точкою для співставлення з ними нових матеріалів, що допоможе виявити подальші тенденції у ціннісній парадигмі соціуму.

Щоб мати цілісну картину таких тенденцій в масштабах країни, необхідно здійснювати вивчення системи цінностей і ціннісних орієнтацій усіх вікових категорій, представників усіх соціальних груп і спільнот, професійних когорт різних регіонів України, а для цього повинна бути розроблена досконала методика, яка була б розрахована не лише на цінність духовної культури, але й інші сфери життєдіяльності людини: трудову, наукову, економічну, політичну, побутову, релігійну та інші. Лише таке всеохоплююче вивчення буття українського соціуму сприятиме не тільки виявленню реального стану нинішньої ціннісної парадигми, але і розробці її моделі на майбутнє.

Доведено, що саме ціннісні орієнтації суспільства й особистості набувають виняткову актуальність і стають однією з провідних груп факторів, які обумовлюють мотивацію соціальних практик на всіх рівнях. Українське суспільство стоїть перед проблемою вироблення таких визначальних цінностей, прийнятних як для суспільства в цілому, так і для кожного з його членів. Пошук оптимальної моделі розвитку нашого суспільства полягає також у визначенні детермінант оптимізації розвитку ціннісних орієнтацій молоді, насамперед тієї, що вчиться, під якими ми маємо на увазі напрямки управлінських дій, здійснюючи які можна досягти такого стану ціннісних орієнтацій цієї групи молоді, що відповідало б потребам поступального розвитку суспільства.

Принципове значення має типологізація ціннісних орієнтації, оскільки систематизація і інтерпретація ціннісних феноменів дозволяє визначити теоретичні і емпіричні підстави аксіологічної концепції і збудувати інструментальні лінії дій сучасного студента. За основу типології була прийнята ідея центрального положення особистості в педагогічній системі. Відповідно до цієї ідеї ціннісні орієнтації об’єдналися в цілісну систему, що виконує роль активних евристичних принципів, що пояснюють функціонування освітньої системи з погляду активного стимулювання особистісного розвитку.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність пильної уваги до аксіологічної спрямованості виховання студентів в педагогічній освітній установі. Особлива увага до виховних проблем ціннісного характеру пояснюється необхідністю розглядати процес залучення до цінностей як безперервний і систематичний. Тим паче, що в цьому випадку можлива якісна підготовка майбутніх професіоналів, які в умовах виховуючого середовища вибирають складніші ціннісні орієнтації, сприяючі їх особистому зростанню. Одним з важливих аспектів виховного процесу є включення сучасного студента в творчу діяльність духовного саморозвитку.

Запропоновано шляхи освоєння ціннісних орієнтацій. Перш за все слід виокремити аспекти освоєння цінностей. До них відноситься змістовний, в рамках якого засвоюються знання про цінності, смисловий потенціал ціннісних орієнтації, переживається відношення до них, поступово заглиблюючись до ідеального статусу. Змістовний аспект передбачає усвідомлення необхідності відповідної поведінки, готовність до поведінки на основі інтеріоризованих цінностей.

Процесуальний аспект припускає функціонування послідовності дій: від пізнання сенсу – до переживання значущості – до реалізації в життєдіяльності.

Визначено механізм формування ціннісних орієнтацій, який здійснюється таким чином: пред'явлення цінностей студенту; усвідомлення ціннісних орієнтацій молоддю; ухвалення ціннісної орієнтації; реалізація ціннісних орієнтацій в діяльності і поведінці; закріплення ціннісної орієнтації в спрямованості особистості і переклад її в статус якості особистості, тобто свого роду потенційний стан; актуалізація потенційної ціннісної орієнтації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Абрамчук. – Тернопіль, 2006. – 20 с.

2. Алексєєнко Т.Ф., Аніщенко В.М., Бал Г.О. Біла книга національної освіти України / Алексєєнко Т.Ф., Аніщенко В.М., Бал Г.О. [та ін.]; за заг. ред. акад. В.Г.Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с.

3. Андреев А. Гуманитарная педагогика в высшей технической школе / А. Андреев // Высшее образование в России. – 2008. – № 6. – С. 119-127.

4. Андрущенко В., Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. – К.: "МП Леся", 2008. – 512 с.

5. Андрущенко В.П. Дзвінчук Д.І. Основи сучасної філософії освіти: Навчальний посібник. – К. Ів.-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 456 с.

6. Андрущенко В.П., Савельєв В.Л. Освітня політика (огляд порядку денного). – К.: "МП Леся", 2010. – 368 с.

7. Апель К.-О. Трансформация философии / пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М. : Логос, 2001. – 339 с.

8. Балакирева О. Молодежь требует новой государственной политики [Електронний ресурс] / Ольга Балакирева. – Пострадянське покоління, здравствуй! (або деякі подробиці з життя молоді). – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/ua/dialog.php?id= 62&op_id=1067#1067.

9. Балакірєва О. Ціннісні орієнтації молодого покоління : в кн. Молодь України у дзеркалі соціології / Балакірєва О., Дудар Н. ; за заг. ред. О. Балакірєва, О.Яременка. – К. : УІСД, 2001. – 200 с.

10. *Батракова С. Н.* Образовательный потенциал педагога как „человека культуры” / С. Н. Батракова // Высшее образование в России. – 2009. – № 5. – С. 105-108.

11. Бездухов В. П. Нравственно-ценностная сфера сознания студента: диагностика и формирование : монография / В. П. Бездухов, Т. В. Жирнова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 202 с.

12. Белова Л. А. Функциональная характеристика системы воспитания в современном вузе / Л. А. Белова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. пр.]. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 503-505.

13. Белоусова Е.В. Система образования как способ формирования элиты государства. [Электронный ресурс]. / Е.В. Білоусова. – Режим доступа : // http://lib.socio.msu.ru/l/library.

14. Бергсон А. Здравый смысл и классическое образование / А. Бергсон // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 16

15. Бєлова Л. Д. Виховна система сучасного ВНЗ: соціологічні аспекти аналізу : автореф. дис. … доктора соціол. наук : 22.00.04 / Л. О. Бєлова. – Харків, 2005. – 35 с.

16. Білоконь І. Політичні події кінця 2004 року і соціально-політичні настановлення молоді / І. Білоконь // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12). – С. 21-31.

17. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації / Ірина Білоус // Соціальна психологія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1834.

18. Бобко Л. О. Гуманістичне виховання студентів вищих навчальних закладів фінансово-економічного профілю у позанавчальній діяльності : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. О. Бобко. – К., 2004. – 20 с.

19. Богданова Н. Проблема формування духовної культури студентської молоді сучасної України [Електронний ресурс] / Наталія Богданова // Донецький вісник НТШ "Всеукраїнська експертна мережа". –

Т. 24. – Філософія. Суспільство. Педагогіка. – 2008. – Режим доступу до журн. : http://www.risu.org.ua/ukr/monitoring/article;25985/

20. Болотіна В. Ю. Моральні цінності підростаючого покоління / В. Ю. Болотіна // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / О. М. Павліченко (упор.) ; за заг. ред. О. В. Сухомлинської ; О. П. Ігнатенко, Р. П. Сухомлинський (ред.) / АПН України, Центр інформ. та док. Ради Європи в Україні. – К. , 1997. – С. 20.

21. Бондар Т. В. Молодіжна субкультура: сучасні вияви / Т. В. Бондар // Український соціум. – 2003. – №1 (2). – С.23—29.

22. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадського виховання особистості // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської ; ред. П. Р. Ігнатенка, Р.П. Скульського ; упор. О. М. Павліченка. – К., 1997. – С. 21-25.

23. Бурцев С. А. Трансформация систем ценностей в переходном обществе : автореф. дис. … канд. филос. наук : 09.00.01. – М., 2008. – 21 с.

24. Ваторопин А. С. Политические ориентации студенчества / А. С. Ваторопин // Социологические исследования. – М., 1998. – № 1. – С. 39-43.

25. Вашкевич В.М. Історична свідомість молоді: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2005. – 287 с.

26. Ващенко І. В. Статусно-ієрархічна система виховних цінностей // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / І. В. Ващенко, Н. В. Петруховська ; О. М. Павліченко (упор.) ; за заг. ред. О. В. Сухомлинської; О. П. Ігнатенко, Р. П. Сухомлинський (ред.) / АПН України, Центр інформ. та док. Ради Європи в Україні. – К. , 1997. – С. 31-34.

27. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді / Вікторія Виноградова // Соціальна психологія. – 2007. – Спецвипуск. – С. 150-155.

28. Вишневский Ю. Р. Студент 90-х – социокультурная динамика / Ю. Р. Вишневский, В. Т. Шапко // Социологические исследования. – М., 2000. – № 2. – С. 56-64.

29. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / О. Вишневский. – Львів, 1996. – 238 с.

30. Вишневський О. І. Національно-духовне відродження в українській школі. – Трускавець, 1992.

31. Вишняков В. М. До проблеми формування ціннісного світогляду у сучасної молоді // Ціннісні орієнтири молоді XXI століття : збірник наукових праць кафедри філософії / В. М.Вишняков. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2004. – С. 29.

32. Вілюжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-смислової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Т. А. Вілюжаніна. – К., 2006. – 22 с.

33. Гаврилюк В. В. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) / В. В. Гаврилюк, Н. А. Трикоз // Социологические исследования. – 2000. – № 12. – С. 98-104.

34. Гаврилюк Е. Субкультурні мультикультурали (?) у Львові початку тисячоліття [Електронний ресурс] / Елеонора Гаврилюк // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2005. – № 38 . – МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ. – Режим доступу до журн. : http://www.ji.lviv.ua/n38texts/havrylyuk.htm.

35. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України / Євген Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 117-127.

36. Голота М. Цінності і норми культури, та їх значення в процесі інтеграції Українського суспільства / М. Голота, В. Рогозін // Український час. – 1993. – № 2 (12). – С. 70.

37. Гончар Н. Ціннісна свідомість українського студентства [Електронний ресурс] / Наталія Гончар // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2005. – № 38. – МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ. – Режим доступу до журн. : http://www.ji.lviv.ua/n38texts/honchar-nat.htm.

38. Горбатов М. М. Исследование структуры ценностей студентов как особой стратификационной группы [Електронний ресурс] / М. М. Горбатов, М. А. Ляхов // Вестник Кемеровского Государственного университета. – 2005. – № 2 (22). – Режим доступу до журн. : http:/hpsy.ru/publik/x2462.httm.

39. Грищенко Н. А. Особливості позанавчальної діяльності у формуванні просоціальних особистісних смислів студентської молоді / Н. А. Грищенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 4. – С. 42-49.

40. Губерський Л. Ідеологія. Культура. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.

41. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.

42. Гурлєва Т. С. Соціальна й автономна відповідальність: антагонізм і єдність (віковий аспект) / Т. С. Гурлєва // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. ак. С. Д. Максименка. – К. : Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – С. 126-141.

43. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский. – М. : Наука, 1996. – 300 с.

44. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / В. О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 20 с.

45. Долженко В. О. Проблема воспитания духовных ценностей // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. пр. / Гол. ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 6(12). – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 38-45.

46. Дорогань С. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами української літератури : автореф. дис. … канд. філософ. наук : 09.00.03 / С. О. Дорогань. – К., 2005. – 20 с.

47. Дроздова М. Динаміка політичної свідомості студентів у процесі виборчої кампанії 2004 р. / М. Дроздова // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12). – С. 32-43.

48. Енциклопедія освіти / В.Г. Кремень ; головний ред. В.Г. Кремень / Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

49. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

50. Євтух В. Б. Помаранчевий дух свободи: епізоди української осені 2004 року . – Київ–Херсон : Айлант, 2005. – 150 с.

51. Жигайло Н. Формування духовних цінностей студентської молоді в контексті транскордонного співробітництва [Електронний ресурс] / Наталія Жигайло. — Режим доступу до журн. : http://www.univ.rzeszow.pl/konferencje/rl_most/ukr/27-Zygajlo_szablon_ UKR.pdf

52. Завгородняя В. Организация внеучебной художественно-эстетической деятельности как средство социализации студенческой молодёжи / В. Завгородняя // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 4. – С. 59-62.

53. Загрубский С. А. Социология как основа гуманитарного мировосприятия : учебное пособие. – СПб. : Астерион, 2005. – 148 с.

54. Запесоцкий А. И. Молодежь в современном мире : проблемы индивидуализации и социально-культурной интеграции. – М. : Изд-во Университет РАО, 1996. – 269 с.

55. Зверко Т. В. Формування антропогенної моделі виховання студентів в умовах безперервної освіти : автореф. дис. … канд. соціол. наук : 22.00.04 / Т. В. Зверко. – Х., 2007. – 19 с.

56. Злобін О. Г. Життєві цінності та пріоритети молодої людини / О. Г. Злобін // Мистецтво життєтворчої особистості. – К. : ІЗМН, 1997. – Т. 3. – С. 147-165.

57. Зязюн І. А. Молодь напередодні XXI століття // Цінності освіти і виховання : наук.–метод. зб. / І. А. Зязюн ; О. М. Павліченко (упор.) ; за заг. ред. О. В. Сухомлинської ; О. П. Ігнатенко, Р. П. Сухомлинський (ред.) / АПН України, Центр інформ. та док. Ради Європи в Україні. – К. , 1997. – С. 44.

58. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 118-123.

59. Карпухин О. Самооценка молодежи как индикатор ее социокультурной идентификации / О. Карпухин // Социологические исследования. – 1998. – № 12. – С. 89-94.

60. Кельнер Д. Перша кібергенерація [Електронний ресурс] / Дуглас Кельнер // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2005. – № 38. – МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ. – Режим доступу до журн. : http://www.ji.lviv.ua/n38texts/kellner.htm.

61. Кириллова Н. Б. Медиасреда российской модернизации / Н. Б. Кириллова. – М. : Академический Проект, 2005. – 400 с.

62. Климова О. В. Освіта і філософська культура суспільства / О. В. Климова [Електронний журнал] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2007. – № 63. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_63/%CA%EB%E8%EC%EE%E2%E0.pdf

63. Козлов А. А. Молодые патриоты и граждане новой России : социологический очерк / А. А. Козлов. – СПб., 1999. – 229 с.

64. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.

65. Корнієнко О. М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування : автореф. дис. … канд. філос. наук : 09.00.03 / О. М. Корнієнко. – К., 1998. – 20 с.

66. Кострюков С. В. Демократична освіта студентської молоді / С. В. Кострюков [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 42. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Kostrukov.htm

67. Краевский В. В. Философия образования – вместо педагогической теории или вместе с ней? / В. В. Краевский // Труды научного семинара «Философия – образование – общество». – Т. 1. – М., 2004. – С. 24-26.

68. Культура. Ідеологія Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.

69. Курняк Л. М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики / Л. М. Курняк [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – № 56. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_56/Kurniak.htm

70. Лисаускене М. В. Поколение NEXT – прагматичные перфекционисты или романтики потребления / М. В. Лисаускене // СОЦИС. – 2006. – № 4. – С. 111-115.

71. Лисовский В. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России / В. Лисовский. – СПб., 2000 – 519 с.

72. Локова М. Ю. Молодь в епоху застою / М. Ю. Локова // Перспектива 2002 : материалы Всероссийской научно-практической

конференции студентов, аспирантов, молодых ученых : в 5-ти томах. – Нальчик : Каб.-Балк. ун-т, 2002. - Т. IV. - С.134-137.

73. Локова М. Ю. Структурная трансформация ценностных ориентаций молодежи в модернизирующемся российском социуме (социально-философский аспект) : автореф. дис. … канд. филос. наук : 09.00.11 / М. Ю. Локова. – Москва, 2007. – 19 с.

74. Максимчук Ю. В. Естетичне виховання студентської молоді у процесі клубної роботи : Автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Ю. В. Максимчук. – Херсон, 2004. – 20 с.

75. Максюта М. Є. Ідейно-національний смисл філософського знання і освіти: до проблеми єдності засад / М. Є. Максюта [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2007. – № 62. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_62/Maxuta_1.pdf

76. Малоокая Ж. Ю. Развитие опыта гражданского воспитания молодежи в США и в России (80-е годы XX – начало XXI века) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Малоокая Жанна Юрьевна. – Ставрополь, 2005. – 199 с.

77. Маркова О. Ю. Философия образования о менталитете и ценностных ориентациях современных студентов / О. Ю. Маркова // Россия и Грузия: диалог и родство культур. – Вып. 1 / под ред. В. В. Парцванеия. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 232-239.

78. Медведєва О. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Р. Медведєва. – Харків, 2008. – 20 с.

79. Микитюк Г. Ю. Взаємини викладачів зі студентами як чинник становлення особистості майбутнього вчителя : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Г. Ю. Микитюк. – К., 2005. – 20 с.

80. Мкртчян Г. М. Молодежь Москвы на рынке труда / Г. М. Мкртчян, И. М. Чистяков // Социологические исследования. – 2000. – № 8. – С. 42-50.

81. Могильчак Е. А. Диспозиции студентов относительно собственности / Е. А. Могильчак // Социологические исследования. – М., 2001. – № 2. – С. 92-96.

82. Могильчак Е. Л. Экономические ориентации студенчества – их взаимосвязи и методы формирования / Е. Л. Могильчак // Социальные исследования. – 2005. – № 10. – С. 57-62.

83. Молодёжь в современном мире: вызовы цивилизации: Материалы VIII международной научно-практической конференции «Человек в системе коммуникации», Нижний Новгород, 28-30 мая 2007 г. / под ред. проф. Е. П. Савруцкой. – Нижний Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2007. – 376 с.

84. Молодежь новой Росии: ценностные приоритеты [Електронний ресурс]. – Аналитический доклад. Подготовлен в сотрудничестве с Представительством Фонда имени Фридриха Эберта в Российской Федерации. – М., 2007. – Режим доступу : http://www.isras.ru/analytical_report_Youth.html

85. Москаленко В. Проблема виховання в контексті виховання особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 3-17.

86. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье. – М. : Республика, 1999. – 559 с.

87. Навроцкий А. И. Высшая школа: теория и практика модернизации / А. И. Навроцкий. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2007. – 196 с.

88. Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів

України про соціальне становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.). – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 211 с.

89. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Г. Е. Овчаренко. – Луганськ, 2005. – 20 с.

90. Огурцов А. П. Образы образования. Западная философия образования. XX век. / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб. : РХГИ, 2004. – 520 с.

91. Онкович Г. Культурологія чи історія культури? / Г. Онкович, З. Донець // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 68-70.

92. Осиенко Н. С. Восприятие предпринимательства как фактор социализации учащайся молодежи / Н. С. Осиенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія : Соціологія. – Х., 2006. – С. 208-211.

93. Остапенко М. Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні / М. Остапенко // Нова політика. – 1999. – № 4. – С. 28-32.

94. Панарин А. С. Реванш истории: российская стратегическая инициатива в XXI веке / А. С. Панарин. – М. : Логос, 1998. – 391 с.

95. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. … канд. пед. наук : 09.00.03 / Л.М.Панченко. – К., 2003. – 19 с.

96. Петров А. В. Ценностные представления молодежи: диагностика и тенденции изменений / А. В. Петров // СОЦИС. – 2008. – № 2 (286). – С. 83-90.

97. Петрова Т. Э. Социология студенчества в России. Этапы и закономерности становлення / Т. Э. Петрова. – СПб, 2000. – 341 с.

98. Петрунько О. Соціалізаційний потенціал медіа середовища [Електронний ресурс] / Ольга Петрунько // Соціальна психологія. – 2007. –

Спецвипуск. – С. 71-84. – Режим доступу до журн. : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=75&c=1770

99. Петрунько О. В. Мотиви відчуження сучасної молоді від активної політичної діяльності / О. В. Петрунько // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 98-101.

100. Позизейко Г. В. Становление мировоззренческой культуры личности в условиях профессионального образования в вузе : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.08 / Г. В. Позизейко. – Брянск, 2002. – 21 с.

101. Полівчак О. Результати опитування молоді України на тему толерантності [Електронний ресурс] / Оксана Полівчак. – Категорія: Реалізовані ініціативи 15.11.2008. – Режим доступу : http: //tolerant.org.ua/category/iniziat_realizovano-articles-about/rezultati_ opituvannya_molodi_ukraini_na_temu_tolerantnosti.html

102. Політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді України в 1998 році // Науковий звіт / Укр. ін-т соціальних досліджень. – К., 1998. – Червень. – 235 с.

103. Попова О. Б. Суб’єкт-суб’єктна комунікація в освітньо-виховному дискурсі / О. Б. Попова ; [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2008. – № 67. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_67/Popova.pdf

104. Потопа К. Л. Студентське самоврядування як умова соціалізації молоді / К. Л. Потопа // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 42-45.

105. Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі : збірник нормативних актів України / уклад. : Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2007. – 440 с.

106. Профилактика девиантного поведения молодежи : учебное пособие / под ред. В. Т. Лисовского. – Москва – Санкт-Петербург : Березники, 1998. – 216 с.

107. Психология современного подростка / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Педагогика, 1987. – 236 с.

108. Равкин З. И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования – одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории / З. И. Равкин // Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект). – М. : Ин-т теории образования и педагогики РАО, 1995. – С. 8-12.

109. Росина Н. Гуманизация вузовского обучения: интеграция личностных и предметных измерений / Н. Росина // Высшее образование в России. – 2007. – № 6. – С. 46-48.

110. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К. : Наукова думка, 1976. – 152 с.

111. Самсонова Е. А. Методы исследования структуры политических ценностей российской молодежи / Е. А. Самсонова // Изд. Сарат. ун-та. Новая серия. Сер. Социология. Политология. – 2008. – Вып. 2. – Т. 8. – С. 141-145.

112. Сартания В. Гражданское образование: проект ЮНЕСКО / В. Сартания // Высшее образование в России. – 2001. – № 5. – С. 147-149.

113. Семенов В. Е. Ценностные ориентации современной молодежи / В. Е. Семенов // СОЦИС. – 2007. – № 4 (276). – С. 37-43.

114. Сенин И. Г. Опросник терминальных цінностей / И. Г. Сенин ; НПЦ "Психодиагностика". – Ярославль : Содействие, 1991. – 50 с.

115. Сенченко А. Я. Світоглядна культура як духовний потенціал суспільства / А. Я. Сенченко, В. Н. Дорошенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2004. – № 18. – С. 91-98.

116. Серафимов Л. А. Проблема общения как форма совершенствования учебно-воспитательного процесса в вузе / Л. А. Серафимов // Психология общения в вузе. – М. : МИТХТ, 1995. –С. 6-7.

117. Середа І. В. Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету : Автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / І. В. Середа. – Херсон, 2005. – 21 с.

118. Середницька І. Я. Психологічний аналіз ідентичності у студентської молоді : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.01 / І. Я. Середницька. – Одеса, 2005. – 17 с.

119. Сєваст’янова О. А. Студентська молодь у контексті суб’єкт-суб’єктних соціалізаційних виховних впливів у ВНЗ / О. А. Сєваст’янова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 3. – С. 14-20.

120. Сєваст'янова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / О. А. Сєваст'янова. – Луганськ, 2007. – 20 с.

121. Сибирев В. А. Изменение социальных ценностей молодежи (опыт сравнительного анализа) / В. А. Сибирев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.soc.pu.ru/publications/vestnik/1997/.

122. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.). – К. : Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. – 144 с.

123. Сластенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 222 с.

124. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 304 с.

125. Советский энциклопедический словарь. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1980. – 1600 с.

126. Соколов А. В. Интелектуально-нравственная дифференциация современного студенчества / А. В. Соколов // Социологические исследования. – 2005. – № 9. – С. 91-97.

127. Соколов А. В. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества / А. В. Соколов, И. О. Щербакова // Социологические исследования. – 2000. – № 6. – С. 122.

128. Соколов Г. В. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества / Г. В. Соколов, И. О. Щербакова // Социологические исследования. – 2003. – № 1. – С. 115-123.

129. Сокурянская Л. Г. Высшее образование как модель социокультурной трансформации: институциональный аспект анализа / Л. Г. Сокурянська // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 404-409.

130. Сокурянская Л. Г. Качественная методология в контексте развития социологической теории / Л. Г. Сокурянская // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Наукові доповіді і повідомлення / ред. М. О. Шульга [та ін.]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2001. – С. 48-53.

131. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Харьков : Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

132. Сокурянская Л. Г. Ценностная дифференциация украинского студенчества: кластерный анализ / Л. Г. Сокурянська, О. Н. Кирилова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. пр.]. – Харків, 2003. – С. 534-539.

133. Сокурянська Л. Г. Проблема суб'єкта в сучасній соціології / Л. Г. Сокурянська // Вісник Харківського Національного Університету ім.

В. Н. Каразіна. – 2003. – Ч. 577 : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 534-539.

134. Соломина О. И. Студенчество: историко-социологический аналіз / О. И. Соломина // Сборник научных трудов. Серия "Гуманитарные науки". – Вып. 10. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2003. – С. 15.

135. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. – СПб.: РХГИ, 2000. – 1056 с.

136. Социология молодежи : учебное пособие / Под ред. проф. Ю.Г. Волкова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 578 с.

137. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник. – Львів : Новий Світ-2000, 2002. — 480 с.

138. Стасенко Н. М. Организация внеучебной воспитательной работы в педагогическом колледже : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Стасенко Наталья Михайловна. – Ставрополь, 2004. – 226 с.

139. Стегний А. Лучшую часть своей молодежи мы готовим на експорт [Електронний ресурс] / А. Стегний // Пострадянське покоління, здрастуй! (або деякі подробиці з життя молоді). – 6 лютого 2007 року. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ua/dialog.php?id=62&op_id =1052#1052.

140. Тесленко П. Ценности жизни глазами славянских студентов [Електронний ресурс] / Павел Тесленко. – Режим доступу до журн. : http://tvplus.dn.ua/pg/news/&/full/id=2117.

141. Титаренко Т. М. Революция глазами психолога / Т. М. Титаренко // Зеркало недели. – 2004. – № 51. – С. 18.

142. Труды научного семинара «Философия – образование – общество». – Т. 1. – 356 с.

143. Фенчак Л. М. Формування екологічної культури студентів вищих аграрних навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. М. Фенчак. – Тернопіль, 2006. – 19 с.

144. Філософський словник соціальних термінів. – Х. : «Корвін», 2002. – 672 с.

145. Хагуров Т. А. Постмодернизм в поле массовой культуры / Т. А. Хагуров // Социальные исследования. – 2007. – № 9. – С. 125-130.

146. Хриенко А. П. Метаморфозы религиозно-нравственной детерминации сознания молодежи / А. П. Хриенко // Социальные исследования. – 2007. – № 1. – С. 80-86.

147. Цветаева Н. Н. Ценности в биографическом дискурсе: от романтизма к прогматизму / Н. Н. Цветаева // Социальные исследования. – 2005. – № 9. – С. 116-121.

148. Ципко С. Проблеми сучасної політичної культури студентської молоді України / С. Ципко // Відродження. – 1999. – № 4. – С. 8-13.

149. Цінності, соціальні цінності, ціннісні орієнтації: діагностичні методики : методичні рекомендації / уклад. Р. В. Костенко. – Одеса : ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2005. – 64 с.

150. Цюлюпа С. Д. Педагогічні умови формування культури вільного часу студентів : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.06 / С. Д. Цюлюпа. – К., 2004. – 20 с.

151. Человек и его работа. Социологическое исследование / под ред. А. Г. Здравомыслова. – М. : Мысль, 1967. – 89 с.

152. Чепіга Я. Національність та національна школа // Світло. – 1910. – Кн. 1. (вересень). – С. 26.

153. Черкашина Т. В. Формування культури взаємин між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі технікуму : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Т. В. Черкашина. – Луганськ, 2008. – 20 с.

154. Шакеева И. А. Ценностные ориентации и самочувствие молодежи в новых общественно-экономических условиях. – Москва-Воронеж, 1998. – 187 с.

155. Шаповал О. А. Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.09 / О. А. Шаповал. – К., 2000. – 19 с.

156. Шарафеева А. Студенческое самоуправление в современной высшей школе / А. Шарафеева // Высшее образование в России. – 2008. – № 4. – С. 127-131.

157. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / С. Ю. Шашенко. – К., 2004. – 20 с.

158. Шевчук М. В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.01 / М. В. Шевчук. – К., 2000. – 25 с.

159. Шехтемірова О. Ціннісні орієнтації та політична свідомість / О. Шехтемірова // Нова політика. – 1999. – № 4. – С. 24-27.

160. Щипачева Н. В. Качество образования в системе высшей школы: социологический аспект : автореф. дис. … канд. социол. наук : 22.00.06 / Н. В. Щипачова. – Екатеринбург, 2005. – 16 с.

161. Юрій Н. М. Роль і місце молоді в формуванні демократичної політичної культури / Н. М. Юрій // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв’язання : збірник статей у 3 т. – Одеса, 2000. – Т. 1. – 345 с.

162. Юркина Л. В. Формирование культуры общения студентов непедагогических вузов (гуманитарные и технологические специальности) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Юркина Лера Валерьевна. – Москва, 2005. – 209 с.

163. Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти : монографія / А. О. Ярошенко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 156 с.

164. Frankl V. E. The will to meaning / V. E. Frankl. – N. Y., 1969. – 203 p.

165. Garber M. Academic Instincts / M. Garber. – Princeton, 2001. – 200 p.

166. Makiguchi Ts. Philosophy of Vaiue / Ts. Makiguchi. –Tokyo, 1964, Seiko Press. – 197 p.

167. Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/.